

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

EDB

Blinkenberg
Torden-
våbenet

7045

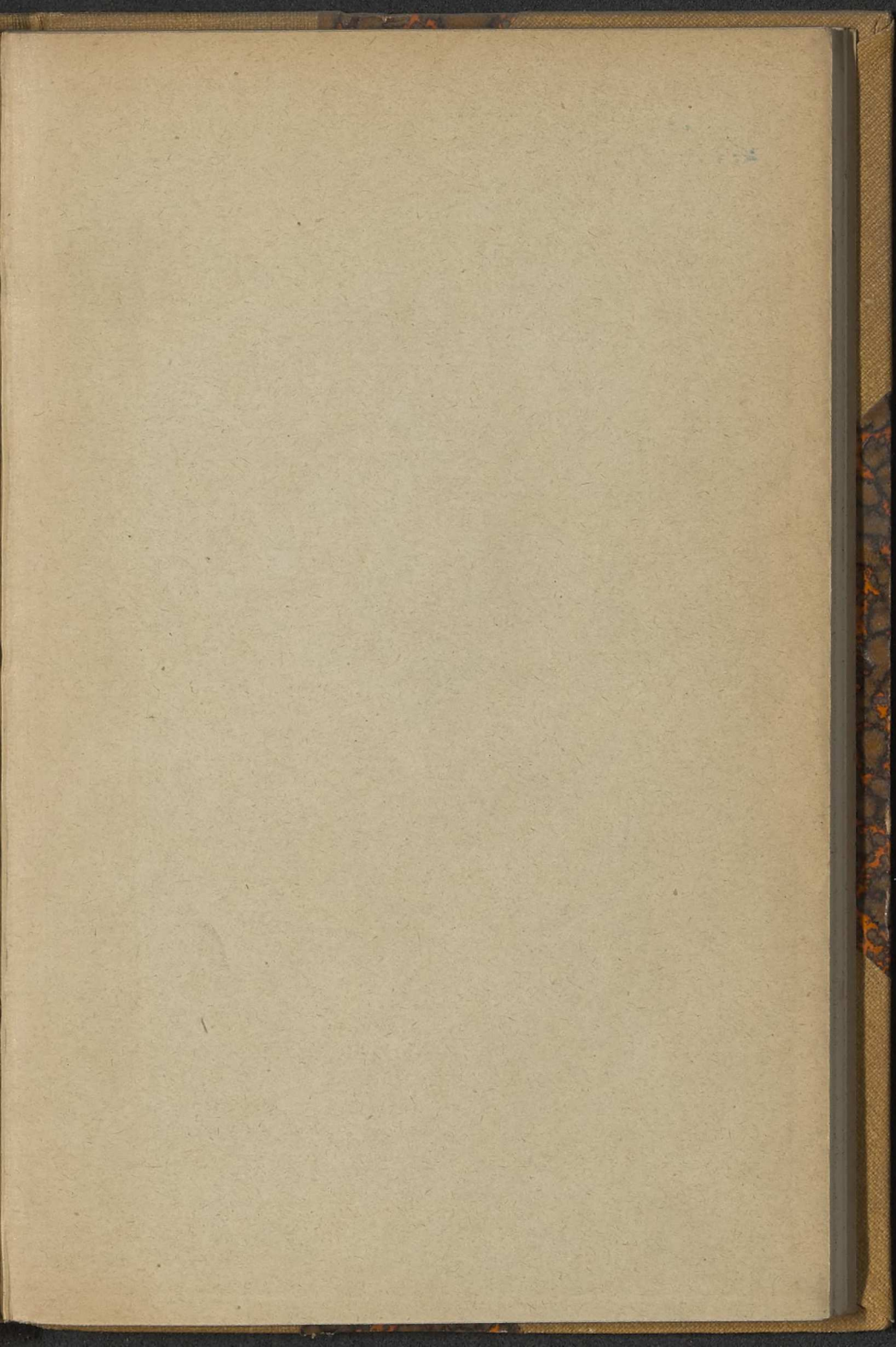
1909

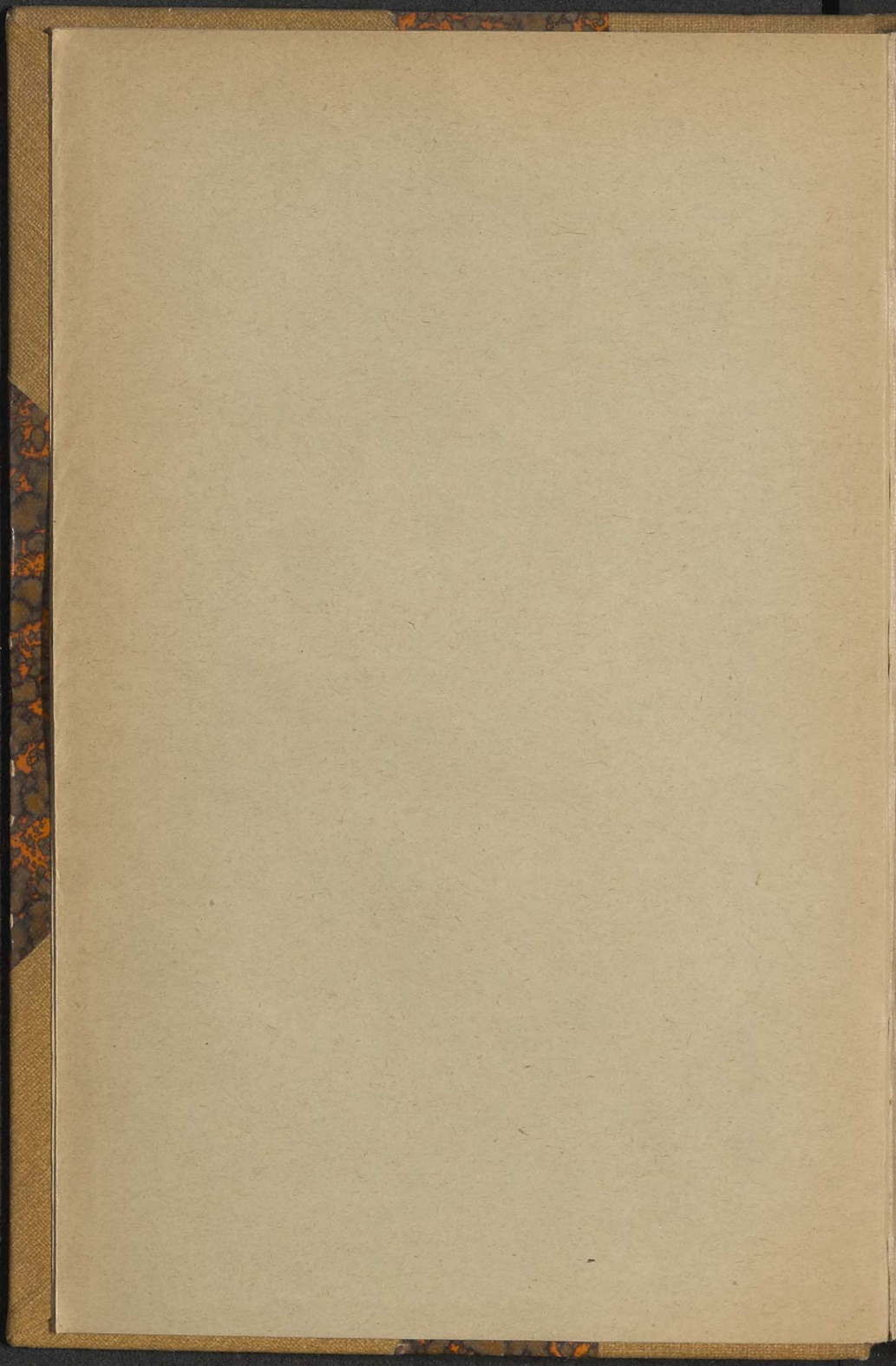
341a

7045

7045

STUDIER FRA
SPROG- OG OLDTIDSFORSKNING

UDGIVNE AF
DET PHILOGISK-HISTORISKE SAMFUND

Nr. 79

TORDENVÅBENET
I KULTUS OG FOLKETRO

EN KOMPARATIV-ARCHÆOLOGISK UNDERSØGELSE

AF

CHR. BLINKENBERG

KØBENHAVN 1909
FORLAGT AF TILLGE'S BOGHAANDEL

J. COHENS BOGTRYKKERIER
(GEORG A. BACH)

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

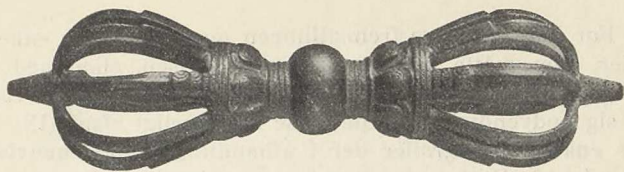
THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Indhold.

	Side
Forord	5
I. Dansk, nordisk og tysk folketro; tordenstenstroens udbredelse i Europa og fremmede verdensdele ..	7
II. Tordenstenen i hedensk religion i nutiden.....	13
III. Tordenstenen i den græske oldtid	18
IV. Tordenstenen i olditalisk religion og folketro....	30
V. Forestillingernes oprindelige form og alder.....	33
VI. Det klassisk-græske og det tibetanske tordenvåben	44
VII. Treforken: den græske triaina og den indiske trisula	51
VIII. Mjølneur	59
IX. Kilder og enkeltheder	64
X. Tilbagesyn	100
Tillæg til side 22	104
Afbildninger	107

Tordenvåbenet i kultus og folketro.

Den her meddelte undersøgelse har sin første oprindelse i et forsøg på at udrede det historiske forhold mellem de forestillinger om tordenvåbenet, som til forskellige tider vides rådende på græsk grund: i den mykeniske periode (dobbelthøxen af bronze), i den historiske oldtid (den klassiske keraunos, Zeus's tordenvåben) og i nutiden (stenøxerne). Det viste sig herved, at en begrundet opfattelse ikke lod sig vinde ved at betragte det begrænsede område; kun ved at ses i sin sammenhæng med tilsvarende ideer hos andre folk blev den græske udvikling forståelig.

Blandt de forhold, der har været bestemmende for den form, hvori undersøgelsens resultat her er meddelt, må for det græske stofs vedkommende nævnes fremkomsten af Useners afhandling »Keraunos« (i *Rheinisches Museum* 1905) og Jacobsthals arbejde »Der Blitz in der orientalischen und griechischen Kunst« (1906). At det ikke blev de oldgræske forestillinger, men de nordiske, der toges til udgangspunkt ved fremstillingen, har navnlig sin grund i, at der i litteraturen ikke foreligger nogen bearbejdelse af disse. Stoffet hertil måtte endog for største delen først indsamles fra den endnu levende folketro. For al velvillig hjælp, der er ydet hertil, bringes herved forfatterens erkendtlige tak; navnlig er mange meddelelser modtagne gennem Dansk Folkemindesamling efter en opfordring i bladene. Også et andet materiale, som viste sig at være af væsentlig betydning for de her behandlede spørgsmål, måtte forelægges efter indsamlingen på første hånd, nemlig de ved missionær Løventhal tilvejebragte sager fra Syd-Indien, henhørende til tordensdyrkelsen, som han har oversendt til Nationalmuseet, ledsagede af omhyggelige iagttagelser.

For ikke at tynde fremstillingen med de mange enkelt-heder, som måtte inddrages i undersøgelsen, eller med de mange trykte og utrykte kilder, som måtte anføres, viste det sig nødvendigt at samle disse i et særligt afsnit (IX), til hvis enkelte paragraffer der i afhandlingens text henvises ved tal i [-]. Heri er først og fremmest meddelt det nye stof fra Danmark med angivelse af sted og hjemmelsmand; optegnelser modtagne fra Dansk Folkemindesamling er her mærkede DFS. Derefter følger en geografisk ordnet oversigt over andre landes overlevering, med fyldigere eller mere kortfattede uddrag af kilderne og med redegørelse for forskellige enkeltspørgsmål, alt eftersom det skønnedes nødvendigt for forståelsen. Kun for det skandinaviske Nordens vedkommende er meddelt eller henvist til alt, hvad der var forfatteren bekendt. Ved indsamlingen af det spredte materiale fra fremmede lande har de tidligere arbejder om tordenkilerne været til stor hjælp, navnlig

John Evans, *The ancient stone implements, weapons and ornaments of Great Britain* ¹(1872) s. 50—58; ²(1897) s. 55—65.

Montelius, *Sveriges forntid* (1874) s. 160—162.

Cartailhac, *L'âge de pierre dans les souvenirs et superstitions populaires* (Paris 1878).

Andree, *Der Donnerkeil*, i *Mittheil. der anthropol. Gesellschaft in Wien* 1882; optrykt i fyldigere form i *Ethnographische Parallelen und Vergleiche, Neue Folge* (1889), s. 36—41.

H. F. Feilberg, *Ordbog over jyske almuesmål*.

Paul Cogels, *Céraunies et pierres de foudre*, Anvers 1907 (= *Bulletin de l'acad. royale d'archéologie de Belgique* 1907 IV).

Med stor imødekommenhed har dr. H. F. Feilberg til-ladt at benytte sine utrykte samlinger til artikelen »torden-sten« i ordbogen og meddelt henvisninger til meget andet stof fra nyere folkloristiske tidsskrifter, som ellers ikke vilde være blevet forfatteren bekendt.

I. Dansk, nordisk og tysk folketro; tordenstenstroens udbredelse i Europa og fremmede verdensdele.

Lige til vor tid har troen på tordenstene været almindelig i Danmark, og den er ikke helt forsvunden endnu. For 30—35 år siden var den i alt fald fuldt levende i det sydvestlige Jylland. Blandt nyere optegnelser af vore folkeminder findes hist og her efterretninger om tordenstene; også i den ældre litteratur berøres enkelte steder almuens gængse forestillinger derom, således hos Holberg [46] og Pontoppidan [1]. Uden nøjere sammenhæng med dansk folketro og uden betydning for den danske overlevering er derimod de „lærde“ udviklinger hos J. L. Wolff og O. Worm; de er afledede fra fremmede litterære kilder og har deres ophav i den klassiske oldtids litteratur [85 a].

Den danske tordenstenstro går ud på følgende:

Tordenstenen falder ned fra himmelen i tordenvejr eller nøjere: hver gang lynet slår ned. Lynnedslaget består efter denne opfattelse i, at stenen farer ned; ilden og skraldet er en følge deraf (sekundære fænomener).

Den værner huset, hvori den gemmes, mod lynnedslag; „hvor den een gang er slået ned, er der ikke mere at komme efter“ [39]. I mange egne havde man simpelthen stenen liggende på en hylde, på dragkisten eller i en kasse. Sædvanlig har man dog anbragt den på et særligt sted, fjærnt fra daglig færdsel: indmuret i væggen, nedlagt under gulvet, oven på himmelsengen,

under taget [105]. Øjensynlig har berøring med tordenstenen skullet undgås, og dette fremhæves stundom med al tydelighed i optegnelserne [33, 35]; i Jylland gemtes den derfor hyppig længst inde under det faste sengested.

Tordenstenen holder trolde og andre skadelige væsener borte fra huset, og da det meste onde, som ramte mennesket og dets ejendom, efter den gamle folketro skyldtes forgørelse og onde væsener, bliver tordenstenen i al almindelighed et værn for hus og fæ; den drager lykken til huse, kan bruges til lægedom o. a. Denne forestilling gjorde sig særlig gældende i visse retninger, hvor man jævnlig kunde iagttage en skadelig indflydelse, hvis ophav var ukendt. Således værner tordenstenen særlig det lille, udøbte barn mod at blive „forbyttet“ og hesten i stalden mod „mareridt“. Navnlig var det dog almindeligt at bruge tordenstenen til værn mod uheld med mælken og dens behandling: den lagdes på mælkehylderne, for at mælken skulde holde sig frisk eller trække bedre fløde, og anbragtes på kærnen, for at kærningen skulde give godt smør. I mange egne er heraf fremgået et nyt, særligt navn for tordenstenen: smørlykke o. s. v. [45].

Medens disse forestillinger var udbredte i væsentlig ensartet form, kun mer eller mindre fuldstændig bevarede, over hele landet, var det forskellige slags stene, hvortil den nævnte tro knyttede sig i de forskellige egne af landet. Danmark falder i tre områder, hvert med sin art tordenstene og i berøring med nabolandene mod øst og syd. I den største del af landet var det de almindelige flintøxer fra stenalderen eller lejlighedsvis andre flintoldsager (dolkblade, endog de halvmåneformede flintsave [22]), der antoges at falde ned fra himmelen i tordenvejre: således på Sjælland med tilliggende øer, Bogø, Møn, Langeland, Fyn, Bornholm(?) og

i Jylland: Vendsyssel, Mors, Øst-Jylland [1-25]. Delvis på Sjælland og på øerne syd derfor, Falster, Lolland, Bornholm [26-31], var det belemnitterne („vættelys“), i Vest- og Sønder-Jylland [33-44] derimod forstenede søborrer (søpindsvin, echiniter), der gjaldt for tordenstene. Mulig var det sidste også tilfældet i andre egne; og hvis der i så henseende kan bygges fuldt ud på de foreliggende optegnelser, synes det, at tordenstenstroen nogle steder har spaltet sig i to, således at de forestillinger, der særlig angik mælk, kærning m. m., knyttedes til echiniterne i egne, hvor ellers flintoldsager opfattedes som tordenstene.

Fælles for de danske tordenstene med hensyn til ydre er da kun, at de har en særegen, fra den almindelige rå flintesten afvigende form, som forekommer tilpas hyppig. Det vides ikke, at andre naturstene eller stendolsager i Danmark er blevne ansete for tordenstene.

De afledede sider af troen på tordenstenens kraft er, som foran nævnt, i det væsentlige umiddelbart forståelige ud fra grundforestillingen. Derimod kræver denne kerne, hvorom de andre forestillinger synes leje-rede, en forklaring, som den danske overlevering ikke byder af sig selv. For at nå til i alt fald en rimelig tydning, må de former, beslægtet folketro har antaget i andre lande, inddrages i undersøgelsen: herved kan da fremkomme hovedforhold og enkeltheder, som giver et holdepunkt for tydningen. Først og fremmest må blikket rettes på frændefolkene i øst og nord og på nabolandet mod syd.

I Norge synes tordenstenstroen ikke at have en sådan betydning som i Danmark. I den største del af landet er det „et slags runde og glatte stene“, der har været opfattede som tordenstene, i den sydlige del af Norge (nærmest Vendsyssel) dog også stenalderens øxer. Der foreligger om dem kun ganske korte opteg-

nelser [57—59], og de ovenfor nævnte afledede forestillinger synes ukendte. På Island kendes tordenstene så at sige ikke fra folkelig overlevering, af den simple grund, at tordenvejr er et sjælden forekommende fænomen, der meget naturlig ikke har haft nogen betydning for folkets forestillingsverden og ikke har givet sig noget udslag deri. Fra nyere tid haves kun ganske spredt efterretning om tordenstene; forholdene tyde på, at disse forestillinger er af sen oprindelse, vistnok indførte udefra ad litterær vej. Har landets første beboere medført tordenstenstroen, er den altså uddød, fordi naturforholdene ikke bød den næring [60—61].

Anderledes i Sverige [52—56], hvor tordenstenstroen har været almindelig udbredt indtil den nyeste tid. Sædvanlig er det stenalderens redskaber, ikke blot, som i Danmark, flintøxen, men fuldt så vel øxen med skaft-hul, der antages nedfalden med tordenen, i visse egne (således i det sydlige Skåne, nær op ad de danske øer) dog belemniten; i andre siges det samme om bjærgekrystallerne, om flodrullede stene o. a. Nogle steder hedder det sig, at tordenstenen ved nedslaget farer 7 favne ned i jorden og siden hvert år stiger een favn i vejret, indtil den efter 7 års forløb atter når overfladen — en idé, der genfindes rundt om på jorden, dog næppe i dansk overlevering. Den kraft, der tillægges den i livets daglige forhold, er for en del den samme, som kendes fra Danmark, eller dog af beslægtet art: den lægges således i kornmagasinet mod rotter og i bryggekarret for at hindre trolde i at ødelægge brygget; den bruges mod kvægets sygdom, læger også mennesker, hænges som amulet om barnets hals til værn mod koldfeber og anbringes over hestene i stalden for at holde „maren“ borte; den værner ikke blot mod lyn, men også mod anden ildsvåde, bæres derfor omkring „svedjeland“ for at hindre ildens udbredelse; endelig

bliver den et middel til i al almindelighed at drage lykken til og kan derfor fæstes til en fiskeruse.

Fra Tyskland [63.—65] foreligger der mange optegnelser af folketroen om tordenstenene i forskellige dele af landet. Her genfindes i det væsentlige de samme forestillinger, som kendes fra Norden; men tillige træffes enkelte træk, der er fremmede for den danske og svenske overlevering. Nogle af disse forekommer i andre lande, andre synes hidtil ejendommelige for tyske egne. Som tordenstene gælder ikke alene flintøxer, belemniter og echiniter, men også, i alt fald i visse egne, stenøxer med skafthul. Tordenstenen falder ned med lynet; den trænger en vis dybde ned i jorden, men kommer efter en vis tids forløb op til overfladen; når torden trækker op, sveder den og bevæger sig. Den værner mod lyn, i hvilken hensigt man omhyggelig gemmer den, sætter den op under taget eller hænger den op ved ildstedet; i egne i Østpreussen, hvor det er øxer med skafthul, troen knytter sig til, stikker man under optrækkende tordenvejr fingeren gennem hullet, drejer øxen tre gange rundt og slynger den derefter med kraft mod døren — herved fries huset fra lynnedslag. Den ægte tordensten modstår ild; som ægthedsprøve vikler man en tråd om stenen og kaster den i ilden; brænder tråden ikke, da er stenen god. Fremdeles kan den tjene til værn mod hexe, lægges i vuggen hos små børn for at beskytte dem, er god at have i mælkestuen og kan helbrede kvæget, navnlig køerne for blodige yvere (der skyldes hexemalkning); den anvendes også til kur for sygdomme af forskellig art hos mennesket, dels ved at man stryger det syge sted, dels ved at man skraber et pulver af stenen og giver den syge ind. De sidst anførte træk kan for en del ligesom de tilsvarende, der kendes fra Danmark, være afledede af troen på, at tordenstenen fordriver onde væsener;

i andre tilfælde synes sagen snarere at forholde sig således, at tordenstenen, der i forvejen er god for så meget andet, er gledet ind i den brogede række af midler, som folkemedicinen anvender. Jævnside med den benyttes i samme tilfælde også andre midler. Ved et forsøg på at finde kærnen i forestillingerne om tordenstenen må man se bort herfra og fæste opmærksomheden på de mere væsentlige træk, der er ejendommelige for den.

Men beslægtede ideer findes langt videre omkring, til dels i ganske samme form, ikke blot hos Germanerne, men også hos andre europæiske folk. Optegnelser herom foreligger fra alle egne af Europa; det ses, at det ikke blot er hos folkene af indoeuropæisk æt, men også hos de andre, f. ex. de finsk-ugriske, at tordenstenene spiller en rolle. End klarere bliver det, at denne folketro ikke er indskrænket til en enkelt folkeæt, når vi kaster blikket ud over de andre verdensdele: den samme idérække kendes fra så godt som hele Asien og Afrika, i Kina og Japan så vel som hos Negrene på Guineakysten. Kærnen i forestillingen er overalt den samme: at tordenstenen falder ned med lynet; mange bifestillinger, som knytter sig dertil, træffes også i former, som er overraskende ens.

Det er således over en stor del af jordkloden, at troen på tordenstenene er udbredt. Men der er dog store områder, hvor den ikke kendes. Dette gælder navnlig om Sydhavsøerne og Australien, som også i andre henseender indtager en særstilling i menneskeheds udvikling. Fra Amerika foreligger der kun få, spredte angivelser om en beslægtet tro, og det er lidet sandsynligt, at den virkelig oprindelig hører hjemme der. Meddelelserne har oftest en sådan form, at man må antage, at tordenstenstroen i de pågældende tilfælde er indført ved de indvandrede Europæere, navnlig

Spanierne og Portugiserne i Syd- og Mellem-Amerika, der medbragte forestillingen fuldt udformet fra deres hjemland og vel kan have anvendt den på de stenøxer, der fandtes på Amerikas jordbund så vel som i deres gamle fædreland. Fra Spanierne og Portugiserne kan den have forplantet sig til Indianerne. Den amerikanske urbefolkning havde i almindelighed helt andre forestillinger om tordenens natur; den fremkaldtes ifølge en tro, der var udbredt både i Nord- og Syd-Amerika, af en stor tordenfugl [99—100]. Det vil således være rettest under forsøget på at udrede den oprindelige tro om tordenstenene at se bort fra Amerika.

Både rundt om i Europa, i Asien og Afrika er det hyppigst forhistoriske stenoldsager, der gælder for tordenstene; men ved siden af dem også hist og her andre stene (belemniter, echiniter, kugleformede stene, bjærgrkrystaller), uden at dette synes at have haft nogen særlig betydning for folketroens udformning.

II. Tordenstenen i hedensk religion i nutiden.

Det vilde ikke føre stort videre her at gennemgå overleveringerne fra de forskellige lande i deres helhed; herom henvises til et senere afsnit [IX], hvor det vigtigste af de foreliggende optegnelser er meddelt i udtog. Det er væsentlig de samme træk, vi finder overalt, hist nogle, her andre trædende mere frem. Der er kun særlig grund til at fæste opmærksomheden på traditioner i den del af verden, som ikke er påvirket af kristendommen eller andre højere religioner. Der er ikke nogen tvivl om, at kærnen i troen om tordenstenene ikke er af kristelig, buddhistisk, brahmanistisk eller

muhamedansk oprindelse, og at den har holdt sig på en måde på trods af religionen, eller fordi den ikke følte som stridende mod den. Men i de lande, som beherskes af de nævnte religioner, kan deres magt over sindene have udsløttet visse sider af forestillingerne om tordenstenen, der ikke kunde forliges med den religiøse tro. Af de beretninger, som haves fra fjærne lande, skal omtales to, som just frembyder sådanne træk. Den ene er der så meget mere grund til at fremdrage, som den, mig bekendt, aldrig før er bleven omtalt; materialet her til foreligger i sager og indberetninger i vort Nationalmuseum.

På Guineakysten og i de tilstødende lande i det indre, er troen på tordenstene meget almindelig. Det er de gamle stenøxer, der opfattes således. De kaldes „tordenkile“, „lynsten“ eller „stengud“, „tordengud“ og antages at falde ned fra himmelen i tordenvejr. Når lynet spalter et træ, dræber en mand eller tænder et hus, sker det ved en sådan sten. Til værn mod lyn sættes den op under tagspærene. Man ofrer til den: kaurier, høns, gedekid og besmører den med offerdyrenes blod eller med mælk. Den danske præst Monrad har i sin „Skildring af Guineakysten“ [97] omtalt denne tro; han har den interessante oplysning, at ingen Neger vover at sværge falsk ed i nærheden af en sådan tordenkile. Af noget yngre art synes de forestillinger at være, der giver tordenkilen i en personlig guds hånd, som et mægtigt eller straffende våben, således som det er overleveret fra enkelte afrikanske folk.

Fra den modsatte udkant af det store område, hvor tordenstenene kendes, haves efterretninger af mærkelig lignende art. I bjærgegnene i det indre af Syd-Indien bor der stammer, som kun er overfladisk berørte af brahmanismen, og hos hvem ældre religiøse forestillinger og skikke endnu lever. Fra disse egne foreligger

der mange indsamlinger og oplysninger i Nationalmuseet, der særlig skyldes den danske missionær Løventhal, som i mange år har virket i Vellore [88e].

Fra Shevaroy-bjærgene SV for Madras ejer museet således en del stenredskaber, mest øxer. Nogle af dem har missionær Løventhal tilbyttet sig fra en planter i egnen, som samler på oldsager. Løventhal meddeler om disse øxer følgende: „Beboerne på Shevaroybjærgene (Malayalerne, af dravidisk stamme, efter deres egne traditioner indvandrede til bjærgene fra egnen om Conjeveram tæt SV for Madras) kalder disse øxer tordenstene og tror, at de er faldne ned fra himmelen. De har små stenaltre rundt i skovene, hvorpå de lægger disse stene, og de betragter dem som en slags guddomme.“ Efter hvad Malayalerne fortalte L., havde planten taget hele sin store samling af stenøxer („hele kurve fulde“) fra deres altre. Fra de samme bjærges have 7 stenøxer, som museet har modtaget fra missionær Berg, der skriver følgende om dem: „Kilerne blev dyrkede som landsbyguder på disse bjærg, da jeg på en prædiketur fik dem af beboerne, som kaldes Malayaler=bjærgmænd. Disse kiler stod opstillede i række på et alter lige ved indgangen til byen. Alteret var så højt som et almindeligt bord. Det var bygget af sten, og ovenpå var der lagt en del jord, hvori kilerne var stukne. De var alle overhældte med ghee (indisk smør).“

Fra et Paria-alter i egnen ved Vellore foreligger hele det i fig. 1 afbildede sæt af kultusgenstande i Nationalmuseet. Løventhal skriver herom: „Omtrent midt i alle Pariabyer, jeg har set, ligger der en firkantet (kvadratisk) jordforhøjning, 6—8 alen på hver led og omsat med sten; midt på denne forhøjning — jordtempelet, som de kalder det — står gerne et stort træ. Nær ved dette træ er der gerne stillet 3 spidse stene

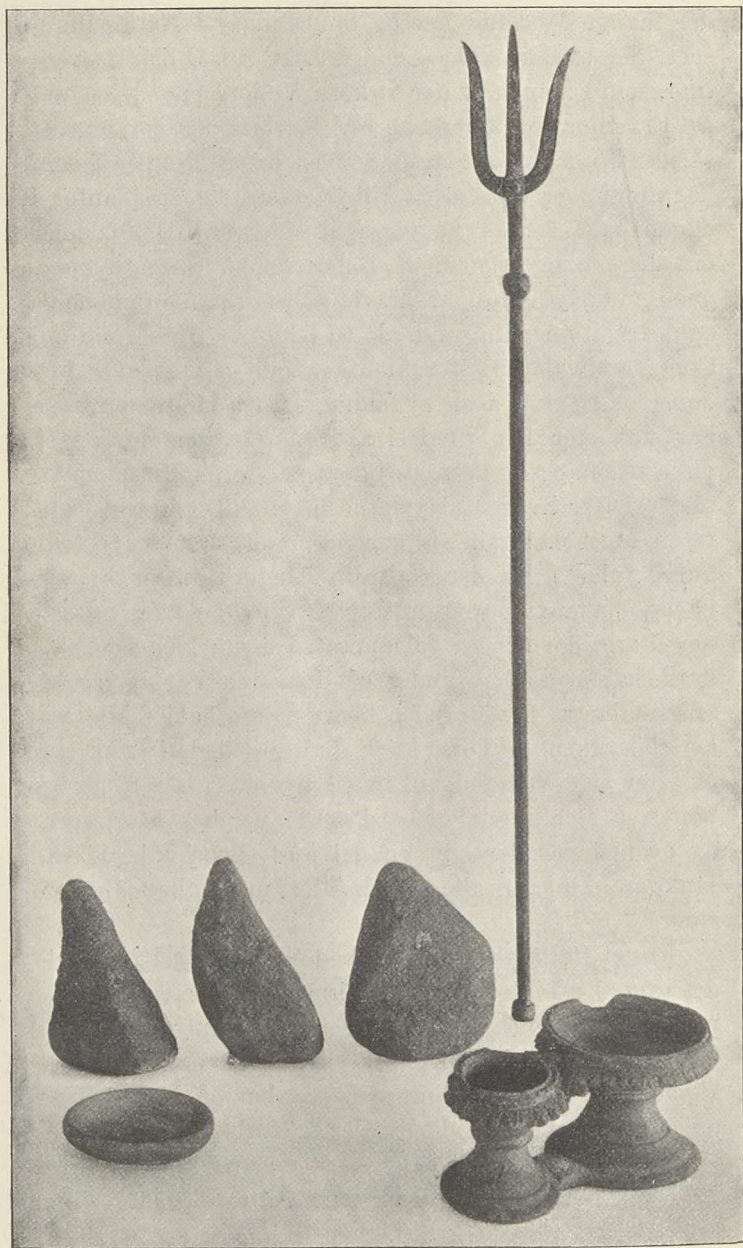

Fig. 1.

op på højkant (undertiden dog også 5 eller kun en enkelt), og de er satte fast i leret eller med lidt kalk. Disse stene, der kan være af meget forskellig størrelse, skulde gerne have form af en noget fladtrykt kegle, og kan Pariaerne finde naturstene af den form, foretrækker de det meget; hvis ikke, hugger de dem råt til i den form. Ved dyrkelsen smører de disse stene over med safran og sætter med fingrene 3 røde anilinpletter på hver sten. Dette regner dog snart af eller går af ved solen

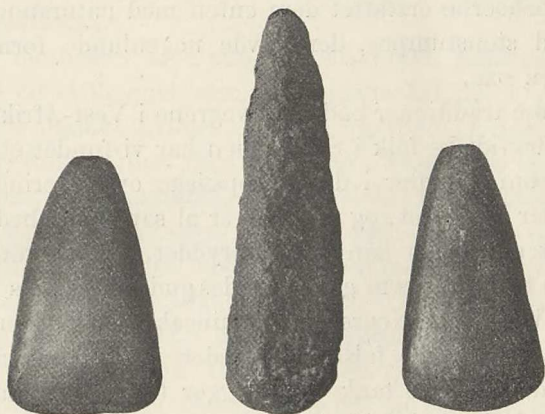

Fig. 2.

og den hede vind, og da Pariaerne som regel ikke er meget ivrige ved deres gudsdyrkelse, ses de oftest uden. Ved siden af stenene står en „trisula“*) stukken ned i jorden og foran dem en lerskål med væge til olie og en dobbeltskål til kamfer (der almindelig anvendes til røgelse). Både lerskålene og trisulaen er dog ofte borte; børnene løber og leger med dem og har slået skålene itu; men når stenene skal smøres, må de se at finde disse ting igen og stille dem på deres plads eller købe andre.“

*) D. v. s. en lille trefork af jern. Om dens betydning og oprindelse se afsnit VII nedenfor.

Fra et andet jordtempel i en Parialandsby bragte nogle drenge L. et sæt stene, hvoraf de to var gamle stenøxer, den tredje en anden spidst tilløbende sten (se fig. 2). Dette bragte ham på den tanke, at de andre spidse stene fra Paria-altrene kun er surrogater for stenøxer, der på lavlandet findes meget sjældnere end på bjærgene. „Denne tanke bestyrkes jeg i ved den kendsgerning, at i alle de landsbyer oppe i Shevaroybjærgene, hvor planteren havde borttaget stenøxer fra altrene, havde beboerne erstattet dem enten med naturstene eller med stenstumper, der havde nogenlunde form af sådan en øxe.“

I disse traditioner både fra Negrene i Vest-Afrika og fra de dravidiske folk i Syd-Indien har vi fundet et element, som mangler i den europæiske overlevering, vi hidtil har betragtet, og som der er al sandsynlighed for at kristendommen kan have udryddet. Selve tordenstenene betragtes som guder, kaldes guder og dyrkes med ofre; når det om Negrene på Guineakysten hedder, at de ikke tør sværge falsk i nærheden af en tordensten, er det den samme tanke, der ligger til grund: stenen er en gud, der i så fald vil straffe dem.

III. Tordenstenen i den græske oldtid.

Det er sandsynligt, at en folketro, der er så vidt udbredt, er meget gammel: der kan næppe være tvivl om, at forestillingen om tordenstenen har forplantet sig fra folk til folk over hele det store område og ikke er opstået spontant i så overensstemmende en skikkelse og med så mange fælles træk i forskellige egne.

Men er den gammel, så vilde det være underligt, om den ikke skulde kunne genfindes i gamle kilder, og om den ikke i påviselig gamle religiøse forestillinger i alt fald havde efterladt sig spor. Begge dele er da også tilfældet. Det siger vel ikke meget, at tordenstene og flere eller færre elementer af de foran anførte forestillinger nævnes hist og her i middelalderlige skrifter; men også i den klassiske oldtid møder vi traditioner, der først bliver fuldt forståelige, når de ses på baggrund af tordenstenstroen.

I nærheden af Gythion i Lakonien fandtes i oldtiden en utilhugget sten (Pausanias III 22, 1), som i egnens dialekt kaldtes Zeus Kappotas. I den senere oldtid forstod man ikke ret ordet; Pausanias satte det ved en urigtig etymologi i forbindelse med et sagn om, at Orestes ved at sætte sig på stenen var bleven rensset for følgerne af sin blodskyld (samme sagn knyttet til en sten i Troizen: Paus. II 31, 4). Sam Wide (Lakonsische Kulte s. 20 f.) har overbevisende givet en anden tydning deraf „den (fra himmelen) nedfaldne Zeus“ α : lynet. Stenen har ikke været en stenøxe eller en lignende lille sten, da der udtrykkelig siges, at Orestes satte sig derpå. Snarere har det været et meteor; meteorer er også i nyere tid flere steder blevne ansete for tordenstene [77, 78]. Lynramte steder blev rundt omkring i Grækenland indhegnede og måtte ikke betrædes; ved en indskrift betegnedes de som indviede til den „nedfarende Zeus“ [85 e]. Stedets hellighed forklares ved, at guden, som for ned fra himmelen, selv havde valgt det til bolig; men utvivlsomt lå oprindelig den tanke til grund derfor, at det var farligt at betræde det. Også mennesker, som rantes af lynet, blev der ved hellige α : måtte ikke berøres; liget måtte ikke behandles som andre lig, navnlig ikke brændes, men skulde kun tildækkes med jord på stedet, hvor det fand-

tes. Om end disse skikke i den historiske tid ikke er knyttede til en fra himmelen nedfalden sten, er dog den forestilling tydelig bevaret deri, at der i lynet farer en gud ned til jorden, hvad der, som ovenfor udtalt, er et væsentligt element i den forestillings-kæde, der her undersøges. Sam Wide har allerede sammenstillet en del af de herhen hørende overleveringer; udførligere er de behandlede af Usener i afhandlingen „Keraunos“ (Rhein. Mus. 1905, 1-30), hvor i det hele en stor del af stoffet fra Grækenland og Italien findes samlet.

Usener når ved sin analyse af de forestillinger, der i den græske religion knyttedes til lynet, til sondringen mellem tre lag:

1. Lynet dyrkes i hvert enkelt tilfælde som en gud, der er stegen ned fra himmelen til jorden („augenblicks-gott“).
2. Lynet dyrkes som en særlig gud, hvis virksomhed er begrænset til det enkelte område („sondergott“).
3. Lynet overføres til Zeus som en side af himmelgudens virksomhed (Zeus Keraunios o. s. v.).

De tre lag skulde repræsentere tre efter hinanden følgende stadier i udviklingen, dog således at de yngre forestillinger ikke helt har formået at fortrænge de ældre, hvoraf der har holdt sig mer eller mindre fuldstændige og tydelige mindelser hist og her, navnlig i afsides egne kultus. Således antager Usener, at tilbedelsen af lynet selv som gud bevaredes i Makedonien, hvorfra den skulde være overført til de hellenistiske lande i Asien. At lynet har været dyrket som gud i flere af byerne i de hellenistisk-asiatiske lande, er utvivlsomt; det viser de af Usener, Götternamen 286 anførte mønter og andre vidnesbyrd fra Seleukeia Pieria i Syrien og Diokaisareia i Kilikien med al sikkerhed. Mere tvivlsomt stiller det sig, om det virkelig er en gammel-makedonisk kultus, der her er bleven indført. Naturligere

synes det at antage, navnlig under hensyn til de andre vidnesbyrd om dyrkelsen af lynet, der foreligger fra de samme og tilstødende egne, at det er en stedlig tradition, der er kaldt frem til nyt liv under de ændrede politiske og kulturelle forhold. Tilbedelsen af det klassisk-græske tordenvåben, opstillet på et alter eller en tronstol (se fig. 3), gør indtryk af at være den hellenistiske afløser af en ældre og mere primitiv kultus (jfr. s. 29 og 47) af lignende art som den foran beskrevne sydindiske dyrkelse af stenøxerne på alteret eller den nedenfor omtalte mykenisk-lilleasiatiske dyrkelse af bronzeøxerne.

Fig. 3.

Det klassisk-græske tordenvåben („keraunos“), der repræsenterer lynet i den nævnte kultus, er overhovedet næsten enerådende som billedlig gengivelse af lynet i hele Grækenlands og Italiens historiske oldtid (se afsnit VI). Den mere primitive forestilling om tordenstenen har dog overlevet det, også på græsk grund. Den er levende her den dag idag: lynnedslag kaldes på nygræsk *astropeléki* („himmeløxe“), og det samme ord er folkets betegnelse for de små stenalders øxer, der findes hist og her. Det nygræske navn og den forestilling, som knytter sig dertil, er også overleveret i den middelalderlige, byzantinske litteratur [84]. Skønt tordenstenstroen næsten ikke kommer frem hverken i den oldgræske kultus, i billedkunsten eller litteraturen, må den dog antages at have levet hele oldtiden igennem, så at sige i det skjulte, hos visse lag af befolkningen eller i visse egne. Hvor ofte nævnes vel tordenstenen i hele den danske litteratur fra det 18.—19. århundrede, skønt der efter hele landalmuens forestilling ikke var mindste tvivl om, at hvert lynnedslag

skyldtes en sådan sten? At Grækerne i den klassiske oldtid virkelig har opfattet stenøxerne som tordenstene, fremgår med al sikkerhed af traditionen om *ceraunia*, som Plinius har meddelt efter en græsk forfatter Sotacus [85 a]. Fra Plinius er denne notits gået over i de sen-antike og middelalderlige stenbøger; endnu hos det 16.—17. århundredes polyhistoriske forfattere lever den op til en pseudovidenskabelig teori om lynfænomenernes oprindelse, tordenstenens dannelse o. s. v. Denne litterære tradition, der kun har ringe berøring med den folketro, vi her behandler, og væsentlig har levet sit liv i studerestuen, er der ingen anledning til her at forfølge i det enkelte, så meget mere som den for nylig er bleven udførlig behandlet fra anden side [85 a]. Ført tilbage til sin kilde i den græske litteratur kan den dog vise os, at folketroen i den græske oldtid har knyttet forestillingen om stenen, der farer ned fra himmelen med lynet, til stenøxerne.

Men denne forestilling kan på græsk grund spores tilbage til langt ældre tid (jfr. s. 104 ff.). Fra den mykeniske periode har navnlig Evans's udgravning i Knossos på Kreta bragt mange vidnesbyrd om tilbedelsen af dobbeltøxen som helligt væsen (sammenstillede af Karo, Archiv f. Religionswissenschaft VII 117—156). Det mærkeligste er et alter (se fig. 4; Evans, The palace of Knossos 1902 s. 96 ff.) med et rigt udstyr af forskellige kultusgenstande, der endnu forefandtes urørte, som de stod, da paladsets beboere forlod helligdommen: på alteret to fodstykker til dobbeltøxer (b), en lille dobbeltøxe af steatit (c) og fem terrakottafigurer (d—h); på gulvet og den lave forhøjning foran alteret forskellige offerkar og en lav trefod (a). Utvivlsomt er hele den lille helligdom indrettet for de to dobbeltøxer; det var dem, der dyrkedes og modtog ofre. Mulig ligger heri grunden til, at just de manglede,

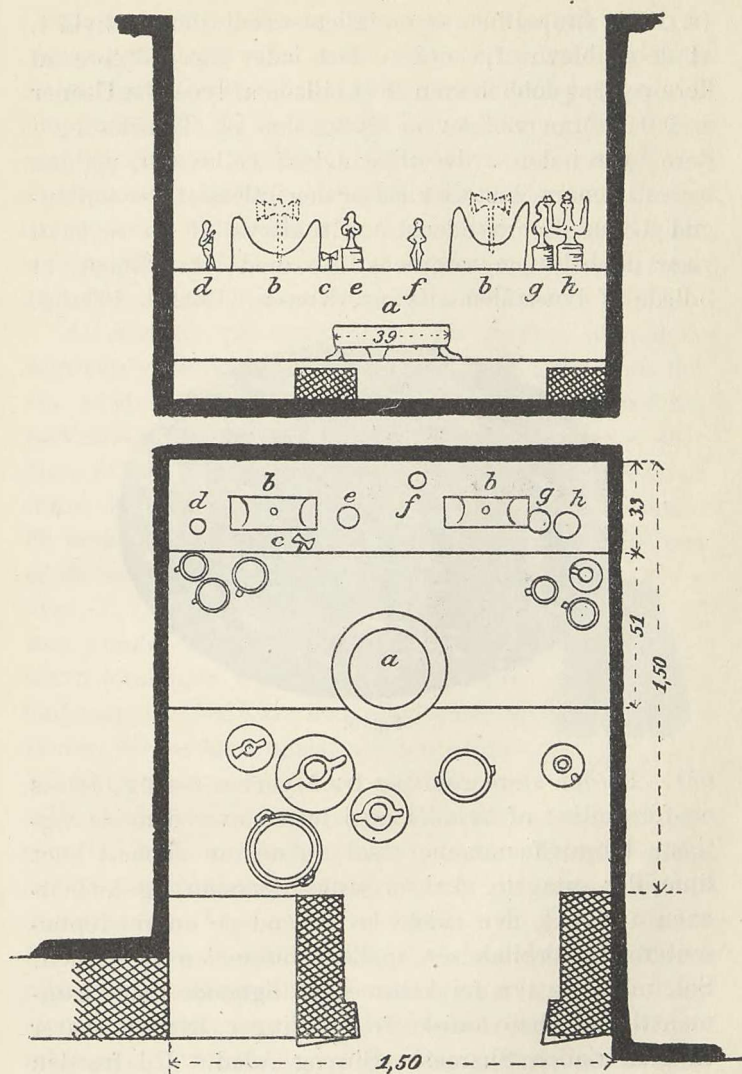

Fig. 4.

mens alt ellers stod urørt; det allerhelligste har man vel villet redde — hvis det da ikke, som Evans antyder

(s. 101), simpelthen er metallets værdi, der er skyld i, at de er blevne fjærnede. Det lader sig godtgøre ad flere veje, at dobbeltøxen er et billede af lynet (se Usener s. 20). Man vedblev at dyrke den på Tenedos og i flere byer i den sydvestlige del af Lilleasien, og den bæres i senere, historisk tid af den lilleasiatiske tordengud (Zeus Labrayndeus). Et aftryk af en seglsten viser dobbeltøxen sammenstillet med siksaklinien, et billede af lynstrålen (Evans, Knossos 1902 s. 107 fig.

Fig. 5.

65). På den store guldring fra Mykenai (se fig. 5) ses en forsamling af kvinder og i luften over dem de vigtigste himmelfænomener: sol, måne, en dobbelt buet linie, der antagelig skal forestille regnbuen, og dobbeltøxen $\propto$: lynet, den sidste lavere end de andre, repræsenterende forbindelsen mellem himmelen og jorden. Sol, måne og lyn forekommer på lignende måde sammenstillede i babyloniske fremstillinger, hvor de svarer til gudetriaden Shamash, Sin og Adad. Ud fra den her givne tydning bliver det forståeligt, at dobbeltøxen som kultusobjekt på det knossiske alter ikke forefandtes i et enkelt, men i to eksemplarer, og at der også ellers jævnlig findes sammenstillet flere billeder af den (f. ex.

i seglaftrykket hos Evans, Knossos 1902 s. 103 fig. 61). Netop lynbilledet eller tordenvåbenet forekommer i de forskellige folks kultus og billedkunst ofte gentaget to eller flere gange [110]: ligesom der i tordenvejr følger det ene lyn efter det andet, således var de primitive lynchuders antal i og for sig ubegrænset. Hvor man skulde bruge deres billede som genstand for tilbedelse eller som amulet, måtte man dog selvfølgelig af praktiske grunde nøjes med et vist mindre antal (jfr. s. 15 ff).

Af detaljer på møntbilleder fra steder, hvor dobbeltøxen vedblivende dyrkedes i historisk tid, kan det ses, at den hellige øxe var en virkelig bronzeøxe fra mykenisk tid (jfr. Blinkenberg, Archäol. Studien s. 46). Men der kan næppe være tvivl om, at bronzeøxen i denne kultus er trådt i stedet for den ældre stenøxe. Et mykenisk gravfund fra Faistos [85b] indeholdt een af de sædvanlige små græske stenalderes øxer, der er gennemboret for at bæres som amulet (se fig. 6). Nøje paralleler hertil foreligger, som det vil ses af denne undersøgelse [106], fra forskellige tider og steder, stedse som udslag af den almindelige tordenstenstro. Den skik at bære

Fig. 6.

selve tordenstenen som amulet er udbredt så at sige overalt, hvor tordenstenstroen hersker, ligesom billeder af tordenvåbenet bæres, hvor en personlig tordengud tilbedes. Den eneste naturlige tydning af fundet fra Faistos er at opfatte det på samme måde: det forudsætter, at stenøxen har været anset for en tordensten. Utvivlsomt er det til stenøxen (og ikke til metaløxen), at forestillingen om det i lynet nedfarende legeme først har knyttet sig, ligesom den over størstedelen af det store område, hvor den kendes, er vedbleven at være knyttet dertil. I denne form lader folketroen, som det siden skal påvises, sig forklare

naturligt og utvungent; derimod ses det ikke, hvorledes man skulde være kommen til forestillingen om lynet udtrykt i en bronzeøxe uden på baggrund af den nævnte tro. Forholdet er da efter den opfattelse, her gøres gældende, det, at der i den fremblomstrende græske bronzealders kultur, som har afløst den primi-

Fig. 7.

tive stenøxe i menneskets hånd med det fuldkomnere redskab, dobbeltøxen af bronze, er indtrådt den samme forandring på det religiøse område. Den hieratiske vedhængen ved det gamle og nedarvede, som i den historiske tids religion spiller en så overvejende rolle uden dog at kunne hindre nydannelser, har endnu næppe været så mægtig en faktor, at den kunde træde i vejen for den naturlige og forståelige proces, hvorved den primitive stenøxe, som tilbades på alteret, afløstes af metal-

øxen.*) Hvor vidt overgangen fra tilbedelsen af det upersonlige lyn til dyrkelsen af en personlig tænkt tordengud har været medvirkende herved, skal ikke her nærmere undersøges.

At udviklingen er foregået som anført, stadfæstes ved en parallel, der, så vidt skønnes, fører hen til samme tid og er et udslag af samme bevægelse. Dobbeltøxen af bronze tilhører det mykeniske kulturområde, heri medregnet den vestlige del af Lilleasien. I egnene noget længere mod øst og syd, det østlige Lilleasien, Assyrien og det nordlige Syrien, findes i stedet herfor den enæggede øxe med skafthul som hovedredskabet i bronzealderen. I de samme egne, væsentlig Hettiter-nes og Assyernes område, fører i billedværkerne fra en lidt yngre tid den stedlige tordengud (Adad) en enægget øxe i hånden. I hosstående fig. 7 er gengivet det bekendte relief fra Nimrud, som forestiller tordengudens statue, båret af Assurbanipals soldater (jfr. Perrot, *Histoire de l'art* II 76). Af tilsvarende hettitiske fremstillinger, fundne ved de nyere udgravninger, kan anføres et relief fra Sendschirli (hosstående fig. 8 = *Ausgrabungen in Sendschirli* III 218 pl. 41 og fig. 114; jfr. *Mitteil. der vorderasiat. Gesellsch.* 1900 pl. 1,6) og en stele med hettitisk indskrift og reliefbillede fra Babylon (*Wissenschaftl. Veröffentl. der deutschen Orient-Gesellschaft* 1900 Heft 1; jfr. *Mitteil.*, anf. sted, pl. 1,5). Det sidst nævnte stykke er 730 f. Chr. kommet til Babylon som krigsbytte; det var almindelig skik, at sejrherren førte de erobrede stæders gudebillede med sig til sin egen hovedstad. En nøjere tidsbestemmelse af de hettitiske billeder er næppe mulig;

*) Et ejendommeligt sidestykke hertil foreligger i nyere folketro fra Frankrig, hvor en jærnøxe i visse egne som værn mod lyn er trådt i stedet for den sædvanlige stenøxe [80 a]. Jfr. s. 58.

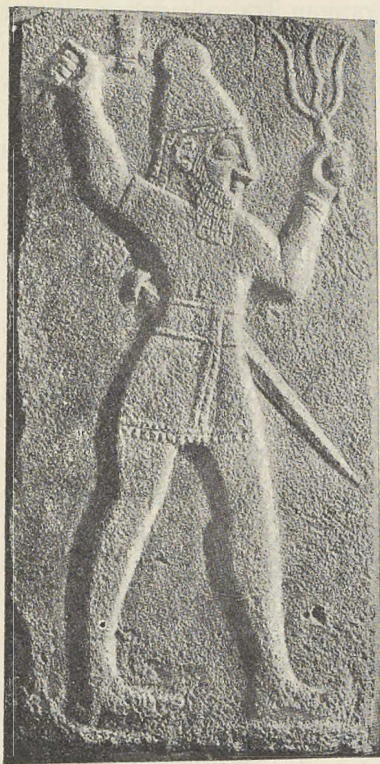

Fig. 8.

at fremstillingen går tilbage til ret gammel tid, tør dog sluttes bl. a. af, at den forekommer på gammelbabiloniske cylindre. Aftryk af en sådan, der opbevares i Antiksamlingen i Nationalmuseet, er afbildet i høststående fig. 9. Indskriften indeholder, efter godhedsfuld meddelelse af professor Bruno Meissner i Breslau, kun navnene Shamash og Ai, $\text{a} : \text{solguden}$ og hans hustru, og har således ingen nøjere tilknytning til den billedlige fremstilling. I et bekendt billede af en offerscene, der findes på en cylinder (Revue archéol. 1887 II 269), ses på en trone opstillet en kølle og en enægget øxe, til hvilke der ofres en fisk; en sammenligning med religiøse billeder af beslægtet art (Wm. J. Hinke, *A new boundary stone of Nebuchadrezzar I*, s. 88—89) viser, at øxen repræsenterer lynet eller lynesets gud.

Fig. 9.

Forudsat at den gamle tro, ifølge hvilken lynet frembragtes ved en sten-øxe, har været herskende i

det hettitisk-assyriske område*) så vel som i de egne, hvor den mykeniske kultur hørte hjemme, bliver det forståeligt, at en parallel udvikling i de to områder i bronzevalderen har afløst det gamle tordenvåben med bronzeøxen i de to forskellige former, som var i brug det ene og det andet sted. Men uden denne forudsætning vilde det vanskelig kunne forklares: havde der fundet et ligefremt lån sted fra det ene af de to nabo-områder til det andet, så havde det været at vente, at ligheden havde været fuldstændig, at enten det hettitisk-assyriske område havde antaget dobbeltøxen eller det mykeniske område den asiatiske enæggede øxe.

Efter at tordenvåbenet således i den græske og for-asiatiske verden ved en naturlig udvikling var omdannet fra den primitive form til bronzeøxen, blev det, som allerede nævnt, i en del af disse lande ved hieratisk tradition fastholdt i denne skikkelse hele oldtiden igennem. Det må utvivlsomt være til denne form, at sagnet om, at lynet forfærdiges til Zeus af Kykloperne, oprindelig knytter sig. Det klassisk-græske tordenvåben, som siden skal blive omtalt, kan hverken efter sin art eller efter sin alder komme i betragtning. Dette gælder derimod i højeste grad om dobbeltøxen. Vel var den af samme form som menneskets eget værktøj; men lagt i gudernes hånd måtte den være forfærdiget af overnaturlige væsener, ilddæmoner, som har støbt eller smeddet den og meddelt den dens overnaturlige kraft. Forestillingen findes nævnt i Hesiodos's theogoni (v. 140 og 501 f.). Lignende sagn fortælles om Thors *mjölfnir*, smeddet af dværgene, og Indras *vajra*, forfærdiget af Tvashtar; den ældgamle folketro om tordenstenen rummer derimod ikke noget tilsvarende

*) Det er just fra nogle stæder i dette område, at den hellenistiske dyrkelse af keraunos er overleveret; også den må antages for en senere afløsning af det primitive tordenvåben, stenøxen (se s. 21.)

træk. Tordenstenen forklarer sig af sig selv, naturmæssigt; først metalvåbenet kræver en særlig oprindelsesmythe, der kan hæve det over det menneskelige redskab og begrunde dets forfærdelige kraft.

IV. Tordenstenen i olditalisk religion og folketro.

Også i Romernes religion træffer vi mindelser om, at tordenstensforestillingen har været kendt i oldtiden, ligesom den nu til dags er udbredt hos almuen over hele Italien. Stenoldsagerne gælder her overalt for tordenstene [83]; navnlig benyttes de almindelig som amuletter, bl. a. mod den skadelige indflydelse, folketroen tillægger det onde øje. Med hvilken sejhed de herhen hørende forestillinger har formået at holde sig under alle de forandringer, landet har gennemløbet i de lange tidsrum, først og fremmest i religiøs henseende, viser de guldindfattede pilespidser fra oldetruriske gravfund [85 b]: på ringe enkeltheder nær er disse amuletter mage til dem, den italienske almuesmand den dag idag lader forfærdige af de pilespidser, han finder på marken. At tordenstensforestillingen i den romerske oldtid forelå i selvsamme form, hvorunder den kendes fra nutidens Italien, ses af een af de historier, der fortælles om kejser Caligulas galskaber. Caligula lod sig kalde Juppiter og indlod sig på en ligefrem styrkeprøve med himmelguden: mod himmelens torden og lyn satte han bulder og ildglimt fra kunstige apparater, og hvert lynnedslag besvarede han med *stenkast*, idet han føjede til: „Kom bare an!“ [85 c].

De foranstaltninger, der foreskrevs i den etruriske fulgural-lære og i overensstemmelse med den af den

romerske statsreligion i de tilfælde, hvor lynet var slået ned på offentligt sted (*locus publicus*), var da kun en omsætning i praktisk-religiøs form af folketroens almindelige forestillinger [85 d]. Man opsøgte resterne af lynet, der antoges at trænge indtil 5 fod ned i jorden, først og fremmest selve tordenstenen. Disse rester var ligesom stedet, hvor lynnedslaget var sket, hellige og måtte ikke krænkes ved profan berøring; de blev samlede og begravede; stedet blev omsat med en brøndindfatning (*puteal*, *bidental*) og mærket med en indskrift (*fulgur conditum*), der viste, at *lynet* var *begravet* her. Indskriften anbragtes enten på en simpel stenplade eller på selve det alter, der rejstes for at bringe de foreskrevne ofre, ved daglyn (*fulgur dium*) hvide, ved natlyn (*fulgur summanum*) sorte får. Var lynet slået ned i en bygning, måtte der være en åbning i taget derover, så at lynguden altid havde fri adgang til det sted, han havde kåret til sin helligdom.*) Ligene af mennesker, der var dræbte af lynet, måtte ikke brændes; også de var blevne hellige ved lyngudens berøring og skulde begraves i jorden ligesom alt andet, der var ramt af lynet.

En af de ældste helligdomme i Rom, efter sagnet grundlagt af Romulus, var det lille tempel for Juppiter Feretrius på Capitolium, hvor guden tillige dyrkedes under navnet Juppiter lapis (ø: J. i skikkelse af en sten). Der opbevaredes her et kultusobjekt, som omtales i litteraturen under navnet lapis, lapis silex eller saxum silex [85 f]. Et sted hos Livius (30, 43, 9) viser, at der var flere sådanne stene i tempelet, hvad forøvrigt også de andre efterretninger synes at tyde på; hermed kan jævnføres, at der også på de foran omtalte indiske altre og på alteret i Knossos fandtes mere end

*) Se Usener, Rhein. Mus. 1905 s. 8 anm. 4.

eet kultusobjekt, som repræsenterer lynet. Den hellige stens (eller de hellige stenes) form beskrives intetsteds nøjere, hvorfor nyere forfattere har kunnet antage den dels for et stenalders redskab, dels for en ubearbejdet flintesten, hvad der for vor undersøgelse er uden synderlig betydning. Af efterretningerne om dens anvendelse fremgår klart, at den opfattedes som en tordensten, og at guddommen tænktes selv at være til stede deri. Atter her ser vi et element af den gamle tordenstenstro optaget og praktisk anvendt i den romerske statsreligion. Den dyreste ed var den, som svores ved Juppiter lapis — på samme måde, som det foran er nævnt, at en ed ved tordenstenen i Vest-Afrika endnu gælder for ubrydelig, og som der forøvrigt andre steder i verden i folkelige udtryk har holdt sig minder om den gamle skik at sværge den højeste ed ved tordenstenen eller tordenguden [111]. Den hellige sten benyttedes ved fetialernes edsaflæggelse og ofring, når et forbund afsluttedes med en fremmed magt; et sådant forbund fik efter romersk forestilling den højeste stadfæstelse ved lynguden selv. *) Fetialen slyngede, idet han udtalte en forbandelse over den, som først krænkede den hellige overenskomst, stenen mod offerdyret („Juppiter, ram Romerfolket, således som jeg nu rammer dette offersvin, og ram det med så meget større kraft, som din magt er større end min!“). Det er klart, at den handling, han herved udfører, er en rituel fremstilling af lynnedslaget, af samme art som den, den masuriske bonde den dag idag udfører, når han under tordenvejr på bestemt foreskreven måde slynger sin stenøxe mod stuedøren for at værne huset mod lynnedslag. Når der i andre overleveringer tales

*) Vergil, Aen. XII 200: Audiat haec genitor, qui foedera fulmine sancit.

om, at fetialen kaster den hellige sten mod jorden, kan der heller ikke ligge nogen anden tanke til grund herfor.

V. Forestillingernes oprindelige form og alder.

De anførte træk af antik og fremmed religion, af folketro og folkelig skik i Europa i ældre og nyere tid er utvivlsomt rester af en sammenhængende række af forestillinger, som mennesket i gammel tid har dannet sig om lynet. Denne forestillingsrække skal nu søges rekonstrueret; det vil da ses, at de spredte træk føjer sig sammen til et rimeligt og naturligt billede. Absolut vished kan der ifølge sagens natur ikke nås. Forsøget på rekonstruktion gælder for det europæiske område; men det er vel sandsynligt, at lignende ideer også, lige så tidlig eller endnu før, har været udbredte i Asien og Afrika.

Lynet fremkommer ved, at en sten fra himmelen farer ned mod jorden. Den kløver træer, dræber mennesker og dyr og borer sig dybt ned under overfladen; herfra bevæger den sig i løbet af en vis tid opefter og kan så findes liggende på jorden — således som stenene i det hele efter den folkelige forestilling dels voxer i jorden, dels bevæger sig opad. Ved tordenstenens slag frembringes det stærke brag og den voldsomme ild. For så vidt er forestillingerne mere af rent fysisk end af religiøs art. Men fysik og theologi har ikke været skarpt adskilte sider af det primitive menneskes viden og tænken; til de fysiske ideer kæder sig uløselig andre, som vi vilde henføre til religionen. Stenen, der farer ned fra himmelen, er en mægtig gud. Den er heller ikke efter lynnedslaget en død ting; men gud-

domskraften bor fremdeles i den. Derfor stilles tordenstenen på et alter og dyrkes med ofre, eller man gemmer den i alt fald på et skjult og sikkert sted. Stedet, hvor den er falden ned, er af guden valgt til bolig: det er derved blevet helliget og må ikke betrædes eller krænkes af mennesker eller dyr. Ligeledes er træet, som kløvedes, og mennesket, som dræbtes af lynet, hellige og må ikke behandles som andre træer eller andre lig. Med andre ord, stenen selv og alt, hvad den har berørt, er *tabu*, og grunden til dette tabu ses klart: de farlige kræfter har ikke forladt den ved nedslaget.*) Tordenstenen, ø: tordenguden, bevæger sig mod nyt uvejr; det hus, hvor man har givet den bolig, værner den mod andre lynnedslag, allerede ved sin blotte nærværelse;** det kan være gavnligt mod torden udtrykkelig at vise, at tordenguden på regelret måde har valgt huset til bolig: derfor foretages en rituel efterligning af lynnedslaget ved at slynge tordenstenen mod døren. Tordenguden er den stærkeste af de himmelske guder og overhovedet af alle guder: virkningerne af gudens vrede er så iøjnefaldende forfærdelige. Derfor sværges den dyreste ed ved tordenstenen; ingen vover at bryde den. Og fordi tordenguden er den stærkeste, fordriver han alle uvæsener, som gør mennesket fortræd ved trolddom og på anden måde.

*) Se f. ex. under Portugal [82]; folk i Assam skelnede mellem *levende* og *døde* tordenstene [89]; et slag med en tordensten har mange steder været anset for absolut dødbringende [103]. Den gamle tabuforestilling ligger til grund for Grækernes og Romernes indhegning af det lynramte sted og for den rædsel, der endnu nogle steder næres for tordenstenen [104]. En mindelse derom er bevaret i den danske skik at lægge tordenstenen på et sted, »hvor ingen kan sætte sin fod« [33], og overhovedet i dens anbringelse på fjærne og afsides steder [105].

**) Den omvendte forestilling, at tordenstenen tiltrækker uvejr, findes også hist og her [83, 100].

Denne side af sagen har i det daglige liv haft størst betydning, fordi der oftest var brug derfor; sygdom og uheld, der ramte mennesket og dets ejendom, skyldtes jo efter folketroen for det meste onde væseners spil. Bl. a. gælder dette om vanvidsanfald, der fremkaldtes ved besættelse; tordenstenen bruges derfor til befrielse for vanvid. Hos kvægavlende folk træder stenens evne til at værne kvæget stærkt i forgrunden; navnlig tjener den til beskyttelse mod alle de uheld, som kan ramme mælken (ved malkningen, kærningen o. s. v.), og som efter almindelig tro skyldes hexeri. Ved de sidst fremhævede egenskaber glider tordenstenen ind i rækken af de midler, som den folkelige medicin anvender; det er vel umuligt i alle tilfælde at afgøre, hvor vidt dens brug til lægedom skyldes direkte afledning af de egenskaber, der oprindeligt bor i den, eller krydsning med andre folkelig-medicinske forestillinger.

Hele kærnen i denne forestillingsrække bærer, så vidt skønnes, et rent primitivt præg, både den del deraf, som efter nutids opfattelse falder under det religiøse område, og hvad vi vilde henhøre til det fysiske. Selve forestillingernes art taler stærkt for, at de har deres oprindelse i en meget fjærn tid; det er derfor ganske naturligt, når vi i den historiske oldtid i Syden kun finder spredte træk bevarede, og når vi mente at kunne påvise, at det er forestillinger afledede af tordenstentroen, som foreligger allerede i den mykeniske periode. Med andre ord, alt tyder på, at tordenstentroen rækker tilbage i stenalderen og snarest vel endda langt tilbage i denne. Er denne synsmåde rigtig, så skal der altså, så forunderligt det end ser ud, i ideer, som er bevarede fuldt levende i vor tid i vort eget fædreland, foreligge noget af det ældste mythiske stof, som overhovedet kendes.

Og spørges der, om der kan gives en rimelig tyding af forestillingens oprindelse, da ligger svaret ud fra den fremsatte antagelse om dens alder ikke fjært. De jagttagelser, stenalderfolket har gjort af lynets virkning og de fænomener, som ledsager det, har det sammenstillet med sine egne erfaringer fra brugen af sit vigtigste værktøj, stenøxen, særlig flintøxen. Med det kløvedes træet, også ved brugen af det fremkaldtes brag, og sprudede der gnister, når det slog mod hårdt. Fra selve tilhugningen af flinten kendte man også det skarpe drøn, den pludselige sønderkløvning, de sprudende gnister — hvad lå nærmere, ud fra de forudsætninger, datidens mennesker kan have haft, end at tyde lynnedslaget på samme måde, kun fremkaldt ved langt vældigere kræfter, altså ved en sten, helst en skarp sten, og ved en overmenneskelig magt? Denne forklaring af lynet er i virkeligheden lige så berettiget ud fra primitive tilstandes forudsætninger som den, vi nu lærer, og som er af ganske ny oprindelse, ud fra nutidens: den elektriske udladning, kløvningen af den leder, der gør for stærk modstand mod elektriciteten, o. s. v. Og under de europæiske naturforhold var der sikkert intet naturfænomen, der kunde gøre stærkere indtryk på en primitiv tid eller stærkere kræve, at mennesket gjorde sig rede for, hvilke kræfter der var virksomme, end just lynet.

Den her fremsatte hypothese afviger imidlertid stærkt fra den almindelige opfattelse, der f. ex. er udtalt af Andree, *Ethnographische Parallelen und Vergleiche* II 30:*) „Diese Vorstellungen müssen übrigens verhältnissmässig jung genannt werden, denn sie

*) Pigorini, Cartailhac, Sal. Reinach o. a har derimod antydnet en opfattelse, der nærmer sig mere til den, der gøres gældende i denne undersøgelse (jfr. s. 42).

entstanden erst, als die Steingeräte ausser Gebrauch waren und, gelegentlich aufgefunden, wie ein Räthsel erschienen“ o. s. v. Denne opfattelse må dog erklæres for overfladisk og uholdbar. Allerede tordenstenstroens vide udbredelse over så at sige hele den gamle verden viser dens store ælde. Vi står her ganske vist over for et principsspørgsmål, som endnu for en del besvares i forskellig retning, nemlig spørgsmålet, om overensstemmelserne mellem folkenes tro, skikke, redskaber væsentligst skyldes kulturmeddelelse fra folk til folk eller et fælles menneskeligt anlæg, der på adskilte steder af sig selv fører til samme resultater. Men det er ikke nødvendigt i det foreliggende tilfælde at tage stilling til dette spørgsmål i sin almindelighed. Ved at gennemgå den specielle del af denne undersøgelse (s. 64 ff.) og den der anførte litteratur vil det ses, at der mellem de former, hvorunder tordenstenstroen foreligger i den gamle verden, findes så store overensstemmelser både i det centrale og i mange enkeltheder, selv om man går til de yderste dele af det store område, det østlige Asien, det vestlige Afrika og Europa, at en tydning af dem som fremkomne ved udviklinger, der er foregået uafhængige af hinanden, fordømmer sig selv. Et mærkeligt og utvetydigt eksempel på kulturmeddelelse og sammenhæng mellem områder, der ved første blik synes vidt adskilte i tid og sted, skal anføres i det følgende afsnit (VI, s. 47 ff.): det vil her ses, hvorledes den form af tordenvåbenet, som udvikledes på klassisk-græsk grund, efter længst at være uddød i sit hjemland og forsvunden fra Europa, lever videre og er i brug den dag idag i det østlige Asien. Spørgsmålet om tordenstenstroens udbredelse over verden er sædvanlig blevet forplumret ved en ukritisk antagelse af, at den findes alle steder,

hvor der har været en stenalder. Som foran udtalt, er der dele af jorden, hvor den ikke hører oprindelig hjemme: Sydhavsøerne, Australien, Amerika. Medens beretningerne fra den gamle verden flyder rigeligt og overalt kan meddele de indfødte folks hjemlige navne på tordenstenene og mangfoldige stedlige afændringer af de fælles ideer, giver de sparsomme meddelelser om dem fra Amerika altid navnene på hollandsk, portugisisk o. s. v. og indeholder intet træk, som ikke i forvejen kendtes fra europæisk grund. Selve hjemmelsmændene, der har bragt dem frem, har også jævnligen været klare over (skønt de ikke altid var videnskabsmænd, og skønt det jo var indianske stenøxer, troen gjaldt), at tordenstenstroen kunde være kommen med Europæere, som var indvandrede efter Amerikas opdagelse. Fra nogle af de nævnte områder kendes helt andre forestillinger, som mennesket har dannet sig til forklaring af lynfænomenerne (jfr. s. 13). Også i det østligste Asien (de malajiske øer o. a. steder) mødes tordenstenstroen med oprindelige forestillinger af anden art og indgår forening med dem: tordenen fremkaldes af en uhyre drage, og tordenstenene (stenøxerne) er dragens tænder [92]. At der her foreligger et kompromis mellem to „torden-religioner“, som har mødtes med hinanden ved den østligste udkant af det område, hvor tordenstenstroen findes, turde være ganske klart. Efter alt det anførte må man gå ud fra, at den over den gamle verden har forplantet sig ved kulturmeddelelse fra folk til folk; den vide udbredelse indeholder da allerede et indicium for høj ælde — som almindelig regel, der dog selvfølgelig kan have mange undtagelser, og hvorved der ses bort fra nutidsforholdene, kan det siges, at det ældste kulturstof har bredt sig videst. Dette indicium stadfæstes fuldkomment på

de steder, hvor kilderne tilsteder at føre undersøgelsen langt tilbage i tiden.

Unaturligt og kunstlet er det at søge tordenstens-troens oprindelse i senere tiders forsøg på at tyde de jordfundne stenoldsager. Der er intet i disses form eller ydre, som naturlig leder tanken hen på, at de er komne fra himmelen, og hvad der hist og her berettes om, at de navnlig findes, når regnen har skyllet den løse jord bort, synes højst at kunne være et understøttende moment, om det overhovedet har haft nogen betydning. Hvor folkefantasiaen er bleven *sat i bevægelse* af de jordfundne stenoldsager, går den i helt andre retninger: pilene er „ellepile“, „elleskud“, øxerne har tilhørt andre jordbundne væsener end mennesket, væsener, der ikke kendte metallens brug (trolde, dværge o. a.; eksempler anførte i Feilbergs ordbog over jyske almuesmål, art. stenredskab; Andree, Ethnograph. Parallelen II, 35 o. a. steder). Almuen har i ældre tid, trods al ændring, der i tidernes løb var indtrådt i de sædvanlige redskabsformer, ofte skønnet mærkelig rigtig om oldsagernes beskaffenhed og bestemmelse. Den nævnte tydning er en sådan, som folketroen naturlig kunde føres til, når den søgte at forklare sig de stenoldsager, som findes liggende på jorden, og den er utvivlsomt i det væsentlige langt yngre end stenalderen.

Den gængse opfattelse af tordenstenstroen rammer ikke det, der er kernen i den hele forestillingsrække: kernen er forståelsen af lynet, ikke af stenoldsagerne. Hele det store apparat af tanker, stemninger, religiøs kultus og overtroiske skikke, som er udbredte over så stor en del af jorden, er sikkerlig ikke sat i bevægelse af en stræben efter at forstå de stenoldsager, som kan findes liggende hist og her. Drivfjederen er den mægtige kraft, hvormed lynet og tordenen har grebet det primitive menneskes sjæl. Den er det centrale i hele

idé-kæden. Dette ytrer sig da også med al tydelighed i selve de overleverede forestillingers form. Tordenstenstroen er ikke mere nødvendig knyttet til oldtidens stenredskaber, end at allerede det lille Danmark, hvor jordoverfladen dog overalt byder stenoldsager nok, må deles i tre forskellige „tordenstens-provinser“, hvor henholdsvis forstenede søborrer, flintoldsager og vættelys gælder for tordenstene. Og lignende forhold træffes i andre lande, til dels med tydeligt præg af at gå langt tilbage i tiden. I en stor del af Norge [57—58], det nordlige Sverige [54], Böhmen [70] og andre egne er det kugleformede stene, der anses for tordenstene; samme forestilling ligger til grund for det litauiske [68] og det gaeliske [77] navn for tordenkilen, og allerede Plinius (efter Sotacus) taler om runde tordenstene [85 a].*) Hos forskellige folk er det bjærkkrystal-

*) Folketroen forklarer ikke, hvorfor just sådanne stene er blevne opfattede som tordenstene. Årsagen synes dog ikke vanskelig at finde. Det er stenens anvendelse som kastekugle, ved slynge eller håndkast, der ligger til grund for den nævnte forestilling. En vel kendt analogi, i omvendt retning, foreligger i det mærke, der sædvanlig findes på de hellenistisk-romerske slyngestene af bly, den klassiske keraunos: slyngestenen skal ramme fjenden som lynet og med lynets kraft. Skulde grunden (eller een af grundene) til, at de forstenede søborrer i Danmark er blevne til tordenstene, være den, at de er blevne opfattede som slyngestene? — Andre steder er det klart nok forestillingen om en pil eller et kastespyd, som har været bestemmende for tordenstens-troens nærmere udformning; hist og her er selve det sproglige udtryk præget deraf. I flere egne af Italien er *saetta* (lat. sagitta) betegnelse for lynet og bruges i eder og forbandelser; hvor gammel denne forestilling er paa italisk grund, ses af, at den klassisk-græske keraunos just her findes omdannet ved tilføjelse af een eller flere pilespidser (se Jacobsthal, *Der Blitz*, s. 21), ligesom man her finder amuletter af flintpilespidser allerede i oldtiden [85 b]. I Slavonien kaldes tordenstenen *strelca* (∴ pil), på svensk grund nogle steder åskpil, i Meklenburg dunnerpil o. s. v. [101]. Heri er sandsynligvis grunden at søge til, at belemnitterne flere steder gælder for tordenstene; deres form mindede om en pilespids.

lerne, som menes at falde ned fra himmelen med lynet [101]. Også andre stene kan lejlighedsvis blive opfattede som tordenstene, når de findes på steder, hvor lynet er slået ned [54]. Det kan heller ikke forudsættes, at de etruske haruspices under deres søgen efter lynet ikke har helmet, før de fandt en stenøxe; der forlyder kun, at de opsøgte og begravede det „i en stens skikkelse“ (transfiguratum in lapidem); stenen, der i oldtiden dyrkedes ved Gythion i Lakonien under navnet „den nedfaldne Zeus“, var heller ingen stenøxe; om Caligula fortælles kun, at han „slyngede sten“ mod himmelen i tordenvejr, o. s. v.

Men det er meget naturligt, at troen på, at lynet fremkaldtes ved en sten, som for ned fra himmelen, fortrinsvis har knyttet sig til stenoldsagerne, og al sandsynlighed taler for, at den også i denne form går tilbage til stenalderen. Man indvende ikke, at stenalders folkene ikke har kunnet tilbede stenøxer mage til dem, de selv forfærdigede. Alt taler tværtimod for, at en fetischdyrkelse af våben og redskaber, hvoriblandt øxen stod i første række, har været kendt i stenalderen. Fyldigst er overleveringen om denne kultus i Babylonien og tilgrænsende lande, hvor forskellige monumenter, der går tilbage til den allerførste historiske tid, fremstiller spyd, kølle o. a., som genstand for tilbedelse, ofte opstillede på et alter [87 c]. Med en mærkelig sejhed holdt denne kultus sig ned i den assyriske tid og senere. Våbnene, der tilbades, opfattedes da som repræsentanter (symboler) for personlige guder, hvad de fra først af ikke har været. Også i den klassiske oldtid træffes i flere egne lokale skikke forstenede levninger af en sådan fetischdyrkelse med præg af høj ælde. Hos folkeslag, der var blevne stående på et lavt kulturtrin, kunde den træffes fuldt levende langt ned i historisk tid. Om Skytherne fortæller Herodot (4,62),

at de indrettede sig primitive helligdomme, en slags mægtige altre, af kvas og jord. Oven på dem stod et ældgammelt jærnsværd — „dette er krigsgudens kultusbillede“ —, til hvilket de hvert år ofrede får og heste; desuden ofrede de krigsfanger og hældte deres blod over det hellige sværd. Alanerne i det sydlige Rusland dyrkede endnu i det 4. årh. e. Chr. et blottet sværd som gud, uden at der forlyder andet eller er grund til at antage andet, end at det var selve sværdet, de tilbad, og at det var et af deres almindelige sværd (Ammianus Marcellinus 31, 2, 23). På vesteuropæisk grund findes mange vidnesbyrd om en lignende kultus, der til dels går tilbage til stenalderen, således i billeder på de store stengrave og andre monumenter (Sal. Reinach, *Bronzes figurés* s. 167). I samme retning peger de såkaldte „symbolske øxer“, d. v. s. efterligninger af virkelige øxer i rav (Aarb. f. nord. Oldk. 1896, 388) eller små gengivelser i sten (Sophus Müller, *Stenalderen* s. 11), der nu kendes i ikke helt ringe antal både fra Danmark og andre lande. Støttende sig til de anførte vidnesbyrd og til andre af lignende art har forskellige forskere allerede forlængst fremsat den hypothese, at de europæisk-asiatiske stenalderfolk har tilbedt våben og redskaber som fetischer (således Longpérier, *Congrès préhist. de Paris* 1867; Pigorini, *Bull. di paletn. ital.* XI 33).

Det er sandsynligt, at tordenstensdyrkelsens udformning som en tilbedelse af stenøxerne er bleven støttet eller påvirket af den nævnte fetischkultus. Men der var intet i vejen for, at den kunde opkomme, selv om denne forudsætning ikke havde været til stede. Det primitive menneske ræsonnerer ikke nødvendig således: den stenøxe, jeg finder, er mage til den, jeg selv har dannet, altså må den være dannet af et andet menneske som jeg. Lige så naturlig falder følgende tankegang: igår tordnede det mod øst, og tordenguderne for

ned til jorden; vi krøb angst sammen i vore hytter; men idag, da jagten førte os til markerne østerpå, fandt vi strax en af tordenstenene på jorden. Ingen stenalder er så fjærn, at man ikke har kunnet finde efterladte redskaber i egne, hvor i mands minde mennesker ikke havde færdedes — da er strax tydingen af dem som tordenstene til rede, når denne tyding af lynfænomenet, som foran vist, i forvejen lå tanken nær. Endnu den højt kultiverede oldtids liv er fuldt af beslægtede forestillinger. Her behøver kun at mindes om de romerske ancilia (hellige skjolde), som antoges (alle, eller eet af dem) at være nedfaldne fra himmelen, uden at tanken vægrede sig ved at antage det ud fra det ræsonnement, at det jo var skjolde, forfærdigede af samme materiale og på samme måde som de, samtidens krigere brugte, og følgelig gjorde af menneskehånd; i Grækenland overførtes nogle steder den gamle tro, at stene, der dyrkedes som guder, var faldne ned fra himmelen, også på de billedstøtter, som i kultus afløste de formløse stene.

Der er således intetsomhelst i forholdene, der modsætter sig at henføre troen på tordenstene og dyrkelsen af dem til stenalderen, selv om man vil antage denne tro for oprindelig knyttet til stenøxerne. Og i modsætning til den gængse opfattelse har undersøgelsen af overleveringen ydet vægtige grunde, som taler for, at i alt fald kærnen i hele den endnu bevarede tro går så langt tilbage, nemlig:

1. Tordenstenstroens vide udbredelse tyder på, at den er et kulturelement, som tidlig har begyndt sin vandring ud over jorden fra folk til folk.

2. Der kendes ideer, der naturligst opfattes som afledede deraf, allerede i bronzalderen i de gamle kulturlande ved den østlige del af Middelhavet.

3. Selve forestillingens primitive karakter tyder

på, at den hænger sammen med en naturopfattelse og med religiøse ideer, der tilhører et tidligt stadium i menneskehedens udvikling; også i de særlige træk, som knytter sig dertil, findes forestillinger, der hører hjemme i primitiv religion, således i det tabu, hvoraf kendelige mindelser har holdt sig i forskellige folks tradition.

4. Ud fra stenalderfolkets redskabsbrug frembyder der sig en ganske naturlig forklaring af troens oprindelse, hvorimod en tilsvarende forudsætning herfor ikke har været til stede i nogen senere periodes kulturforhold.

VI. Det klassisk-græske og det tibetanske tordenvåben.

En helt anden opfattelse af lynfænomenet møder vi i de billedlige fremstillinger fra den babyloniske kulturkreds, der for det klassiske Grækenland på det område, vi her undersøger, fik en særlig og aldeles gennemgribende betydning. Det er en anden side af naturfænomenet, der her træder i forgrunden, nemlig ilden, medens det i den forestillingsrække, vi hidtil har forfulgt, var slaget, tanken havde fæstet sig ved, og både ilden og tordenbraget kun opfattedes som følger af slaget. I den babyloniske kunst og i hele det område, som beherskedes deraf, fremstilledes lynet som den himmelske ild. Også i teksterne kommer denne opfattelse frem; således siger Assurnasirpal: „To dage tordnede jeg over dem lig uvejrguden Adad, ildsluer lod jeg regne ned på dem“.*) Om urbefolkningen har haft tordenstensforestillingen, og denne er bleven fortrængt af det babyloniske lynbillede, kan næppe afgøres. Det er muligt,

*) Y. Le Gac, *Les inscriptions d'Assur-nasir-aplu III* s. 82, godhedsfuldt oversat ved professor Valdemar Schmidt.

at fremstillingen af lynet som den himmelske ild er udgået fra det kosmogoniske system, som den babyloniske astronomi i tidlig tid havde dannet, og at den således trods sin alder er af relativ sen, man kunde næsten sige litterær oprindelse. Men det er også muligt, at der her træder en anden lige så oprindelig opfattelse af lynet frem. Det var vel tænkeligt, at naturforholdene i skovløse sletteegne med høj græsagtig plantevæxt, der om sommeren visner og tørrer hen, allerede i urtiden kan have bevirket, at menneskets tanke fortrinsvis fæstedes ved branden, som lynet tændte, medens det i skovklædte lande, hvor lynet som oftest slog ned i træerne, var det vældige slag, som kløvede træet, der først og mest tiltrak sig opmærksomheden.

Ilden stiliseredes i den babyloniske kunst som bølgelinier eller siksaklinier. Således ser vi den gengivet i solbillederne, i fremstillinger af solguden o. a. På lignende måde afbildes lynet: dels som et knippe af tre flammer, dels som to eller tre siksaklinier forbundne ved en stilk eller et håndtag. Billeder af lynet ses dels i tordenguden Adads eller andre guders hånd, dels anbragte på et alter eller hyppigere blandt de endnu ikke helt tydede billeder, som antages at forestille sideriske fænomener, på de såkaldte Kudurrer (skel-stene), der stammer fra tiden mellem 1300—700 f. Chr. (sammenstillede af Morgan i *Mémoires de la délégation en Perse* I & VII; Wm. J. Hinke, *A new boundary stone of Nebuchadrezzar* I, Philadelphia 1907); her ses lynbilledet sædvanlig bag ved tyren, der er Adads hellige dyr. På de oldbabyloniske cylindre gengives lynet ikke sjældent i samme form; i hosstående fig. 10, der forestiller en af de ofte forekommende tilbedelses-scener, ses længst til venstre tor-

Fig. 10.

denguden med et tvedelt lyn i hånden, ved hans fødder en lille knælende skikkelse, sandsynligvis en underordnet dæmon, med et lyn i hver af de oprakte hænder. Det yngre tregrenede tordenvåben fører Adad i hånden på den foran afbildede cylinder (fig. 9, s. 28). Hos Assyrerne udvikledes, ved en simpel fordobling af den virksomme del af våbenet, en form, der allerede minder meget om den græske keraunos (se f. ex. Roschers Lexikon II, s. 2359). Et noget ufuldstændigt lynbillede af guld, 45 ctm. langt, som er fundet i Assur, synes nærmest at have haft denne form (afbildet Mitteil d. deutschen Orient-Gesellschaft, nr. 28, 1905).

De foran (s. 27 f.) nævnte billeder af tordenguden fra den nordsyrisk-hettitiske kreds bliver herved fuldt forståelige: guden fører i den ene hånd lynet efter den babyloniske fremstilling, i den anden en øxe, hvis genesis er fremstillet foran. Denne dobbeltfremstilling lever videre langt ned i tiden i billederne af den lilleasiatiske tordengud, navnlig Dolichenus, og overføres med hans dyrkelse i Romertiden også til Europa.

Jacobsthal har i sit fortræffelige skrift: *Der Blitz in der orientalischen und griechischen Kunst* (Berlin 1906) vist, hvorledes det assyrisk-babyloniske lynbillede optages af den græske kunst c. 700 f. Chr., hvorledes det her stiliseres som en blomst eller blomsterknop, og denne stilisering siden tydeliggøres ved tilføjelse af naturalistiske flammer, vinger o. a. Men blomsterbilledet krydses bestandig af en anden forestilling: lynet som et solidt våben, af metal, der i hele udviklingens forløb af og til bryder frem, og hvis oprindelse efter det foregående vil være forståelig. Det klassiske tordenvåbens udvikling afsluttes i den hellenistiske tid; hvad der siden følger, er kun efterklang. På Italiens jordbund forbindes hermed også forestillingen om lynet som pile, der afskydes (jfr. s. 40 anm.).

Når man gennem de græsk-italiske kunstværker er bleven fortrolig med, hvilken udvikling det har krævet at forme det billede af lynet, som kendes fra den helle-niske tid og fra gentagelserne i den senere romerske kunst, og hvorledes dette tordenvåbens enkelte elementer først ved en vidtløftig proces er smeltede sammen til et harmonisk hele, virker det højst overraskende i det yderste Øst-Asien i vor tid at træffe en fremstilling af lynet, der kun ved lempelige små-variationer skiller sig derfra. Kun een forklaring er da i virkeligheden mulig; enhver tanke om, at udviklingen på de to steder uafhængig af hinanden skulde have ført til et så overensstemmende resultat, bliver ganske absurd.

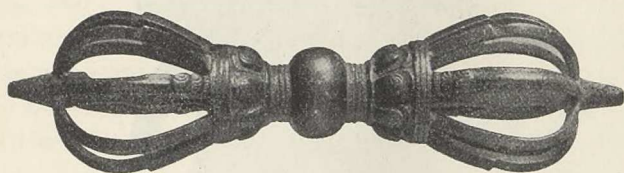

Fig. 11.

Ved visse religiøse ceremonier fører de tibetanske præster i venstre hånd en klokke, i højre den såkaldte „dorje“ (se fig. 11), begge af bronze. Redskaberne benyttes ved besværgelser, og der udføres tillige med dem en rituel fremstilling af avlingsakten (se Rockhill, *Ethnology of Tibet* 740 pl. 41). Flere af de guddommelige væsener fører i Tibetanernes religiøse billedkunst „dorje“ som attribut; et sagn, der er overleveret fra Nepal, fortæller, at Buddha i kamp har fravristet Indra hans tordenkile [88 a], der således skulde gå igen i den tibetanske „dorje“. Ordet „dorje“ betyder, ifølge godhedsfuld meddelelse af professor Dines Andersen, etymologisk „stenenes konge“ — der kan således næppe tvivles om, at tordenvåbenet af metal i den lamaistiske kultus er en afløser af tordenstenen, på samme måde

som det må antages at være tilfældet i den hellenistisk-asiatiske dyrkelse af keraunos (s. 21).

I Japan bruger de buddhistiske præster et ganske lignende redskab, der her kaldes „kô“ [95] ; det forekom-

Fig. 12.

mer i tre lidt forskellige former, med een, tre og fem spidser til hver side, hvortil der knytter sig nogen forskel i anvendelsen, ligesom spidsernes antal skal være udtryk for visse religiøse ideer. Der er også ellers en ringe formforskel mellem det japanske og det tibetanske

redskab ; på det første er midtpartiet med de to rækker blade fordoblet, og de ydre spidser bøjer sig vel ind mod den midterste, men forbinder sig ikke dermed. Dette er dog kun små-variationer, som naturlig opstår ved et sådant redskabs udbredelse over et stort område. I alt væsentligt er de to redskaber ganske ens. Ligesom i Tibet udruster også i Japan den buddhistiske mytologi og billedkunst flere overnaturlige væsener med tordenvåbenet. En af disse skikkelser (dæmonen Fudô-mio-ô) er gengivet i hosstående fig. 12.

Det tibetansk-japanske tordenvåben er, som alt sagt, kun en lempelig ændret form af den hellenistiske keraunos, således som den findes afbildet bl. a. på alteret i Pergamon (se fig. 13) : i midten et håndtag, til begge sider afsluttet med en bladkrans, ud af hvilken der fremvoxer en kraftig midtspids, omgivet af tre andre. Våbenet tæn-

Fig. 13.

kes at være af metal : een af Giganterne rammes deraf i låret på en sådan måde, at spidserne trænger igennem kødet og stikker frem på den anden side. Det tibetansk-japanske tordenvåben ligner dette i eet og alt ; kun er sidespidsernes ender bøjede ind mod midtspidsen. Men i sammenligning med alle de omskiftel-

ser, tordenvåbenet har gennemgået hos Grækerne i løbet af få hundrede år, er denne modifikation så ringe, at det uden betænkning tør udtales, at det er det hellenistiske tordenvåben, der i det yderste Østen er blevet bevaret til vore dage.

Til forklaring af dette mærkelige forhold må henvises til, at den tidlige buddhistiske kunst er gennemtrængt af græske elementer, der kun kan være optagne fra de hellenistiske riger i det indre Asien. Ad samme vej må tordenvåbenet være kommet ind. Just i de hellenistiske riger genoplivedes, som foran omtalt, den gamle dyrkelse af selve lynet, nu repræsenteret ved det klassisk-græske tordenvåben (keraunos). I Seleukeia i Syrien, hvor denne kultus spillede en hovedrolle (se s. 20 f.), nævnes i en indskrift et præsteskab *keraunoforerne* (C J G 4458), som efter navnet har ført tordenvåbenet ved visse ceremonier og fester (jfr. de græske lampadoforer, pyrforer, kleidoforer o. s. v.). At en lignende kultus med hellenismen har forplantet sig til de indobaktriske lande, gør tordenvåbenets forekomst på mønterne herfra [88 c] meget sandsynligt. På de ældre af disse mønter er det udelukkende græske guddomme, Zeus og Athena, der er udrustede dermed; på de yngre (fra 2. årh. e. Chr.) er det lagt i den firearmede Sivas hånd, og fra ham fører utvivlsomt en direkte tradition ned til de mangearmede tibetanske gude-skikkelser, til hvis attributer nu til dags *dorje* hører. De mindesmærker, som foreligger, viser således, at der på dette punkt virkelig har været berøring mellem de to kulturområder, som ved første blik både i tid og sted synes så vidt adskilte: oldtidens Grækenland og det moderne Tibet.

VII. Treforken: den græske triaina og den indiske trisula.

Den hettitiske tordenguds udrustning var af dobbelt art: foruden den nationale enæggede bronzeøxe bærer han et våben af form som tre siksaklinier, der er forbundne forneden og anbragte på et skaft (se fig. 8). Det sidste er det babyloniske lynbillede (jfr. s. 45) i lidet ændret form. Billeder af den hettitiske gud blev, som foran nævnt, også bragte til Babylon og har sat spor i babyloniske arbejder. Assyriske guder fører det samme trefork-lignende våben [87 a]; hos Assyrerne var, som overalt i verden, lynet de himmelske guders ypperste våben i kampen mod onde væsener.

Fig. 14—15. 17.

Fig. 16.

Hettiternes land betegner sikkert ikke vestgrænsen for det område, hvortil dette babyloniske lynbillede i sin enkelte form naaede frem. Den kommageniske tordengud (Dolichenus) fører i kejsertiden som våben en dobbeltøxe og den klassisk-græske keraunos, der var afledet af den allerede på assyriske grund fordoblede form af det babyloniske lynbillede. Fra Mylasa i Karien foreligger derimod en række møntbilleder, der peger direkte tilbage til dette. En lille autonom bronzemønt (se fig. 14—15) har på den ene side dobbelttøxen, på den anden en trefork, stiliseret på samme måde, som Poseidons plejer at være i den yngre græske tid. Adversens og reversens billeder kunde være uafhængige af hinanden; men andre mønter tyder på en inderligere

sammenhæng mellem dem. Bronzemønter fra Augustus og Septimius Séverus (fig. 16) har på reversen billedet af en dobbeltøxe, hvorover treforken hæver sig, under figuren en krabbe. At denne forbindelse ikke er skabt i kejsertiden, ses af Alexandermønter fra Mylasa, på hvilke treforkens spidser voxer frem af selve øxebladet.*) Med Hettiternes område stod Karernes i nær berøring; skønt treforkens stilisering som Poseidons sædvanlige attribut tidligere har ledet den archæologiske opfattelse i anden retning, kan der ikke ret vel tvivles om, at de to gudevåben, der på karisk grund findes så nær forenede, oprindeligt må være af samme natur som de attributer, Hettiternes tordengud fører: den kariske øxe svarer til den hettitiske, treforken til det tregrenede redskab, og begge to er udtryk for lynet.

Men da ligger det spørgsmål lige for: hvorledes forholder det sig fra først af med Poseidons trefork (*triaina*)? At den i historisk tid hos Grækerne sædvanlig er bleven opfattet som en fiskelyster, der tillagdes Poseidon i hans egenskab af havets gud, er sikkert nok. På mønter fra Troizen i Argolis gengives den således, at den midterste spids er forsynet med to modhager til hver side, sidegrenene derimod alene med to modhager på indersiden (fig. 17), d. v. s. som en almindelig lyster. Den græske mytologi er lige til den nyeste tid som oftest bleven stående herved**); Tsuntas har i en fantasifuld og ejendommelig fremstilling søgt at knytte denne tydning til en hypotese om den græske øbefolknings livsvilkår i den ældste tid.***) Mener dette

*) L. Müller, *Numismatique d'Alexandre le Grand*, s. 256 pl. 16 nr. 1141-1143.

**) Tydningen *triaina* = lyster således hos Preller-Robert, *Griechische Mythologie* I 570; Gruppe, *Griech. Myth.* 1160; Bulle i Roschers *lexikon*, sp. 2855.

***) *Εφημερίς αρχαιολογική* 1898, 199 ff.

Poseidonvåbenets oprindelige natur? eller har det været genstand for en omtydning, der ud fra den historiske tids forestillinger om Poseidon må siges at ligge så nær, at den næppe kræver nogen forklaring?

Allerede Welcker følte sig ikke tilfredsstillet af den gængse tydning og erklærede den i sin græske gudelære (I 628) for lidet heldig, skønt han nok så, at den gik tilbage til selve oldtiden. I virkeligheden er de steder hos græske oldtidsforfattere og de fremstillinger i græsk kunst, hvor Poseidon bruger sin triaina som lyster eller harpun, snart talte, skønt gudernes redskaber jo ellers anvendes efter deres naturlige bestemmelse og kun udstyres med mere fuldkomne egenskaber end det menneskelige våben eller værktøj. Hos Homer griber Poseidon, *jordrysteren*, til sin trefork, når han bringer hele naturen i oprør: hvirvelstormen raser fra alle sider, jord og hav skjules af skyer, nattemulm dækker himmelen (Odys. 5,291) — når han splintrer klippen (Odys. 4, 506) — eller når han sammen med Apollon lader regnbækkene fra Idabjærget svulme op og adsplitter stenene og træstammerne, som Achæerne med møje havde føjet sammen til en mur om deres lejr (Iliad. 12, 27). Poseidons optræden her minder ikke lidt om den assyriske uvejrsgud „Adad den stærke, der oversvømmer fjendernes lande, deres marker og huse“ (Tiglatpilesar I's prismeindskrift fra Assur, c. 1100 f. Chr.*). Havde treforken oprindelig været en lyster, er ethvert spor deraf med en mærkelig grundighed forsvundet fra den gamle episke digtning. Digteren kunde godt lade mennesker blive „spiddede som fisk“ af jættestærke væsener (Odys. 10, 124); men Poseidons trefork spidder intetsteds hverken fisk eller fjender. At den homeriske digtning aldrig giver noget virkelig anskueligt billede af treforken eller dens brug, turde vise, at den for den

*) Budge and King, *Annals of the kings of Assyria* I s. 29.

kreds, hvor digtningen hørte hjemme, enten kun har været halvkendt eller allerede halvglemmt. De foran anførte træk — de eneste, der findes i Iliaden og Odysseen — forstås utvivlsomt bedst, når treforken er et gammelt orientalsk tordenvåben, der er nået frem til en del af den græske verden, her blevet knyttet til den „jordryster“ (*ἑνοσίχθων*), som forskellige græske stammer tilskrev de jordskælv, klippesprængninger og andre natur-

Fig. 18.

revolutioner, der havde fundet sted på deres grund, men endnu ikke under den sammen-smeltning af forskellige gamle gudeforestillinger til Poseidonskikkelsen, hvortil selve digtningen havde bidraget så væsentligt, var blevet omformet i hellenisk ånd til et redskab i lighed med et fiskespyd. Var triaina et ældgammeft redskab af denne art, skabt og udformet på græsk grund, skulde

udviklingen byde det særsyn, at den oprindelig havde været ligetil og fuldt forståelig, i den homeriske digtning udvisket og utydeliggjort, i senere historisk tid atter ført tilbage til forståelig og anskuelig form. Men den ældste digtning er ikke den eneste gamle kilde, hvor triaina har så ringe virkelighedspræg. Det samme gælder om den ældste billedkunst. Ved Pente Skufia i nærheden af Korinth er i 1879 gjort et stort fund af malede votivtavler fra 7.—6. årh. f. Chr., som

er førte bort fra en Poseidonthelligdom i egnen og begravede her.*) Poseidons våben kronet stundom af en trefliget lotosblomst (Ant. Denkm. I 7, 18; II 23, 15; 23, 17; se hosstående fig. 18) eller af tre lotosknopper (II 24, 3); i andre tilfælde afbildes det i en form, der vel kan gengive en fiskelyster. En sådan usikkerhed i formen forekommer ikke ved afbildninger af våben og redskaber, der har rod i det virkelige liv. Treforkens stilisering som en lotosblomst minder ganske om den græske omformning af det assyriske tordenvåben til to blomster, vendende hver til sin side (jfr. s. 46), selv om man ikke vil lægge megen vægt på Jacobsthals tydning af blomsten som et almindeligt græsk udtryk for ilden. På de ældste mønter fra Poseidonia, der går tilbage til 6. årh. f. Chr., afbildes Poseidon svingende treforken i den løftede højre hånd. Stillingen minder ganske om den lynsvingende Zeus, som denne gengives

Fig. 19—20.

*) Nu for største delen i Berlin, beskrevne og afbildede hos Furtwängler, Vasensammlung nr. 347-955; 3920—3924; Pernice, Jahrbuch 1897, 9—48; Antike Denkmäler I pl. 7—8; II pl. 23—24, 39—40. Stykkerne i Louvre udgivne Gazette archéol. 1880, 101; Annali dell' inst. 1882, 182 pl. U 1—2; Monuments grecs, nr. 11—13, s. 23 ff. — En del af treforkbillederne på disse tavler er sammenstillet Journ. hell. stud. XIII (1893) s. 17 af H. B. Walters, der støttet herpå antager, at Poseidons attribut oprindeligt har været et almindeligt scepter kronet af en lotosblomst, der ved en rent formel proces er blevet til en trefork. W. fremsætter denne opfattelse med noget forbehold; den lader sig ikke hævde overfor stederne hos Homer og de minder, der har holdt sig i kultus: de viser, at våbenet fra gammel tid har en særlig betydning, og at de tre spidser oprindeligt hører det til.

på mønter fra Messenien og i en række archaiske figurer (se sammenstillingen i fig. 19—20). De kunstnere, som skabte billedet, der ligger til grund for den poseidoniske mønttype, har vel næppe haft nogen forestilling om, at treforken i gudens hånd oprindeligt var et tordenvåben; men lige så lidt kan man tillægge dem en klar bevidsthed om, at det er en fiskelyster: fremstillingen har det samme virkelighedsfjerne præg som skildringerne hos Homer og billederne på de korinthiske votivtavler.

I græske lokalsagn er Poseidon ofte, som hos Homer, ophav til naturomvæltninger. Den rolle, treforken har spillet herved, er enkelte steder fastholdt i gudsdyrkelsen, således på Athens Akropolis, hvor dens mærke sad i klippen og hele oldtiden igennem gjaldt for helligt, inddraget i Erechtheion. Til dels støttet herpå har Usener (Rhein. Mus. 1905, 23) antaget treforken for et tordenvåben, ligesom E. H. Meyer (Roschers lex. 2797) ved behandlingen af de homeriske steder kort udtaler en lignende opfattelse. Usener gør opmærksom på, at der over treforksmærket i Erechtheion efter de nyeste undersøgelser af bygningen (Athen. Mittheil. 1903, 467) har været indrettet en åbning i taget, således som det var skik og brug over steder, der var ramte af lynet (se s. 31). Hvad der allerede foran er fremført, taler stærkt for rigtigheden af denne tydning af Poseidons våben, og hvorfra det stammer, vil efter det foregående ikke være tvivlsomt: det har sin oprindelse fra det hettitisk-babyloniske tordenvåben, hvis udbredelse over Lilleasien har efterladt sig spor så langt mod vest som hos Karerne. På græsk grund må det være optaget i den tidligste eftermykeniske tid. Til almindelig gylidighed som tordenvåben nåede det ikke frem; det fortrængtes af den kort tid senere fra Assyrien optagne fordoblede form, der hos Grækerne blev omdannet til den

klassiske keraunos, og enkelte steder bevaredes den gamle dobbeltøxe som lynets udtryk. Således var den formelt nærliggende mulighed for en omtydning og omformning af triaina til fiskelyster i sammenhæng med gudeforestillingerens udvikling givet.

En parallel yder altid en støtte for opfattelsen, og i mange tilfælde vil en archæologisk-ethnografisk parallel ret beset vise sig at være noget andet og mere end en simpel gentagelse hos et andet folk af det forhold, hvormed den jævnstilles. På de foran omtalte sydindiske altre (s. 15 f.) findes en trefork af jærn (fig. 1) nedstukken i jorden ved siden af tordenstenene. At også den forestiller lynet, må efter det nys udviklede siges at ligge nær. Dobbeltheden i lynets udtryk er et forhold, som vi allerede oftere har mødt, således både i den hettitiske, i den dolichenske og i den kariske tordenguds udrustning: langt fra at tale imod tydningen af treforken som lynet vil den således snarere stadfæste den. Men denne tydning behøver på indisk grund ikke at støttes af fremmede paralleler; den kan historisk eftervises i gamle litterære kilder og billedlige fremstillinger. I Indernes gudeverden er Siva i efter-vedisk tid den vediske uvejrsgud Rudras arvtager, og hans våben er treforken (*trisula*), der i hans hånd ganske utvivlsomt betyder lynet. En række gamle Siva-billeder findes på mønterne fra de indobaktriske konger i tiden nærmest efter Christi fødsel. Af det væsentlig ensartede materiale [88 d] er det tilstrækkeligt her at anføre mønterne fra kong Kadfises II, c. 50 e. Chr. De viser på reversen guden stående med treforken i hånden foran en tyr; på adversen ses kongen ofrende over et alter, ved hvilket der står et våben, dannet af en trefork, på hvis skaft et øxeblad er anbragt. Et exemplar er gengivet i hosstående fig. 21. Samme fremstilling findes på mønter prægede under „Bazodeo“

(2. årh. e. Chr.), se fig. 22—23. Ligheden med anordningen på nutidens jordaltre i Syd-Indien er umiddelbart iøjnefaldende: den eneste forskel er i grunden, at trisulaen nu anbringes på selve disse altre, medens den på de gamle møntbilleder står ved siden af alteret, på hvilket der ofres; men springet er ikke stort. Øxebladet og treforken er begge udtryk for lynet: på mønter fra lidt senere tid (111—129 e. Chr.) fører Siva bl. a. treforken og den græske keraunos som attributer [88 c]. I den primitive sydindiske kultus sammenstilles trisula og stenøxe (eller endog blot spidse natur-

Fig. 21.

Fig. 22—23.

stene); på møntbillederne er øxen, der er fæstet til treforkens skaft, efter dens stærkt udladende æg utvivlsomt tænkt som et metalblad*): et nyt eksempel på, at metaløxen under højere kultur kan svare til stenøxen som tordenvåben. — Lige så umiskendelig er til den anden side de indiske møntbilleders overensstemmelse med oldbabylonisk og anden forasiatisk kultus. Også her findes våben o. lign. anbragte på eller ved et alter som genstand for dyrkelse. I det indiske møntbillede er treforken og den enæggede øxe forenede ved denne kultus — på samme måde som vi har set den hettitiske tordengud føre begge disse våben. Om ligheden med møn-

*) Gamle bronzeøxe, til dels med lignende udladende æg, blev endnu i det 17de årh. på de malajiske øer ansete for tordenvåben, nedfaldne fra himmelen: G. E. Rumphius, *De amboinsche Rariteit-Kamer* (1741), s. 212, pl. 50. Også i det sydlige Kina og i egne ved Indiens nordgrænse knytter den samme tro sig endnu til de gamle bronzecelter.

terne fra Mylasa, hvor øxebladet (her den dobbeltæggede øxe) og treforken er forenede på samme skaft eller opstander, behøver kun at mindes. I alle disse tilfælde er det variationer af det samme fænomen, der foreligger. Variationerne må endda siges at være yderst ringe, når hensyn tages til den store afstand mellem de forskellige områder, hvorfra disse kultusbilleder stammer.

Forholdet er da kort udtrykt følgende. Af det gamle babyloniske lynbillede, to eller tre siksaklinier, der gengiver flammer, udvikledes et tredelt tordenvåben, der fra det gamle kulturcentrum bragtes både mod øst og vest. Sammen med øxen, i det vestlige Lilleasien dobbeltøxen, dybere inde i Asien den enæggede øxe, blev det de asiatiske tordenguders sædvanlige udrustning. Ydergrænserne for dets udbredelse er Indien mod øst og Grækenland mod vest. Fra det nedstammer både den indiske trisula og den græske triaina.

VIII. Mjølner.

Endnu skal kun tilføjes nogle få bemærkninger om det tordenvåben, som ligger Nordboens tanke nærmest, Thors Mjølner [51, 62]. En udførlig redegørelse for det herhen hørende stof og de spørgsmål, som knytter sig dertil, vil der næppe være anledning til, da æmnet ofte er behandlet i litteraturen, og der kan henvises til O. Montelius's og Sophus Müllers nye fremstilling deraf.*) Der skal kun i al korthed gøres opmærksom på de synspunkter, der efter den forudgående undersøgelse må lægges til grund for opfattelsen af den nordiske tordengud og hans våben.

*) Svenska fornminnesföreningens tidskrift X (1900) 277-296. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1900, 189—195.

I Norden må der, som i det øvrige europæiske område, forudsættes en ældgammel tilbedelse af tordenstenen selv som gud. Yngre er troen på en personlig gud, i hvis hånd tordenvåbenet er lagt. Her er foregået den samme udvikling, som foran omtaltes for det hettitisk-assyriske og det græske område. Men ligesom de skriftlige og billedlige kilder i Norden er mellem eet og to årtusinder yngre, således kan der næppe tvivles om, at selve den stedfundne udvikling er foregået langt senere end den tilsvarende i Syden og Orienten. Det indblik, som solbilledet fra Trundholm har åbnet os i nordisk religion fra omtrent samme tid, som den hettitisk-assyriske gud tilhører, taler ikke for, at Nordboen dengang har haft en tordengud i menneskeskikkelse. Det var solen selv, der blev dyrket, og det var selve solens billede, der blev brugt ved de ceremonier, som knyttede sig til denne kultus, kun med tilføjelse af hesten som udtryk for dens bevægelse: utvivlsomt har da også lynet været tilbedt under form af selve tordenstenen. Hvor meget senere den personlige tordengud er fremtrådt på nordisk grund, tillader det foreliggende sparsomme materiale ikke at afgøre. Herom tør kun udtales, at de mange figurer og figurlige fremstillinger med religiøs betydning, der foreligger fra den romerske periode, tyder på, at den udvikling, som førte til dyrkelsen af guder i menneskeskikkelse, da i det væsentlige må være fuldbyrdet. *)

Det våben, Thor fører, er hammeren. At det i den yngre jernalder har været en hammer af metal, kan ikke betvivles. Den smeddes, efter overleveringen, af

*) Jfr. Sophus Müller, Nordiske Fortidsminder I 317. — Billederne af bronzeøxerne på Kiviksgraven tør ikke, som man har villet, gøres gældende som vidnesbyrd om, at den nordiske bronzealder har haft en tordengud, væbnet med metaløxe.

dværgene (jfr. s. 29), og de billedlige gengivelser [51] fremstiller den som en almindelig kortskaftet hammer, stundom med skaftet tydelig stukket igennem hovedet. Små gengivelser i sølv har i Vikingetiden almindelig været bårne som amuletter, fæstede til en halskæde (se fig. 24). Den nærmeste forudsætning for denne skik er vel, som det oftere er udtalt, det kristne kors, der på lignende vis i den tidligere middelalder bares hæn-

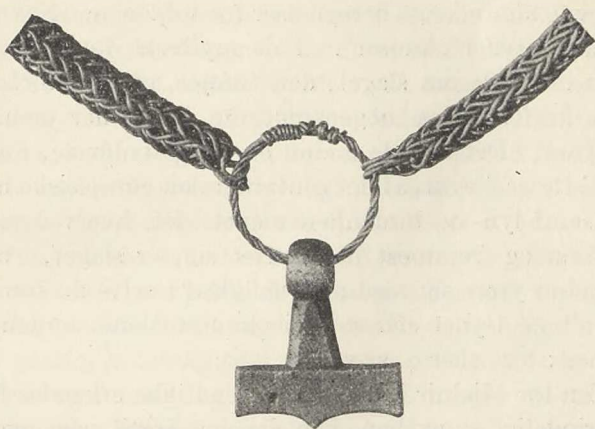

Fig. 24.

gende i halskæden; paralleler foreligger dog også fra den hedenske oldtid, i de etruske halskæder med vedhængende flintpilespidser [85 b; jfr. s. 30] og i de assyriske halssmykker med billeder af lynet [87 b].

Formentlig er det kendskabet til den endnu levende tordenstenstro, der har ført til den oftere fremsatte antagelse, at det oprindelig har været et stenvåben, Thor har båret. Men denne antagelse kan ikke, som man har villet, støttes på etymologien af ordet hammer, der oprindelig har betydet sten. Hammer er jo ikke et

særligt navn for tordenvåbenet, men den almindelige betegnelse for det menneskelige redskab; etymologien kan da kun vise, at redskabet til at hamre med oprindeligt har været en sten, hvad man ikke behøver at erfare ad sproglig vej. Ej heller tør de svenske navne for tordenstenen (thorvigg, thorkil) gøres gældende i denne sammenhæng; Thordyrkelsen har i hele Norden været af så gennemgribende betydning, at gudenavnet og de deraf dannede ord på enkelte velkendte undtagelser nær er blevne almindelige betegnelser for tordenen. Navnet Mjøltnir betyder „knuser“. I de mythiske fortællinger er der ofte tale om slaget, den tilføjer, og dets forfærdelige kraft, næppe nogensinde om ilden, der tændes ved lynet. Det kan da endnu en gang stadfæste, hvad foran ofte er nævnt, at det centrale i den europæiske opfattelse af lyn- og tordenfænomenet, det, hvorved tanken først og fremmest har hæftet sig, er slaget, hvad der endnu ytrer sig med al tydelighed i selve de sproglige udtryk (lynet *slår ned*; i almuesmålene: tordenen slår ned; tora slær o. s. v.).

Men tør Mjøltnir i Thors hånd end ikke erkendes for et oprindeligt stenvåben, kan der dog hertil være overført træk, der egentlig tilhører tordenstenen. Det er således forlængst udtalt, at Mjøltnirs skjul „átta röstum fyr jörð neðan“ er en genklang af tordenstenstroens forestilling om, at stenen synker dybt i jorden. Kæppler eller kæpplamre (som Indianernes tomahawker) kendes ikke fra Nordens oldtid, og dog er Mjøltnir et kæpplavåben — utvivlsomt fordi tordenstenene efter folketroen kastedes ned fra himmelen med lynet. Tordenstenene fandt man overalt; de krævede ingen videre forklaring. Mjøltnir var kun een: for altid at være rede i tordengudens hånd udstyredes den derfor med den egenskab, at den af sig selv vendte tilbage til ham. Et

lignende spørgsmål stod den klassiske oldtid overfor med hensyn til dens keraunos; her blev det, så vidt spørgsmålet overhovedet besvaredes, ørnen (af Usener, Rhein. Mus. 1905, 26 ff. tydet som en tordenfugl — i lighed med den amerikanske urbefolknings?), der bragte tordenvåbenet tilbage til Zeus. Om Mjøltnirs brug ved afslutning af pagt (endnu levende i vort hammerslag), til indvielse, som helligt tegn o.a. behøver her kun at henvises til de ovenfor behandlede analogier i Sydens oldtid.

At den udvikling, som her i Norden har ført til troen på en tordengud i menneskeskikkelse, udrustet med et våben af metal, skulde være foregået uafhængig af den tilsvarende udvikling i Syden og Orienten, er efter hele den opfattelse, der ligger til grund for denne undersøgelse, lidet sandsynligt. Langt snarere må det antages (med Sophus Müller, Montelius o. a., se s. 59 anm.), at her kun foreligger et udslag af den almindelige kulturbevægelse, der ikke blot har ført materielle stoffer med de dertil knyttede evner og kundskaber fra de gamle kulturcentre ud over Europa, men også skikke og forestillinger, hvad der på mange måder kan spores i den forhistoriske oldtids fund og mindesmærker. Ej heller er Thors Mjøltnir et enkeltstående fænomen, ejendommeligt for Norden. Ligger end ikke trådene, der har forbundet Syden med Norden, fuldt synlige for os, så kan der dog henpeges på, at også andre europæiske folk i førkristelig tid har haft en gud, der fører et lignende våben i sin hånd, således både Keltere [80 b], Litauere [68] og et folk, der i den romerske kejsertid levede i Siebenbürgen [66 b].

IX. Kilder og enkeltheder.

Danmark 1-51. Sverige 52-56. Norge 57-59. Island 60-62. Tyskland 63-65. Andre lande i Europa 66-85. Fremmede verdensdele 86-100. Nogle henvisninger 101-111.

1-51. Danmark.

Tordenstene = flintøxer eller andre stenoldsager.

1. To skarp-sleben Flintsteene (fundne i Jættestuen ved Jægerspris 1744), af det slags Bønderne pleye at kalde Torden-Steene: E. Pontoppidan, Vidensk. Selsk. Skr. I 309.

2. I Stenmagle, Sorø amt, og omliggende byer har ældre folk i mands minde omhyggelig samlet og gemt flintøxer, der kaldtes for tordenstene og antoges nedfaldne fra himmelen i tordenvejr [medd. på stedet, 1908].

3. Flintøxerne kaldes her på egnen almindelig tordenkiler: Slotsbjergby, Sorø amt: medd. 1909 af Niels Skov (DFS).

4. Flintkiler fra oldtiden kaldes for tordenstene; findes de i et hus, slår lynet ikke ned der. Et par personer har kaldt vættelys for tordenstene: Egeslevmagle, Sorø amt: medd. 1906 af lærer Th. Spange (DFS).

5. Ved Skorstenen stod en Kasse fuld af Flintkiler og sligt. De var fundet paa Thues Lod. Han solgte dem ikke for en Daler eller lidt mer. Ded er skuv et, endten je faar den Daler eller ej, mente han. Je beholder de Tordensten, der er hittet paa min Lod: Rersø, Holbæk amt: Thorkild Gravlund, I gamle Essinge By (1905) s. 13-14.

6. En gammel Kone i Vestsjælland gjemte til sin Død en stor Tordensten (o: Flintekile), idet hun mente, at saalænge den var i Huset, kunde hverken Lynild eller andre Ulykker ramme det: J. Kamp, Folkeminder s. 407 nr. 1345.

7. (Når maren vil ride hestene om natten, tager man) en Tordensten, d. v. s. en Flintøkse eller Flintkile, og hænger den op under Loftet over Hestene; saa tør »Maren« ikke røre dem: Vestsjælland: J. Kamp, Folkeminder s. 188 nr. 68.

8. 1694 i Aug. saae Hr. P. Syv, at Baron Juels Soldater aabnede to Steendysser paa Karise Mark (Præstø amt) . . . I Graven laae sønderstødte Urner, en stor Deel saakaldede Tordenstene (o: Flintøxer og Flintknive) og nogle almindelige Menneskebeen: Worsaae, Annaler f. nord. Oldkynd. 1844-45 s. 203 efter Samlinger til den danske Historie I 2, 117.

9. I oktober 1908 indsendtes til Nationalmuseet en hul-sleben flintøxe, »købt af H. P. i Gammelby (Karise s., Præstø

amt), som har fundet den siddende under taget på huset, som han havde købt af husmand C. L.«.

10. I 1868 kom jeg ind hos en ældre kone, som boede i nærheden af Kulsbjærgene, og vilde købe en sleben øxe af flint, som jeg vidste at hun havde fundet. Men det var ikke muligt at få den. Jeg forklarede hende, at det var et stykke værktøj fra stenalderen. Konen svarede mig, at det kunde jeg ikke bilde hende ind. Nej, det var en tordensten, og når de havde en sådan i huset, så slog tordenen ikke ned i huset. Jeg tilbød konen et par andre af lignende slags, kun mindre, og jeg vilde endda give det samme for hendes tordensten, som jeg havde budt hende. Dertil svarede konen, at det kunde ikke nytte; når hun ikke selv havde fundet dem, så havde de ingen virkning. Flintøxen var funden af hende selv ved en gammel pil et stykke fra stuehuset, og pilen var flækket, og det mente konen at den tordensten, hun fandt der, havde gjort. Stenen havde sin plads oven på himmelsengen. — Jeg ved, at flere steder på landet blev de såkaldte tordenstene enten lagte ned i gulvet eller indmurede i skorstenens ildsted, for at de skulde beskytte mod nedslag af tordenen. [Vordingborg landsogn, medd. 1906 af J. Olsen, Maribo (DFS)].

11. På Bogø har man brugt at indmure »tordenkiler«, d. v. s. gamle flintøxe, i væggene af et nyt hus. Så er huset beskyttet imod lynilden. Eller også brugte man at lægge en tordenkile under sengen. Dette brugtes også i Vestsjælland Undertiden gemte manden i huset også en sådan tordenkile på et afsides sted, f. ex. i stråtaget: J. Kamp, Folketroen bl. 15 nr. 61 [håndskrift i DFS].

12. Tyndnakket flintøxe, f. 28. septbr. 1868 i en gammel klinet lervæg (i Knud Nielsens hus, Nørrevestud, Borre s., Møn). Overbringeren, en gammel mand, fortalte, at man tidligere havde den tro, at når en sådan sten indklinedes i væggen, var huset beskyttet mod torden. [Nationalmuseets fundprotokol A 12863; jfr. Fr. Bojsen, Af Møns Historie (den forhistoriske Tid) s. 141].

13. Flintøxerne fra oldtiden kaldtes på Lolland almindelig tordenkiler, og der påstodes, at en sådan var funden under et træ, som tordenen var slået ned i. Flintøxerne opbevarede gerne oven på himmelsengen eller under tag-skægget; de antoges at beskytte huset mod lynnedslag: Erindring fra et ophold i årene 1865—9, medd. 1909 af J. Fugl, Vordingborg (DFS).

14. Ved opbrydning af gulvet i et gammelt hus i Nakskov Søndergade fandtes c. 1896 en flintøxe liggende. Man var overbevist om, at øxen var lagt der af overtroiske grunde, uden at man dog nærmere vidste hvorfor. [Medd. 1908 af museumsassistent cand. mag. Hans Kjær].

15. På Bornholm har man haft samme tro [nl. at lynnedslaget frembringes ved en nedfaldende flintøxe]; her kaldes en sådan flintkile: ejn dønnesten; dønnæ, d. e. torden: J. Kamp, Folketroen (se nr. 11) bl. 16 nr. 63 [jfr. nr. 31].

16. De slebne flintkiler kaldes på Langeland »torden-skud«. Hver gang lynet slår ned, tror man, at der kommer en sådan sten ned: J. Kamp, Folketroen (se nr. 11) bl. 16 nr. 62.

17. Min farmoder havde altid en tordenkile (c: en flintøxe) i sengen; det var hendes sikre tro, at det beskyttede huset mod lynnedslag, og på samme egn var i de tider (årene ved 1830) ikke så få af samme mening: Kragholm ved Rudkjøbing: medd. 1909 af Niels Skov, Slotsbjergby (DFS).

18. De almindelige flintkiler kalder man tordenkiler, og man tror, at der falder en sådan ned ved hvert lynnedslag: egnen ved Kværndrup, Fyn: Skattegraveren VII nr. 729. Samme tro optegnet fra Vejstrup, Svendborg amt [medd. 1909 af gartner Niels Fahlé, Værløse: DFS] og Hillerslev, Svendborg amt [medd. 1909 af forvalter F. V. Larsen: DFS].

19. Sebedeje-Sten eller Spardeje-Sten gjemtes paa Mælkehylderne for at faa god Fløde paa Mælken. Ligeledes opbevarede de smaa Flintekiler, der kaldes Tordensten, paa Mælkehylderne for at beskytte mod Lynnedslag: Christine Reimer, Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde: Kvindernes Blad ²²/₂ 1900.

20 a. I Søndersø, Odense amt, og omgivende byer kaldtes flintøxerne almindelig for tordenkiler. Ved nedbrydning af et gammelt hus i Søndersø er en sådan funden liggende under taget, oven på bagerovnen. [Medd. 1908 af prof. H. A. Nielsen].

20 b. I min barndom, i 1840'erne, hørte jeg ofte tale om tordenstene, og mine forældre opbevarede een af disse på gulvet under en kiste. Det var et af de almindelige redskaber fra stenalderen, som kaldes flintkiler. Man troede, de faldt ned fra himmelen, når tordenen slog ned, og endvidere troede man, at når man havde een af dem i huset, vilde tordenen ikke slå ned deri. Siden min barndom har

jeg ikke hørt tordenstene omtale: Højby, Odense amt: medd. 1909 af husmand Peder Nielsen, Højby (DFS).

21. Redskaber af Flintesteen, som Øxer, Knive, Vaaben-spids m. m. Almuen [i Aasted og Skjærum Sogne, Vendsyssel] kalder dem med det forunderlige Navn Tordenstene, da de formodentlig have hørt tale om saadanne, og troede, at disse Flintestene, en Steenart, som ei er almindelig her i Egnen, især af denne Dannelse, vare nedfaldne i Tordenveir. [Beretning af 19/12 1808 fra provst S. Røst, Antiqv. Annaler III s. 38].

22. En halvmåneformet flintsav . . . oppløjet af jorden paa Råkilde gårds mark [Ellidshøj s., Ålborg a.]. Konen til bonden, som fandt den, troede, at det var en tordensten, som kunde afværge lynild og tilvende huset lykke. [Nationalmuseets fundprotokol MDCXXVIII, år 1826; trykt i Antiqv. Annaler IV s. 579].

23. Endnu for ca. 25 år siden hændte det mig i Himmerland, at jeg ikke kunde få en mand til at sælge mig en flintøxe, fordi den i umindelige tider havde ligget på gårdens arne, og i al den tid var lynet ikke en eneste gang slået ned i gården: distriktslæge Dreyer i »Frem« 3/5 1908 nr. 31.

24. En Øxe udmerket baade af sin Skjønhed og Nytte har jeg NB: laant af en Kone i Hammershøj (Viborg amt); den er af rød Flint med nogle Aarer i, meget vel dannet og polert til den hvasse Ende, over 4 Tommer bred, og har været 1½ Qvarter lang, næsten spids til Enden; men rarere er den endnu af sin Virkning; thi et Stykke af denne Steen fint stødt og intaget i kold Vand er et probat Middel mod haarnakket Colik; saaledes fortalte den Kone mig, som eyer samme; hun har prøvet det paa hendes Mand, som jeg saae, der virkelig paa et Aars Tid var saa elendig plaget af dette smertefulde Tilfælde, at han skjønt ikkuns nogle og 30 gl: ikke kunde tiene, men laae hiemme hos sin fattige Kone, og saae ud som Døden, saa jeg aldrig havde tænkt han kunde kommet sig; hans Kone, som saae, at alle andre Midler hialp intet, erindrede sig denne Steen, som hun havde i sin Kiste, og som hun troer vist og fast er en himmel-falden Torden-Steen; og som kommet fra Himmelen troede hun, at den ey allene maatte besidde den almindelig inbildte Kraft: at afværge Torden-Skade fra det Huus, hvor en Torden-Steen giemmes, men ogsaa andre Under-Kræfter, omtrent som Kiellingen, der havde hørt og lært det af

Præsten: at Kummen læger alle vore Sygdomme; hun prøvede at pulverisere et Stykke af Flinte-Stenen, omtrent saa stor som en Egge-Blomme, gav Manden denne drøye Dosis ind paa en Gang, og fra den Tid af kom han sig tydelig, saa han nu igien kan tiene; finder han undertiden Anstød deraf, tager han til sit himmelfaldne Pulver, og finder strax Lindring. [Indberetning af $\frac{28}{5}$ 1811 fra Pastor P. Blicher i Vorning, Nationalmuseets arkiv; aftrykt ved Boye i Museum 1894 II s. 338].

25. Det er i flere Henseender gavnligt at have en Tordensteen i Huset; derfor gjemmes den varligt af den, som finder den; bl. a. bevarer den et Huus mod Lynild. »Tordenstenen« eller, som den ogsaa kaldes, »Tordenkilen« beskrives som en skarp Steen, en Kile eller Øxe, der farer med Lynet ned i Jorden, altsaa nok det samme, som de Boglærde antage at være en Levning fra Oldtiden: Thiele, den danske Almues overtroiske Meninger Nr. 138.

Tordenstene = belemnites.

26. En tordensten (belemnites) beskytter det udøbte barn [lige så godt som lys] mod at blive forbyttet af trolde: Junge, den nordsiellandske Landalmue s. 291 (s. 292: en skomager i egnen er i besiddelse af 7 tordenstene).

27. [For at beskytte hestene mod mareridt] »hænger man strax en langagtig spids Flintesteen lige over dem i Stalden. Egentlig skulde det være den ægte Tordensteen« [jfr. nr. 26]: Junge, anf. st. s. 302.

28. Har man et vættelys i huset, da slår lynet ikke ned: Bogø: Jens Kamp, Folketroen [se nr. 11] bl. 11 nr. 41.

29. Vættelys lægges i vuggen eller svøbet hos det udøbte barn, for at det ikke skal forbyttes af trolde: Lolland: Jens Kamp, Folkeminder s. 408 nr. 1346.

30. Hjem fra Marken bragte Faderen »Stjerner« (forstenede Søpindsvin) og »Tordenpile« (Vættelys). Lars var ganske sikker paa, at »Stjernerne« kom med Stjernesud og »Tordenpilene« med Lynet: Falster: F. L. Grundtvig, Livet i Klokkergaarden s. 63.

31. Dønnesten, Tordensteen, belemnites, som i en overtroisk Tid troedes at falde ned i Tordenveir: Espersen, Bornholmsk Ordbog. Dønna er det alm. bornholmske ord for torden, hvilket sidste efter Espersen kun forekommer i enkelte sammensætninger. Jfr. nr. 15 og 52.

Tordenstene = echiniter.

32. Ifølge medd. 1909 fra adjunkt H. Ussing kaldes i Pedersborg og Munkebjergby, Sorø amt, de forstenede søpindsvin for tordenstene og antages at falde ned fra himmelen i tordenvejr (DFS).

33. Tordenstene kaldes på Fur de forsteninger af søpindsvin, der andre steder, f. ex. i Salling, benævnes som »sebedæisten« eller »s'bedæisten«. På Fur nærer gamle folk endnu den tro, at når en tordensten henlægges paa et sted, hvor ingen »ka sætt si fa'er« (hvor ingen kan sætte sine fødder, hvor ingen går), da er huset sikret mod lynnedslag. [Medd. 1908 af kommunelærer H. P. Kristensen, Kjøbenhavn].

34. De eneste stene, der her i egnen (Nord-Salling) gælder for tordenstene, er de forstenede søpindsvin, der går under navnet »sepadejestene«. På Himmerland (Løgstøregnen) kaldte vi dem i min barndom »pariko«, og der var det en almindelig tro, at de faldt ned fra himmelen i tordenvejr. [Medd. af lærer Krogh, Tøndering, 1909].

35. En tordensten var et forstenet søpindsvin. Almuen kaldte dem også for Zebedæistene, mere oplyste folk for meteorstene; men at de faldt ned fra himmelen, var alle enige om. Når de gemtes på et sted i huset, hvor ingen kom, beskyttede de huset mod lynnedslag; almindeligst var det vist at gemme dem længst inde under sengen. Således bar vi os ad i Nörbæk i Viborg amt for c. 30 år siden. [Medd. af dr. Villads Christensen, 1908].

36. Forstenede søpindsvin kaldtes tordenstene eller »sebedæistene«; indtil for c. 25 år siden troede man, at de kunde afværge lynnedslag og forhindre, at mælken blev sur i tordenvejr, hvorfor de opbevarede på hylderne i mælkekammeret: Jebjerg i Ørum sogn, Randers amt: medd. 1909 af gårdejer P. Kræmer (DFS).

37. Hvem der har en Zebedæjsten i lommen, slår tordenen ikke ned på: Rønslunde, Århus amt: E. T. Kristensen, Jysk almueliv, tillæg I (1900) s. 57 nr. 445. Jfr. Bering Liisberg, Kunstkammeret 184.

38. Hjemme i min fødegård i Jexen Dale i Adslev sogn, c. 1½ mil NØ for Skanderborg, havde mine forældre en tordensten (der på egnen kaldte vi dem sepedeistene) liggende i læddiken i en gammel egetræs standkiste, som stod oppe i vor øverstestue. Det er et af mine første barndoms-

minder, jeg husker det så tydeligt, mine forældre sagde til os børn, at den sten måtte vi ikke tage bort, for når vi havde sådan en sten inde i huset, så kunde tordenen ikke slå ned hos os (vi sagde aldrig, at det var lynet, der slog ned). Barndomserindring fra først i tredserne, medd. 1909 af købmand P. Birkelund, Århus (DFS).

39. Mit barndomshjem var i Stadil s., Ringkjøbing amt. Jeg husker tydeligt, at min fader gemte nogle forstenede søpindsvin i sit chatol. Man kaldte dem tordenstene og mente, at hvor de gemtes, vilde lynet ikke slå ned. Folk troede nemlig, at tordenstenen virkelig var slået ned i tordenvejr, og hvor den een gang var slået ned, var der ikke mere at komme efter. [Medd. 1908 af lærer P. Storgaard Petersen, Hej].

40. Forstenede søpindsvin kaldtes tordenstene. De antoges at falde ned i tordenvejr, og havde man dem i huset, var man beskyttet mod lynnedslag. Tordenstenen gemtes på hylderne under bjælkerne: Henne sogn. ved Varde, medd. 1908 af lærer N. Gertsen, Emb og lærer Torben Klinting, Slebsager. Jfr. J. Kamp, Folkeminder s. 407 nr. 1344; Feilberg, Ordbog: paradisko.

41. »Æ taarrenstien« (forstenede søpindsvin) var i mit hjem i 1870erne anbragte dels i, dels oven på læddiken i de store egetræs kister i vor store stue. Man troede, at de var faldne ned i tordenvejr, og at de i tordenvejr kunde beskytte de ejendele eller genstande, på hvilke de var henlagte, ja hele huset og ligeledes den person, som havde een af dem på sig: Lintrup, Holsted s., Ribe amt, medd. 1909 af murermester J. C. Frederiksen, Præstø (DFS). — Samme tro optegnet fra Føvling, Ribe amt: E. T. Kristensen, Jysk almueliv, tillæg I (1900) s. 57 nr. 444; jfr. samme, Jyske folkeminder IX s. 24 nr. 232.

42. Tordenstene var forstenede søpindsvin. Jeg hørte aldrig andre stene nævnes som tordenstene. — Ved lynnedslag faldt en sådan sten i glødende form ned, og det var den, som tændte. Kun når der efter lynet fulgte et skratende tordenskrald, regnede vi, at der faldt en sten, og det var netop dens fald og stærke fart, som fremkaldte den skrattende lyd. I andre tilfælde blev stenen i tordenskyen. — En sådan sten skærmede mod lynnedslag (»tordenen slog ikke ned, hvor den fandtes«). Man samlede dem derfor også hjem. De lagdes alle vegne for at skærme, både i

stuehus og udhuse, i et vindue eller på en hylde, en bjælke eller i en krog; men der blev ikke gjort særlig stads af dem; i de fleste tilfælde lå de dækkede af støv og spindelvæv. Særlig store eller pæne eksemplarer lagdes frem til pynt på dragkisten. Man bar også tit et mindre eksemplar på sig for at skærme, hvis man var ude i uvej. Jeg gik selv i mange år med et par stene i lommen og følte mig så temmelig sikker i tordenvej, også efter at jeg i skolen havde fået at vide, hvor stenene stammede fra. [Vonsild ved Kolding, medd. 1908 af forstander Andr. G. Jensen, Flemming efterskole].

43. I Skjærbæk (mellem Ribe og Tønder) og omgivende byer kaldes forstenede søborrer alm. tordenstene. [Medd. 1908 af prof. H. A. Nielsen].

44. Tordenstenene (forstenede søpindsvin) troedes at afværge lynet; de anbragtes oven på stueuret, forskellige steder i huset, ja selv oppe på loftet ind under taget. Huset var sikret, og vi følte os ret trygge og godt beskærmede i nærheden af dem, når tordenvejret stod på. Når de omtalte stene blev våde (vi kaldte det for: når de »sverede«), så var det altid et sikkert tegn på et nær forestående tordenvej, og vi børn måtte, så længe stenen »sverede«, ikke gerne forlade hjemmet. Tordenstene, som lå i spisekammeret, forebyggede, at fløde og mælk blev for tidlig sur: Abild ved Tønder: medd. 1909 af Clemens Sønnichsen, Ballum (DFS).

45. Forstenede søpindsvin troedes i den største del af Danmark at kunne værne mod uheld ved kærningen (der skyldtes forgørelse; en hex kan tage »smørlykke« fra folk) og kvægsygdom; de anbragtes også på mælkehylderne, for at mælken skulde give god fløde. Navne i de forskellige dele af landet: marmorskøer (Vendsyssel), marrimuskøer (Vendsyssel), paradiskøer (Vendsyssel), paddekøer (Holstebroegnen), spadejsten eller spådejsten (Vrads h., Hjelmsh. h.), sebedøjsten (Horsenseggen og andre steder, jfr. nr. 19 og 33—38), spadøje (Sejerø), smørdier (Sydfyn), smørsten (Vestsjælland), smørlykke (Tingerup ved Hvalsø). Se herom: Jens Kamp, Folkeminder s. 407 nr. 1344; s. 204 nr. 156; Skattegraveren IX s. 44 nr. 158; E. T. Kristensen, Danske sagn VI 2 s. 181 nr. 603; Thorsen, Sejerø s. 176; Thiele, den danske Almues overtroiske Meninger nr. 241; O. Worm, Museum Wormianum s. 76; Feilberg, Ordbog: kjæmpeknep, marmorko, pa-

radisko, smörlykke. Om etymologien af spadej- eller sebedej-sten se Feilbergs ordbog: spådejsten, Kalkars ordbog: bodejsten, spadej (hvor tillige anføres ældre kilder vedrørende stenens forhold til mælk og kvæg).

Tordensten: stenens art ikke angivet.

46. Naar man har en Torden-Steen i Huset, tør aldrig Trolde komme derind: Holberg, Uden Hoved og Hale I 6.

Stenoldsager i yngre fund; stenøxe med rune-indskrift.

47. Der haves en del efterretninger om, at der skal være fundet stenøxe og andre stenalderes oldsager i grave med brændte ben. Det kunde være en illustration til det træk i den yngre Edda, at Thor vier Balders ligbål med Mjöltnir — hvis det var rigtigt. Men alle de formentlige fund er ganske usikre; det samme gælder sikkert også om det udenlandske materiale af lignende art, som citeres på de nedenfor anførte steder: Engelhardt, Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875, 64; Vedel, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager s. 250—251; Vedel, Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder og Oldsager s. 111; Montelius, Sveriges forntid I (1874) s. 145 og 158; Rygh, Aarb. f. nord. Oldkynd. 1877, 180—181 (norske fund).

48. Stenøxe med skafthul (gået tabt ved Frederiksborg slots brand 1859), på siden indridset fire runer: afbildet Antiqv. Tidsskrift 1852—54 s. 8; Montelius, Sveriges forntid s. 159 tvivler med rette om ægtheden.

49. Brudstykke af en stridsøxe med runer, der angives at være fundet i Kirke-Hvalsø, Københavns amt; afb. Cartailhac, L'âge de pierre 34 fig. 19. Runerne sikkert indridsede i ganske ny tid.

50. Øxe med runer (?), som skal være funden i Jellinge sogn, Vejle amt: afb. Cartailhac, L'âge de pierre 35 fig. 20. »Runerne« rimeligvis indridsede i ny tid.

»Thorshamre« fra Vikingetiden.

51. Små sølvbilleder af Thors hammer blev i Vikingetiden ret almindelig bårne som amuletter, som oftest hængende ved en halskæde. De stykker af denne art, der er fundne i Danmark, er omtalte og de ældre afbildninger anførte hos Henry Petersen, Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro (1876) 75 ff. Det exemplar, der her (s. 75 anm. 3)

angives at mangle nummer, er et brudstykke, som hører til et sølvfund fra Ålborg. Af de hos Henry Petersen omtalte stykker er Thorshammeren fra Knudsker senere afbildet i Nordisk Konversationslexikon (billedtillægget, Nordiske Oldsager pl. XI fig. 10), de to fra Rømersdal hos Vedel, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager fig. 390—391, den smukke hammer fra Mandemark Aarb. f. nord. Oldk. 1876, 125 fig. 9; Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager 657; samme, Vor Oldtid, planche ved s. 668; halskæden fra Sejerø (se foranst. fig. 24, s. 61) er gengivet hos Worsaae, Danish arts s. 199. Af nye Thorshamre er der i Danmark kun fremkommen een, af simpel form og stærkt slidt ved langvarig brug; den hører til et større sølvfund, som 1904 er optaget ved Gravlev, Ålborg amt. Det hængesmykke af rav, der er afbildet Aarb. f. nord. Oldk. 1881, 145, er for ufuldstændig bevaret til, at dets form kan bestemmes. En støbeform til Thorshamre er funden på Egholm i Store Bælt, afb. Aarb. f. nord. Oldk. 1900, 190. Som helligt tegn er hammeren indhugget på runestenene ved Læborg, Ribe amt og Hanning, Ringkjøbing amt, på Læborg-stenen to gange: Wimmer, De danske runemindesmærker II s. 41 og 293. På en armring af sølv fra Vikingetiden, hvis findested er ukendt, er indslået 9 T-formede figurer; de kan ikke være simple ornament, men må snarere antages for billeder af Thorshammeren, anbragte som lykkebringende tegn: Worsaae, Danish arts 198 fig. 239. På en lignende armring i sølvfundet fra Vela, Norge (se nedenfor) findes i mere skødesløs udførelse fire hammerbilleder sammenstillede til et kors: Aarsberetn. fra Foren. til norske Fortidsmindesm. Bevaring 1885 pl. 3 fig. 18 a. På Amrum er der i en urnegrav fundet en miniaturhammer af jern, formentlig en amulet med lignende bestemmelse som de foran nævnte: Mestorf, Vorgesch. Alterthümer aus Schleswig-Holstein fig. 735. I en grav ved Immenstedt, Holsten skal der være fundet en Thorshammer af tin eller bronze, hvorefter dog den største del strax smuldrede hen: Mestorf, anf. sted, fig. 236; Mittheil. des anthrop. Vereins in Schleswig-Holstein I 12 fig. 5. — Fra Norge kendes tre fund af små Thorshamre: i sølvfundet fra Braatveit, Stavanger amt: Rygh, Norske Oldsager 679; ring med to hamre i sølvfundet fra Vela, Ryfylke: Aarsberetn. fra Foren. til norske Fortidsmindesm. Bevaring 1885, 76 pl. 3 fig. 17; ring, hvorpå 9 Thorshamre af jern, i fundet fra

Hilde, Nordre Bergenhus amt: Bergens Museums Aarbog 1903 nr. 3 s. 28 fig. 7 = Gustafson, Norges Oldtid fig. 525. Om de tilsvarende stykker fra Sverige, der for en del er af langt skønnere arbejde end de danske og norske og rigt prydede med ornamenter, se O. Montelius, Les temps pré-historiques en Suède 297 og Kulturgeschichte Schwedens 313; Vitterhets-, historie- och antiqvitetens akademis månadsblad 1882, 103 fig. 39; 1895, 102 fig. 82 m. fl. st.

52-56. Sverige.

52. Tordenstenens art og navn. Hyltén-Cavallius, Wärend och Wirdarne II 222: lynet er en »vigge af sten, som kastas af Thor eller Gofar och ännu ofta blir hittad på ställen, der åskan slagit ned«; dens navn er thorvigge (Wärend), thorenvigg (Uppland, jfr. Rietz, Dialektlexikon), thorvig (Medelpad, Ångermanland; Rietz: Götaland, Småland, Nylands län i Finland), godviggen (Nerike, jfr. nr. 53), thorkilen (Dalarne, Gotland; Rietz: thornskil fra Gotland), thorkil (Ångermanland), gofarskilen (Helsingland), thorensten (ib.), thorsten (Medelpad), gomorsten (Skåne) [jfr. II tillägg s. IX]. Sstds. II tillägg s. X: I Rydaholms socken, Finveden, blir åskviggen äfven omtalad under namn af åskapilen. — Oskpil = stenoldsager: Nylands län i Finland: Nyland IV 106. — Åskviggas er efter Dalins ordbog menigmands navn på »viggformiga stenar (af kiselskiffer, serpentin, grönsten m. m.), belemniter eller bergkristaller, som stundom träffas i eller på marken, och af almogen tros vara nedslungade med blixten«. — I det sydlige Skåne kaldes belemniterne dönnesten [medd. 1908 af dr. Martin P. Nilsson, Lund; jfr. nr. 15; 31]; Stobæus, Opera (Dantisci 1753) s. 127 anfører for dem navnene thordöns kolf, -pihl, -wigge, wätte-ljus og siger, at der tillægges dem tordenstenenes sædvanlige egenskaber. — Andre naturstene (»längliche platte dreieckige Steine, wie Schleifsteine, oder auch dreieckige schwarze metallische Steine, wahrscheinlich Schwefelkies«) gælder på øerne ved Estlands kyst for tordenstene (»bisaviggar, bisikûla«): Russwurm, Eibofolke II 248. — Dalin, Svensk ordbok angiver, at thorvig i Syd-Sverige bruges = åskstråle, blix, ljungeld; ligeså Rietz: thornvigg i Götaland (jfr. den nygræske betydning af ἀστροπέλεκυ [84]). — Govigg, se 53; marestenar, smördubbar, godbondestenar, flodrullede stene, se 54.

53. **Folketroen om tordenstenene.** Govigg, vanlig benämning på gamla stenvapen, vanligast dock flintmejslar, hvilka minnesmärken från stenåldern stundom påträffas vid gräfnings i jorden. Folktron föreställer sig att hvarje gång åskan slår ned, en sådan vigg följer blixten [a] och nedtränger i jorden till 7 famnars djup [b], hvarifrån han småningom höjer sig tills han på sjunde året kommer upp emot ytan. Förr än efter sju års förlopp får han ej komma i dagen och fåfängt är att gräfva på ett ställe, der åskan slagit ner, i hopp att finna vigg, ty för hvarje spadtag man tager, sjunker han lika långt stycke ner i jorden och kan ej påträffas förr än de 7 föreskrifna åren tilländalupit [c]. Sådana goviggar tillskrifvas många underbara egenskaper. En bit af en sådan, fint sönderstött i en stenmortel, anses såsom botmedel mot gikt [d]. En govigg, lagd i en mjölbinge, gör mjölet drygare och afskräcker råttor [e]: Rietz, Svenskt dialektlexikon, fra Nerike.

a. Både flintøxer og øxer med skafthul anses for tordenkiler: Södra Tjust härad (Småland): optegnelse af T. Hj. Cullberg 1891 [meddelt af dr. N. E. Hammarstedt, Stockholm].

b. Jfr. Montelius, Sveriges forntid s. 160, fra Gotland.

c. Gotland, se b. — »Oskpilen« kommer 7 eller 9 år efter, at »åskan slagit ned«, op til overfladen: Nylands län: Nyland IV 106. Nuckö og Vorms: Russwurm, Eibofolke II 248.

d. Anvendt pulveriseret mod kreatursygdom: Blekinge: Montelius, Sveriges forntid s. 161; jfr. G. A. Aldén, I Geta-pulien (o: Småland) s. 124 og 143 (cit. af Feilberg, Jysk ord-bog, art. stenredskab); anvendt på forskellig måde til kvægets trivsel (lagt over stalddøren; indgivet pulveriseret mod sygdom; svulne yvere stryges): Södra Tjust härad (Småland, se a). Lægges i vandingstruget: øerne ved Estland: Russwurm, Eibofolke II 249.

e. Flintkniv bevaret i kornmagasinet: Vermland: Lignell, Beskrifning öfver grefskapet Dal I s. 65 (cit. af Montelius anf. sted). I kornskæppen eller kornkassen: Nylands län: Nyland IV 77; 106. Ved udsæd: øerne ved Estland: Russwurm, Eibofolke II 249. Hængtes i bryggerkarret »for att hindra trollen förstöra brygden«: Gotland: Montelius, Sveriges forntid s. 160; lagdes i øl, når det ikke vilde gære: Gotland: Antiqv. Tidsskrift 1852—54 s. 262.

f. Værner mod lyn: Montelius, Sveriges forntid s. 160, Gotland; indmures derfor i huset: Montelius, *anf. sted.* Øerne ved Estland: Russwurm, *Eibofolke* II 249. — Flintdolk, der efter fundoplysningerne at dømme har været indmuret i en skånsk kirkemur: Stobæus, *Opera* (Dantisci 1753) 156 pl. 6.

g. Værner mod trolde: Nicolovius, *Folklivet i Skytts härad* s. 180.

h. Værner mod ild, derfor anvendt ved afbrænding af »svedjeland«: Jönköpings län: Montelius, Sveriges forntid s. 161; G. A. Aldén, *I Getapulien* (=: Småland) s. 144 (cit. af Feilberg, *Jysk ordbog*, art. *stenredskab*); Södra Tjust härad (Småland, se a). — Om man med en »oskpil« rider tre gange »motsols« kring en eldsvåda (isynnerhet skogseld), skall elden icke sprida sig vidare: Nylands län: Nyland IV 106.

i. Drager lykken til; derfor som sænkesten på fiskeruse; en bonde i Vermland mente at have iagttaget, »att fisken med mycket större begärlighet går i de redskap, på hvilka man begagnar stenyxor till sänken«: Montelius, Sveriges forntid s. 161.

k. Anvendt som amulet mod sygdom; øxe med skafthul hængt om halsen på et barn som middel mod »ältan«: Hazelius, *Afbildningar af Nordiska Museet*, Småland pl. 11 nr. 41. Mod tandpine (berøring) og anden sygdom: smør, som er smeltet med en ophedet »oskpil«, spises eller smøres på det syge sted; dele af »oskpilen« pulveriseres og tages ind: Nylands län: Nyland IV 107.

l. Hængt over hestenes spiltov som værn mod mareridt: Båhuslän: medd. af dr. N. E. Hammarstedt, Stockholm.

m. Tordenstenen bliver helt rød, når der er uvejr i luften: øerne ved Estland: Russwurm, *Eibofolke* II 249.

54. Stobæus, *Opera* (Dantisci 1753) 119—121 anfører for echiniterne navnene marestenar og smördubbar og siger, at de brugtes til værn mod mareridt (jfr. 53 l) og uheld ved kærningen (jfr. 45). S. 132 f: naturlige gennemborede flintestene kaldes maresteen, hænges op i stalden og om kvægets hals. S. 133: i det nordlige Sverige gælder flodrullede stene, runde og aflange, for tordenstene og kaldes godbondestenar. S. 133 fortæller endvidere en oplevelse, der viser, at tordenstensforestillingen ikke var udelukkende bunden til visse bestemte arter af stene: 1735 vir quidam religiosus hic in Scania degens ... mihi lapidem quendam rotundum, tuber-

culis nonnullis muricatum, qui ... et figura et magnitudine gallam refert, ... misit, simulque litteris significavit, illum esse in trunco arboris a fulmine tactae a lignatoribus ipsius repertum et sibi oblatum; verum minus equidem mihi dubitandum reor, quin servi fallaces, ut majus pretium dono suo ab hero curioso et credulo conciliarent, mira haec commentis sint.

55. Stenøxe med skafthul, funden i begyndelsen af 18. årh. i Uppland; langs siden en række runer; begge ender afstødte (mulig hidrørende fra den i 53 d og 24 omtalte anvendelse); afb. Antiqv. Tidsskrift 1852—54 s. 260—261; Montelius, Kulturgeschichte Schwedens s. 67 fig. 99.

56. Stenøxe med skafthul, med indridsede romanske ornamentter; funden i Västergötland: Montelius, Kulturgeschichte Schwedens s. 68 fig. 100. (Jfr. 48—50 og 85 b).

57-59. Norge.

57. Fr. Arndtz, provst over Sundfjord og sognepræst til Askevoid, sendte 1750 en lille rund sten til biskop E. Pontoppidan og skrev derom: »Bønderne sige, at Torden nedskyder saadanne Steene, og som deres gamle Meening er, at Torden slaar efter Trolde, som ellers ville legge Verden øde, saa bliver og deres Meening denne, at disse Steene ere de Kugler, den bruger at skyde med«; de findes, hvor jorden er opreven ved lynnedslag; de største er af form og størrelse som et hønseæg: E. Pontoppidan, Norges naturlige Historie I 285.

58. Torelod (eller torestein eller dynestein): »et Slags runde og glatte Stene« (hvorom man fordum troede, at de vare fremkomne ved Lynild): Nordhordland, Søndfjord, Ryfylke, Søndhordland, Hardang, Voss, Sogn: Aasen's og Ross's norske ordbøger. I Norge er det som i Danmark tordenen, der slår (»tora slær«), se anf. ordb., tor og tora.*)

59. Toreblöyg [tøleblei o: tordenkile] som navn på stenøxer anføres af Sophus Bugge fra Smaalenene og Vestfold (Jarlsberg og Larviks amt) i tillægget til Ross, Norsk ordbog s. 995.

*) De to stene, der på gården Mee-ås i Telemarken indtil d. 18 årh. var genstand for kultus (toedes torsdag aften, besmurt med smør, satte i højsædet), er af flere forfattere blevne ansete for tordenstene, hvorom dog intet forlyder i de ældre optegnelser om dem: Wille, Sillejords Præstegæld (1786) s. 46.

60-62. Island.

60. Skruggesteinn (o: tordensten). Ef maður hefir hann, sér maður út um alla veröld; hann kemr úr lopti ofan í þrumum, og hefir þaðan nafn sitt: Jón Arnason, þjóðsögur I s. 654. — Dette er vistnok den eneste optegnelse om tordenstene på Island; heller ikke i Jón Arnasons håndskrevne samlinger eller i andre folkloristiske håndskrifter i landsbibliotheket i Reykjavík findes nogen notits herom. Denne oplysning skyldes adjunkt Pálmi Pálsson, til hvem jeg henvendte mig, da det var mig påfaldende, at der forelå så lidet om tordenstensforestillingen på Island, hvor jo ellers gammel tradition i mange retninger er godt bevaret. Forklaringen ligger i de fysiske forhold. P. Pálsson skriver: »her på Island er tordenvejr et så sjældent fænomen, at der kan gå flere år, uden at man hører tale om noget sådant«. P. P. har godhedsfuldt på mine vegne forhørt sig om tordenstensforestillinger i forskellige egne af Island og fra de fleste steder fået det svar, at intet kendtes hertil; enkelte modtagne meddelelser om tordenstene syntes ham efter deres art snarest at tyde på, at denne forestilling er af nyere oprindelse, »formodentlig indkommen ad litterær vej så sent som i det 17. årh.«

61. Usikkert er, hvor meget de stene, den middelalderlige litteratur omtaler som anvendte i forskellige magiske øjemed, har haft at gøre med tordenstenene. Se f. ex. den gamle kristenret i Grágás (fra år 1123) kap. 18 (i cod. Arnarmagn. 334 fol. udg. 1879; i andre håndskr., udg. 1852 og 1883, har kapitlet andre numre): Menn skulu eigi fara með steina eða magna þá til þess at binda á menn eða fénað. Ef maðr trúir á steina til heilindis sér eða fé sínu ok varðar þat fjörbaugsgarð. Vejrmagi: Þorsteins þátrr bæjarmagns, Fornmanna sögur III s. 180. Tryllepil af sten, som dræber, hvor andre tryllepil viser sig magtesløse: Örvaroddssaga (Boer's udg.) s. 140. Sejrsten: Didrik af Berns saga (Unger's udg.) kap. 118 og 120, o. a.

62. Thorshamre af stjålet klokke metal har indtil den nyeste tid været i brug på Island ved besværgelser (når man vilde slå øjet ud på en tyv): Jón Arnason, ísl. þjóðsögur I 445. Maurer så 1858 endnu et exemplar, som havde tilhørt en gammel, troldkyndig kone i Húsavík: Isländische Volkssagen der Gegenwart 101; jfr. Z. f. E. 1894 (319). Denne skik er, som også den anvendte trylleformular viser, en arv

fra asatroen og har ingen direkte forbindelse med tordenstensforestillingen. — Om en anden formentlig anvendelse af Thorshammeren, se Fritzners ordbog 2 I 715.

63-65. Tyskland.

63. Litteraturangivelse (de med * mærkede skrifter har ikke været forfatteren tilgængelige).

ZfE = Zeitschrift für Ethnologie 25, (522). (554). (558) — (564); 28 (362).

Birlinger, Volksthümliches aus Schwaben I, Freiburg 1861 s. 194.

P. Drechsler, Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien II, Leipzig 1906.

A. Haas, Rügensche Sagen und Märchen, 2. udg., Stettin 1896, s. 157 ff.

*H. Hartmann i Pick's Monatschrift für die Geschichte Westdeutschlands VII, Trier 1881, s. 167—169.

*K. Seifart, Sagen aus Hildesheim 2, 187.

L. Strackerjan, Aberglaube und Sagen aus dem Herzogthum Oldenburg I.

Westphälisches Magazin herausg. von P. F. Weddigen, 3. Bd. 1787.

64. Folketroen om tordenstene.

a. Stenøxe uden skafthul (eller uden nærmere angivelse af formen). Westfalen: Westphäl. Mag. III 713; ZfE 25 (561). Helgoland: ZfE 25 (522). Spessart (Bayern): ZfE 25 (563). Ritzbüttel (Hamborg): ZfE 25 (561). Østpreussen: ZfE 28 (362). Lenzen an der Elbe (?): Zeitschr. des Vereins für Volkskunde 9 (1899) s. 226. Elsass: Revue archéol. 1866 I 295 f.; Comptes rendus de l'ac. LIX (1864) 713. Brunsvig: Andree, Braunschweiger Volkskunde (1901) 411.

Stenøxe med skafthul. Polnisch-Breile: ZfE 32 (380). Masuren (Østpreussen); ZfE 25 (559). Spessart (Bayern): ZfE 25 (563). Rügen: ZfE 25 (559). Altmark: ZfE 25 (560). Oldenburg: Strackerjan I s. 66 nr. 75. Schlesien: Drechsler 104.

b. Belemnit. Meklenburg: ZfE 25 (562). Rügen: Haas. Rügen, Pommern, Siebenbürgen: ZfE 25 (562). Elsass: Comptes rendus de l'ac. LIX (1864) 713. Brandenburg: ZfE 9 (472).

c. Echinit. Pommern: ZfE 25 (563); Baltische Studien 36, 183. Oldenburg (kaldet »Grummelstein«): Strackerjan I s. 66 nr. 75. Rügen: Haas.

d. Andre stene, æg- eller kugleformede: Schwaben: Birlinger.

e. Navne. Donnerstein, donnerkeil, alm. Dunnerpil: Meklenburg: ZfE 25 (562). Dunnerpiller: Rügen, Forpommern: sstds; Rügen: Haas. Duderkiel, pillersteen: Preussen: Andree, Parallelen II 32. Middelhøjtysk: schûrstein m. m.: J. Grimm, Kleine Schriften II 425; Deutsche Mythol. 4 I 149.

f. Tordenstenen falder ned med lynet. Hannover: ZfE 25 (560). Helgoland: ZfE 25 (523). Brunsvig: Andree, Braunschw. Volkskunde (1901) 411. Findes kun, hvor lynet er slået ned; dræbes et menneske af lynet, er han ramt af tordenkilen: Rügen: Haas.

g. Tordenstenen trænger dybt ned i jorden. 7 favne, stiger hvert år een favn i vejret: Pommern: Baltische Studien 36, 182; ligeså i Elsass: Revue archéol. 1866 I 296; Schlesien: Drechsler 137; Schwaben: Birlinger. Stiger et stykke opad hvert år: Westfalen: ZfE 25 (563); synker så dybt i jorden som det højeste kirketårn, nærmer sig overfladen, hver gang det tordner, og kommer op igen efter 7 års forløb: Westphäl. Mag. III 713.

h. Tordenstenens forhold, når torden nærmer sig. Den sveder (jfr. l): Westfalen: Westphäl. Mag. III 713; ZfE 25 (561). Bevæger sig: Westfalen: ZfE 25 (561); Østpreussen: ZfE 25 (559); Goslar: G. E. Rumphius, De amboinsche Rariteit-Kamer (1741) 209, 8.

i. Værner mod lyn*). Rügen: ZfE 25 (559); Haas. Hannover: ZfE 25 (560). Westfalen: Westphäl. Mag. III 713. Østpreussen: ZfE 28 (362). Meklenburg: ZfE 25 (562). Brandenburg: ZfE 9 (472). Altmark: ZfE 25 (560). Spessart (Bayern) ZfE 25 (563). Pommern: ZfE 25 (563); Baltische Studien 36, 362. Oldenburg: Strackerjan I s. 66 nr. 75. Elsass: Revue archéol. 1866 I 296 (bevaret som kostbar skat i mere end 100 år!). Brunsvig: Andree, Braunschw. Volkskunde (1901) 411.

k. Tordenstenens anbringelse (anvendelse) som værn mod lyn. Indmuret i husets grundvold: Greifswald: ZfE 25 (554). Indmures i huset: Westfalen: ZfE 25 (561). Sættes i taget: ved Greifswald: ZfE 25 (559); Martha's Hof i Bonn:

*) Dasselbe [o: værn mod lyn] bewirkt eine Kohle von einem durch Blitz entzündeten Hause, die man im Hause aufbewahrt; auch trägt man eine solche zum Schutz gegen den Blitz bei sich: Visbek (Oldenburg): Strackerjan I s. 66 nr. 75.

Bonner Jahrbücher 77, 216. Hænges op i skorstenen: Polnisch-Breile: ZfE 32 (380). Drejes rundt og kastes med kraft mod døren: Østpreussen: ZfE 25 (559); Helwing, Lithographia Angerburgica (1717), s. 85 (jfr. Frischbier, Hexenspruch und Zauberbann, Berlin 1870, s. 107; M. Toeppen, Aberglaube aus Masuren, Danzig 1867, s. 37).

l. Værner mod ild, ægthedsprøve. Ægte tordensten beskytter en omviklet tråd mod at brændes: Østpreussen: ZfE 28 (362), jfr. ZfE 25 (561); Lenzen an der Elbe (?): Zeitschr. des Vereins für Volkskunde 9 (1899) s. 226 (en bonde gør experimentet for meddeleren og vil ikke sælge stenøxen); Schlesien: Drechsler 137.

m. Værner mod trolde. Hamborg-egnen: ZfE 25 (561) (sættes i taget). Pommern: Baltische Studien 36, 182. Schlesien: Drechsler 137. Brandenburg: ZfE 9 (472).

n. Værner små børn. Østpreussen: ZfE 25 (559); Helwing, Lithographia Angerburgica (1717), s. 85.

o. Bruges i mælkestuen. Rügen: ZfE 25 (559); (564); Haas.

p. Læger kvæg. Pommern: Baltische Studien 36, 183. Blodige yvere malkes gennem stenøxens hul: Østpreussen: ZfE 25 (559); Helwing, Lithographia Angerburgica (1717), s. 85. Blodige yvere: Elsass: Revue archéol. 1866 I 295; Schlesien: Drechsler 104.

q. Læger sygdom ved strygning. Svulster: Østpreussen: ZfE 28 (362). Vorter: Pommern: Baltische Studien 36, 362. Sår, svulster: Schlesien: Drechsler 137, 289, 292.

r. Afskrabet pulver læger sygdom. Westfalen: ZfE 25 (561). Altmark: ZfE 25 (560). Rügen: Haas.

s. Bæres af sædemanden i så-sækken: Schlesien: Drechsler 56.

t. I eder og forbandelser: »sô slahe mich ein donerstein«, »dat di de hamer sla«, »bim hamer« osv: Grimm, Deutsche Mythol. 4 I 149 ff. III 68.

65. Spidsnakket øxe af grønsten (fig. 25), tilhørende hr. tegner Albert Petersen, Lyngby; tidligere i landskabsmaler Kyhns samling (det trykte katalog nr. 117). 0.20 l. To indskårne tværfurer rundt om øxen, ved midten og nær nakken; over selve nakken en korsformet fure. På den ene side mellem tværfurerne en indridset figur, forestillende et syvgrenet træ, med en tværstreg forneden; figuren gør indtryk af at være ret gammel. På den modsatte side af øxen

en tilsvarende skjoldformet figur med et kors i midten, mulig senere indridset. Træfiguren forestiller den såkaldte »donnerbesen», der i nyere tid vides anvendt som værn mod lynnedslag i Holsten, Vierlande ved Hamborg og tilgrænsende egne. En figur, der ganske ligner den, som er indridset på øxen, findes der jævnlig dannet af indlagte mursten i gavl og væg på bondehuse, der går tilbage til c. 1600; ZfE 1889, (184); 1890, (77) fig. 2; 1890, (554). Mulig hidrører stenøxen, hvis findested er ukendt, fra de samme egne; den er i alt fald næppe dansk. At den har været anset for en tordensten, fremgår med al sikkerhed af det indridsede billede af tordenkosten.

Fig. 25.

66-85. Andre lande i Europa.

66 a. Østerrig-Ungarn (Tyskere og Magyarer; de slaviske landsdele se 70—72).

Bjergkrystallerne falder ned fra himmelen, når det tordner, og kaldes derfor tunderstandlan: Lesachdalen i Kärnten: Zeitschr. f. deutsche Mythologie 3, 29. — Hver gang lynet slår ned uden at tænde, farer en tordensten dybt ned i jorden; først i det 9de år kommer den atter op til overfladen: Siebenbürgen: Wlislöcki, Volksbrauch und Volksglaube der Siebenbürger Sachsen (1893) s. 98. — Tordenstene (belemniter) indmurede i huset sikrer det mod lynnedslag: Siebenbürgen: Wlislöcki s. 114. — I Ungarn antages stenøxer (med og uden skafthul) at falde ned med lynet, kaldes »guds pile» (Iften mjila) eller »flade lyn» (lapos mennyko), bruges som amuletter og til tryllekure: Fl. Rømer, Congrès préhist. de Paris 1867 s. 327.

b. (Antike monumenter). I nærheden af Deva i Siebenbürgen er der fundet to relieffer fra den romerske kejsertid, forestillende en gud, der bærer en kortskaftet hammer, og en gudinde; den hammerbærende gud er opfattet som en undervedensguddom (hvad der også stundom er tilfældet med den græske *Ζεύς καταβάνης*) og ledsaget af hunden Kerberos: Bull. des antiquaires de France 1892, 140 ff. Det

er øjensynlig en guddom, hvis dyrkelse hører hjemme i selve egnen; men hvilket folk denne kultus tilhører, vides ikke.

67. Schweiz. — Alois Lütolf, Sagen, Bräuche und Legenden aus den fünf Orten Lucern, Uri, Schwiz, Unterwalden und Zug (Lucern 1862) s. 385: Vom Blitz und Donner sollen die Krystalle entstehen, drum nennt man sie am Gotthard »Strahl« und die grosse Höhle in der Sandbalm zu Göschenen heisst davon Strahlenloch. — J. J. Wagner, Hist. natur. Helvetiae (1680) 325: Crystall, Alpinis Straalen vel Straalstein id est fulminis lapis dicta, eo quod sibi persuasum habeant a fulmine eam cadere ac gigni. S. 320: Silex perforatus. Bubulci superstitiosi sibi persuasum habent, quod si vaccae loco lactis sanguinem reddant, papillis vero in haec foramina immissis mulgeantur, lac corrigi, unde et vulgo eum vaccinum lapidem, einen Kühstein, appellant.

68. Litauerne (jfr. 64: Østpreussen). — Belemniten hedder Perkuno akmu (o: Perkuns sten eller tordensten); dog tales også om Perkuno kulka (tordenkugle o: en kugleformet sten), og navnet bruges også om stenøxer med skafthul. Tordenstenen farer ned med lynet, kommer efter 7 dages forløb atter op på overfladen, værner huset mod lyn, mælken mod at blive sur, anvendes til lægedom: Mannhardt, ZfE 1875, 294. — To stenøxer fundne siddende i stammen, den ene helt inde under barken, i ældgamle ege (Perkuns hellige træ): Østpreussen: ZfE 28 (362).

69. Venderne i Lausitz. — Stenøxer hedder nevjedraskovy kamen (o: uvejrsten): Mitth. anthrop. Ges. Wien XVI 152, hvor citeres W. Schulenburg, Wendische Volkssagen (Leipzig 1880), s. 270. — Amuletter, der efterligner stenøxer, (såkaldte »Schrecksteine«) bæres af børnene som værn mod ondt: ZfE 1877 (450), jfr. 64 n.

70. Böhmen. — Der Donner schlägt in Form einer Kugel in die Erde; denne kugle gør usynlig: Grohmann, Abergl. aus Böhmen und Mähren I nr. 209. Tordenen er en glødende sten, så stor som en vælsk nød; sættes under tagstolen som værn mod lyn: sstds nr. 210. Tordenkile og dødningeben ved besværgelse af sygdom: sstds. nr. 1087.

71. Mähren. — Stenøxerne kaldes kámen hromovy (o: tordensten), falder med lynet ned fra himmelen, trænger dybt ned i jorden, kommer efter 7 års forløb atter op til overfladen, gemmes i husene som en skat, der går i arv, læger vorter, bylder, sygdom ved strygning, læger blodige yvere,

afskrabt pulver brugt som lægemiddel, et slag med tordenstenen dræber strax: Mittheil. anthrop. Ges. Wien XII s. 159 f.

72. Slavonien. — Stenøxer kaldes strelica (o: pil) og nebeska strelica (o: himmelpil). Stedet, hvor lynet slår ned, er helligt; de muhamedanske Slavere plejer at indhegne det. Tordenstenen bringer lykke, dens tab ulykke: Krauss i Mittheil. anthrop. Ges. Wien XVI s. 152. Jfr. ZfE 26 (197).

73. Polen (jfr. 64: Østpreussen). — Flintøxer er tordenstene; lægges ved nybygning under husets tærskel som værn mod lyn: Andree, Ethnographische Parallelen und Vergleiche II 34. — Flintpilespid (= tordensten) som hjælp for kvinder i barnsnød: Krakau: Revue des traditions populaires VI 36.

74. Rusland. — I guvernementet Tula kaldes spyd eller pilespidser af flint tordenstene; de er skatte, der går i arv og gives som medgift; anvendes som lægemiddel (den syge stikkes dermed eller drikker vand, der er gydt over stenen): medd. af Poljakov ved Boye, Museum 1894 II 339. — Stenoldsager kaldes tordenpile; de gemmes af bønderne som skatte, der går i arv; vand, hvori de har ligget, bruges som lægemiddel: distriktet Varnavinsk i guvernem. Nischnij-Novgorod: Revue archéol. 1878 II 257.

75. Esterne. — Andree II 34 (citerer: Boecler-Kreutzwald, Der Esten abergläubische Gebräuche, St. Petersburg 1854, 115).

76. Finnerne og Lapperne. — Lynet er Ukko's pile (ildpile, kobberpile): Kalevala 33, 264 ff. — Om Lappernes tordengud og hans attributer (hammer, bue, flintstykke) se Fritzner, Historisk tidsskrift IV (Kristiania 1877) 146 ff. — »Lapperne i det nordlige Sverige og Norge kender ogsaa Tordenstene. Da jeg i Aaret 1907—8 levede iblandt dem, fulgte jeg med Kareruando-Stammen ned fra Højfjældene paa vor sidste Vaarflytning ind i Norge. Min Værtinde Ani gik da hen paa en mindre Sandaas og gav sig til at lede efter Tordenstene (»Bajan-gædge« paa lappisk). Hendes gamle Svigermoder havde fortalt, at de særlig fandtes paa dette Sted. Vi søgte og fandt ikke saa faa. Det var de værdiløse Granater, som deroppe er ret almindelige. Ani fortalte, at de faldt ned under Tordenvejr og dræbte paa Stedet den, de ramte. Selve Stenen er som oftest af ret ubetydelig Størrelse. Men den var »stærk« alligevel; om man havde et sygt Sted, skulde man blot trykke det med en saadan Sten,

saa blev man helbredet. Kun faa af Lapperne kendte til denne Tro paa Tordenstene; den er antagelig ved at glemmes. Den lille Sandbakke, hvor Tordenstenene fandtes, er beliggende paa den norske Side af Grænsefjældene, noget oven for Trægrænsen, et Par Mil fra det inderste af Balsfjorden i sydøstlig Retning fra Tromsø. [Medd. 1909 af frøken Emilie Demant, Selde; DFS].

77. England og Skotland. — Stenøxer kaldes thunderbolt eller thunderaxe, falder fra himmelen under torden og gemmes i husene som værn mod ondt, anvendes som lægemiddel, særlig mod kvægsygdøms: Evans, *Stone implements*, 2. udg. s. 56 ff. — Belemniter kaldes thunder-stone: Tylor, *Early history of mankind* 223. — Stenøxe sat op over husdøren »for good luck« (den opr. tordenstensforestilling stærkt blegnet): Argyleshire: *Proc. soc. antiqu. Scotland* XXIV (1890) 379. — Stenøxe anset for »thunderbolt«; holder alt ondt borte fra huset: Shetland: sstds XII (1878) 599. — Meteorsten, 3½ fod lang, i 1622 nedfalden i Devonshire, anset for en tordensten: G. E. Rumphius, *De amboinsche Rariteit-Kamer* (1741) 209, 12. — Det gaeliske navn for »tordenkilen« peileir-tarnainaich betyder egentlig »tordenkugle«.

78. Holland. — Stenøxer kaldes donderbeitel, donderkeil, dondersteen (se ordb.). — En stor tordensten, 1½ fod tyk, (= meteorsten?) i kirken i Grave: G. E. Rumphius, *De amboinsche Rariteit-Kamer* (1741) 209, 6. — Bønderne lader sygt kvæg drikke vand, hvori en tordensten har ligget; kvinder stryger svulne brystvorter med stenen: sstds. 210 f.

79. Belgien. — Flere steder i Feluy-Arquennes kaldes flintpilespidserne pointes des fées, flintøxerne pierres à tonnerre: *Revue des traditions populaires* VIII 249. — I provinsen Limbourg anses belemniterne for pierres de tonnerre; bønderne påstår, at de findes inde i hule træer og er kastede derned af lynet: sstds. XVII 416. — Flintøxer og andre flintoldsager anses for pierres de tonnerre; kan findes indmurede i husene som værn mod lyn: *Bulletin de folklore (Bruxelles)* II s. 1, III s. 9 nr. 67—68.

80 a. Frankrig (nyere folketro). — Stenøxer kaldes coin de foudre eller pierre de tonnerre eller med lignende navne i den største del af landet; i egnen ved Bayeux (og mulig andre steder) er det dog belemniterne, der regnes for tordenstene (»clous de tonnerre«): *Rev. trad. pop.* VIII 304. — Lægges under husets grundvold eller dørtrin som værn mod

lyn; værner mennesker, som bærer dem, mod lynet; bønderne i Landes bærer flintpilespidser på sig som amuletter mod torden: P. Sébillot, *Le folklore de France I* (Paris 1904) s. 104. — En ko på marken dræbes af lynet, bonden graver da i jorden omkring den og finder også tordenstenen, en lille grøn stenøxe: øen Serk (nær ved Guernesey): Rev. trad. pop. X 660. — *Spatangus complanatus* (søpindsvin), fort commun aux environs de Tarascon (Bouches-du-Rhône) est regardé comme un préservatif contre la foudre, pourvu que l'on ait la précaution de faire passer une de ces »pierres de St.-Pierre« par dessus le toit de la maison que l'on habite: Bull. de la soc. de Borda 1894, 158. — I de franske Alper kaldes stenøxerne »peyros del tron« (o: tordenstene) eller »peyros de la picotto«; sidste navn tillægges dem, fordi de anvendes, gemte i stalden eller fæstede i en vædders uld, som middel mod en hudsygdom hos fårene: Bull. de la soc. de l'anthrop. 1874, 686 ff. — Lignende anvendelse, som værn for kvæget, forskellige steder i Syd-Frankrig: Cartailhac, *L'âge de pierre* 19; 73. — I Aveyron siger bønderne, at tordenstenen synker 6 fod i jorden og stiger 1 fod opad hvert år: Cartailhac, *L'âge de pierre* 15. — Sættes i taget som værn mod lyn: Puy-de-Dôme: *Matériaux pour l'hist. de l'homme* 1875, 291. — Når en bonde finder en stenøxe, begraver han den dybt i jorden: Gironde: Cartailhac, *L'âge de pierre* 22. — Under optrækkende torden bæres som værn mod lyn og hagel en øxe (af jærn) ud i gården og lægges med æggen opad nær ved tærskelen til huset, hvis dør lukkes: Beuvray: Cartailhac, *L'âge de pierre* 73.

b. Gallien i oldtiden.— Vidt udbredt var dyrkelsen af Sucellus, en gud, der var væbnet med en lang- eller kortskaftet hammer: Sal. Reinach, *Bronzes figurés de la Gaule romaine* 137 ff.; Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1900, 76 ff.; *Mémoires de la soc. des antiqu. du Nord* 1902, 12 ff.; *Jahrb. der Gesellsch. f. lothring. Gesch. und Altert. VII* (1895) 128—163. — På autonome guldmønter fra Bajokassernes område (halvøen ved Cherbourg) er der foran en mand på en stridsvogn afbildet en (udslynget?) hammer med kort skaft, bunden til en lang buftet snor; billedet antages at gengive den samme hammervæbnede guddom: *Revue celtique I* 7; *La Tour, Atlas de monnaies gauloises* nr. 6931; A. Blanchet, *Traité des monnaies gauloises I* 153 fig. 3. Da hammerbilledet er lille, og muligheden for, at det kunde være blevet urigtig gengivet,

ikke syntes helt udelukket, har forf. henvendt sig til hr. Adrien Blanchet, der godhedsfuldt har meddelt, at de anførte afbildninger er fuldt sikre. En række galliske og gallo-romerske altre bærer billedet af en hammer: Sal. Reinach, anf. sted s. 184 f. På et af disse ses en større hammer kronet af tre mindre, der er anbragte således ^{TTT}T: Gazette archéol.

1887, 309. Det er flere steder i denne undersøgelse nævnt, at just lynbillederne, hvad der ligger i sagens natur, ofte fordobles eller gentages flere gange. Man har heri søgt forklaringen af et mærkeligt attribut, som et par galliske gudefigurer har været udstyrede med: Sal. Reinach, anf. sted, s. 156 og 175.

81. a. **Spanien, nyere folketro.** — Stenøxer kaldes piedras de rayo (☉: lynstene): Archiv f. Anthrop. XIV 153.

b. **Spanien i oldtiden.** — Suetonius, Galba 8: Non multo post (☉: efter Galbas ankomst til Hispania Tarraconensis år 60 e. Chr.) in Cantabriae lacum fulmen decidit, repertaeque sunt duodecim secures (metaløxer?), haud ambiguum summae imperii signum. — Claudianus, Laus Serenae 77: Pyrenaeisque sub antris ignea flumineae legere ceraunia Nymphae. — Apollinaris Sidonius, carm. V 49: Naves Hispania defert fulminis et lapidem.

82. **Portugal.** — Bjærgkrystaller kaldes af almuen pedras de raio (☉: lynstene): Rev. trad. pop. XVI 606. — In Fayal (Azorerne) there is a belief that wherever lightning strikes the thunderbolt buries itself in the earth, to rise again after seven years; and that anyone who happens to be standing over the spot at that time will be struck dead: Folk-Lore XIV (1903) 142.

83. **Italien, nyere folketro.** — Stenøxerne opfattes alm. over hele landet som tordenstene; jfr. Archivio per l'antropologia IV 17 (Castelluccio, i Appenninerne). — Med lynet nedslænges en sten, som efter 7 års, 7 måneders og 7 dages forløb atter kommer op af jorden, hvori den var sunken ned: Friaul: Rivista delle tradiz. popol. ital. I (1893) 218. — Egnen ved Milano: Archivio per lo studio delle tradiz. popol. VI (1887) 231. — Tordenstenen (»pedra de tronu«) synker 7 år ned i jorden og bruger derefter 7 år til at komme op igen; den værner mod lyn; »ascia de rajù« (☉: lynøxe) er en almindelig ed: Sardinien: Archivio per lo studio delle tradiz. popol. XV (1897) 254 ff. — Da der om eftermiddagen kom

uvejr med hagelbyger, sagde føreren til mig: »vi har selv fremkaldt uvejret, da De viste os tordenstenene («i fulmini»), som De har i lommen»: Bellucci, *La grandine nell' Umbria* s. 17—18. — Tordenstenen farer 7 kvarter ned i jorden og stiger hvert år et kvarter i vejret; når en bonde finder en sådan sten, tør han af frygt ikke røre ved den: Calabrien: Archiv für Anthrop. XIII 336 (hvor citeres: Boll. delle scienze naturali N. 3, ann. III, Triest 1878, afhandling af Lovisato); jfr. *Matériaux pour l'hist. de l'homme* 1873, 433 (hvor der dog siges 18 år). — Flintpilespidser gælder for tordenstene; de farer med lynet 7 palmi (c. 2 m.) ned i jorden, stiger hvert år 1 palmo opad, kommer efter 7 års forløb op til overfladen; som ægthedsprøve gælder, at de beskytter en omviklet tråd mod at brænde, når de lægges på ilden; de værner huset og nabohusene mod lyn, hænges også som amuletter om småbørns hals og gemmes som store kostbarheder: Valle della Vibrata (ved Ascoli Piceno): Archivio per l'antropologia I 465 pl. 13, 8.

84. Grækenland, nyere folketro. — Ἀστροπελέκη (α: »himmel-øxe») bruges som navn både for lynnedslag og for stenøxer: Φηλαῖ, Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία 5; Bernh. Schmidt, *Volksleben der Neugriechen* 32; samme, *Griech. Märchen* s. 131. — Stenøxen formes i jorden, hvor lynet har slået ned; der går 40 dage, før den er fuldt dannet(?); den anvendes til forskellige overtroiske formål og går som en skat i arv fra fader til søn: Dumont, *Rev. arch.* 1867 I 358. — Allerede i Alexias III p. 94 D findes det nygræske ord: ἀστροπελέκων (sic) δεδεμένον μετὰ χρυσαφίου, sendt som gave fra Alexios til kejser Henrik IV.

85. Italien og Grækenland i oldtiden (jfr. 81 b). a. (Ceraunia, ombria, brontea m. m.). Plinius, *Nat. hist.* 37, 134: Est inter candidas et quae ceraunia vocatur, fulgorem siderum rapiens, ipsa crystallina, splendoris caerulei, in Carmania nascens. Zenothemis fatetur albam esse, sed habere intus stellam coruscantem, fieri et hebetes ceraunias quas in nitro et aceto maceratas per aliquot dies concipere stellam eam quae post totidem menses relanguēscat. — 135: Sotacus et alia duo genera fecit cerauniae, nigras rubentisque, similes eas esse securibus, ex his quae nigrae sint ac rotundae sacras esse, urbes per illas expugnari et classes, baetulos vocari, quae vero longae sint ceraunias. faciunt et aliam raram admodum Magorum studiis expetitam, quoniam

non aliubi inveniatur quam in loco fulmine icto. — 176: Ombria quam alii notiam vocant, sicut et ceraunia et bron-tea cadere cum imbris et fulminibus dicitur eundemque effectum habere, praeterea hac in aras addita libamenta non amburi. — De andre steder hos latinske forfattere, hvor ceraunia omtales, findes samlede Ann. dell' inst. 1867, 6 ff. En udførlig oversigt over den senere litterære tradition, der væsentlig er baseret på de anførte steder hos Plinius, er givet af Paul Cogels, Céraunies et pierres de foudre, Bull. de l'acad. roy. d'archéologie de Belgique, 1907 IV 1—406. I den danske litteratur fra 17. årh. findes disse tordenstens-theorier fremsatte hos J. L. Wolff, Diarium (1648) II 116—122 og O. Worm, Museum Wormianum 74—77.

b. (Stenoldsager anvendte som amuletter og tryllemidler). Stenøxe, gennemboret for at bæres som amulet, hørende til et gravfund fra den mykeniske tid fra Faistos på Kreta: foranstående fig. 6 = Mon. antichi XIV 616 f fig. 75. — Nefritøxe med gnostiske indskrifter fra den senere oldtid, British Museum: Archaeol. journal XXV 104; Evans, Stone implements 261 fig. 11; Montelius, Sveriges forntid 161 fig. 131 m. fl. st. — Øxe af serpentin fra Grækenland med indridsede figurer (Mithras o. a.) og græsk indskrift: Matériaux pour l'histoire de l'homme IV 9; Cartailhac, L'âge de pierre 29 (med fig. 14). — Der er fra oldtiden bevaret flere efterligninger af stenalderes øxer i halvædle stenarter (kornalin, agat, amethyst), antagelig forfærdigede i den romerske tid: se bl. a. Matériaux pour l'histoire de l'homme VII 221 f.; Vitterhets-, historie- och antiqvitetssakademiens månadsblad 1901—2, 111 nr. 11453. Et stykke af denne art findes i Antiksamlingen i National-museet. — Etruriske amuletter, dannede af flintpilespidser (af lignende art som de moderne amuletter, der bruges i Italien, Skotland og Irland): Annali dell' inst. 1877, 169; Cartailhac, L'âge de pierre fig. 31—33; British Mus. fotogr. (Mansell) nr. 25.

c. (Forskellige tordenstensforestillinger). Joann. Lydus, De ostentis 45: Οὐ πλέον πέντε ποδῶν κατακρίπτεσθαι κεραυνὸς πέφηνεν εἰς γῆν, ἐξωθούμενος ἀνωθεν. — Plinius, Natur hist. II 146: Nec umquam quinque altius pedibus descendit in terram. — Cassius Dio 59, 28, 6: (Caligula) ταῖς τε βρονταῖς ἐκ μηχανῆς τινας ἀντεβρόντα καὶ ταῖς ἀστραπαῖς ἀντήστραπτε καὶ ὁπότε κεραυνὸς καταπέσοι, λίθον ἀντιχώντιζεν, ἐπιλέγων ἐφ' ἑκάστῳ τὸ τοῦ Ὀμήρου (Iliaden 23, 724) "ἤ μ' ἀνέειρ' ἢ ἐγὼ σέ". — Porphyrius, Vita Py-

thagorae 17: Κρήτης δ' ἐπιβὰς τοῖς Μόργον μύσταις προσήει ἐνὸς τῶν Ἰδαίων Δακτύλων, ὅς ᾧ καὶ ἐκατέρωθι τῇ χειρὶ λίθον, ἔοικεν μὲν παρὰ θαλάττη πρηνὴς ἐκταθείς, νύκτωρ δὲ παρὰ ποταμῷ ἄρκειοῦ μέλανος μαλλοῖς ἐστεφανωμένος.

d. (Den etrusk-romerske procuratio ved lynnedsdag). J. Marquardt, Römische Staatsverwaltung III² 262—263; K. O. Müller, Die Etrusker, bearb. von Deecke II 165—180 (om den etruske lynlære). — Lucanus I 606: Arruns dispersos fulminis ignis colligit et terra tacito cum murmure condit, datque locis numen. — Schol. Pers. II 27: Bidental dicitur locus sacro percussus fulmine, qui bidente ab haruspibus consecratur, quem calcare nefas est; II 26: In usu fuit, ut augures vel haruspices adducti de Etruria certis temporibus fulmina transfigurata in lapides infra terram absconderent, cujus in paratione rei oves immolabantur. — Festus (Paulus) p. 69: Fulguritum id quod est fulmine ictum, qui locus statim fieri putabatur religiosus, quod eum deus sibi dicasse videretur. — Ammian. Marcellin. 23, 5, 13: Hoc modo contacta loca nec intueri nec calcari debere fulgurales pronuntiant libri. — Plinius, Natur. hist II 145: Hominem ita (ved lynet) exanimatum cremari fas non est, condi terra religio tradidit (samme skik overholdtes ogsaa i Grækenland, se 85 e). — Der er fundet romerske »lyngrave« både i og uden for Italien. En sådan grav i Nîmes beskrives som et 4 fod l., c. 15 tommer h. og br. murværk af små kvadersten, dækket med stenplader og paa østside bærende indskriften FVLGVR | DIVOM | CON-DITVM: CIL XII 3048. To andre er efter ældre kilder beskrevne af Mommsen i Berichte der sächs. Gesellsch. 1849, 292; den ene (i Rom) var af lignende form og størrelse som den anførte, underjordisk, med en skorstensagtig åbning op til jordfladen. Indskrifter fra lyngrave i Romerrigets forskellige egne, med henvisning til de pågældende fund, udgivne i Corp. inscr. Lat. II 2421. VI 1, 205—206. VII 561. IX 1047. X 40. 1603. 6990. XII 1047. 2769. 2888. 2970. 3023. 3047—3049. 4100. XIV 245.

e. (Grækernes foranstaltninger ved lynnedsdag, m. m.; jfr. foran s. 18 ff.). Steder, hvor lynet havde slået ned, kaldtes ἡλύσια eller ἐνγλώσια; de var ἄβαστα ο: de måtte ikke betrædes og blev derfor indhegnede; de var indviede til Ζεὺς καταβάτης (καπνώτας) og forsynedes med andre, hvorpå der ofredes. Pollux IX 41: Ἐνγλώσια, οὕτως ὠνομάζετο εἰς ἃ κατασκήψαι βέλος ἐξ οὐρανοῦ ... καὶ τὸν Δία τὸν ἐπ' αὐτῷ Καταβάτην περιερχόμενα δὲ τὰ ἐνγλώσια

ἄψαντα ἀνέιτο; jfr. Etymol. Magnum 341, 5; 428, 40; Hesych. ἡλύσιον. — Artemidor. Oneirokrit. 2, 9: Ὁ κεραυνὸς τὰ μὲν ἀσημὰ τῶν χωρίων ἐπίσημα ποιεῖ διὰ τοὺς ἐνιδρυμένους βομοὺς καὶ τὰς γινομένης ἐν αὐτοῖς θυσίας. — Paus. 5, 14, 10: Τοῦ δὲ Καταιβάτου Διὸς προῖξέβληται μὲν πανταχόθεν πρὸ τοῦ βομοῦ φράγμα. — Paus. 9, 12, 3: Τοῦτον (οἰ: τὸν Σεμέλης θάλαμον) δὲ καὶ ἐς ἡμᾶς ἔτι ἄβατον φυλάσσουν ἀνθρώποις. — Denne forestilling er benyttet i komisk form af Anaxippos i hans Κεραυνός: Athenaios X 417 a. — Der er bevaret flere indskrifter, som har været anbragte på steder, hvor lynet var slået ned: Διὸς Κα[τ]αιβάτο[v] ἄβατον (Akropolis; Δελτίον ἀρχαιολ. 1890, 144), Διὸς Κεραυνῶ (Mantineia: Monuments Grecs I 4, 23), o. a. (se Martin P. Nilsson, Hermes 1908, 313 ff.). — Liges af et menneske, som var dræbt af lynet, blev begravet på stedet, hvor det fandtes: Artemidoros, Oneirokritika II 9: Οὐδὲ γὰρ οἱ κεραυνωθέντες μετατίθενται, ἀλλ' ὅπου ἂν ὑπὸ τοῦ πυρὸς καταληφθῶσιν, ἐνταῦθα θάπτονται. — Flere steder i den græske oldtidsliteratur udtales, at lynet kunde gøre mennesket vanvittigt; utvivlsomt antog man, at betrædelsen af et ἡλύσιον kunde have samme følge (jfr. Horats, Ars poet. 471); lynguden var jo bestandig til stede der, endnu levende og virksom. Omvendt kunde (efter den kendte regel similia similibus) lynguden også befri for vanvid; jfr. 85 c og Ζεὺς καππώτας (i teksten s. 19). — En mindelse om den gamle tro, at den dyreste ed var den, som svores ved lynguden (jfr. 85 f), synes bevaret i billedet af den skrækindgydende Ζεὺς ὄρκιος i Olympia (Pausanias 5, 24, 9); han har en tordenkile i hver hånd.

f. (Juppiter lapis; fetalernes offerritus). Gellius I 21, 4: Jovem lapidem, quod sanctissimum jusjurandum habitum est. — Festus (Paulus) p. 85: Lapidem silicem tenebant juraturi per Jovem haec verba dicentes: si sciens fallo, tum me Diespiter salva urbe arceque bonis ejiciat, uti ego hunc lapidem. — Polybios 3, 25, 6 ff: Τὸν δὲ ὄρκον ὁμνύειν ἔδει τοιοῦτον (år 279 f. Chr.): ἐπὶ μὲν τῶν πρώτων συνθηκῶν Καρχηδονίους μὲν τοὺς θεοὺς τοὺς πατέρας, Ῥωμαίους δὲ Δία λίθον κατὰ τι παλαιὸν ἔθος, ἐπὶ δὲ τούτων τὸν Ἀρῆν καὶ τὸν Ἐννάλιον. ἔστι δὲ τὸ Δία λίθον τοιοῦτον· λαβὼν εἰς τὴν χεῖρα λίθον ὁ ποιούμενος τὰ ὄρκια περὶ τῶν συνθηκῶν, ἐπειδὴν ὁμῶς δημοσίᾳ πίστει, λέγει τάδε: "εὐορκοῦντι μὲν ποιεῖν τὰγαθὰ· εἰ δ' ἄλλως διανοηθεῖν τι ἢ πράξαιμι, πάντων τῶν ἄλλων σωζομένων ἐν ταῖς ἰδίαις πατρίσιν, ἐν τοῖς ἰδίῳ νόμοις, ἐπὶ τῶν ἰδίων βίων ἱερῶν τάφων, ἐγὼ μόνος ἐκπέσοιμι οὕτως ὥς ὅδε λίθος νῦν", καὶ ταῦτ' εἰπὼν ὅπτει τὸν λίθον ἐκ τῆς χειρὸς. — Livius I 24, 8: (Dersom Romerfolket ikke holder overenskomsten) »tum illo die, Juppiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc

porcum hic hodie feriam; tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque«. id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. — Livius IX 5, 3: Eum ita Juppiter feriat, quemadmodum a fetialibus porcus feriat. — Livius XXX 43, 9: Fetiales quum in Africam ad foedus ferendum ire juberentur (år 201 f. Chr.), ipsis postulantibus senatus consultum factum est in haec verba, ut privos lapides silices privasque verbenas secum ferrent. — Servius ad Aen. 8, 641: A fetialibus inventum, ut silice feriretur (porcus) ea causa quod antiquum Jovis signum lapidis siliceni putaverunt esse. — Hessel-meyer, Korrespondenzblatt für die höheren Schulen Württembergs 1907, 260—270 og 295—309, mener, at den lapis silex, der tilbades som Juppiter Lapis, intet har at gøre med den lapis silex, der anvendtes ved fetialernes ceremonier, og at ingen af delene står i forbindelse med tordenstensforestillingerne. Hans argumentation er dog lidet overbevisende og kan ikke siges at have rokket den tidligere fastslåede opfattelse (sidst fremsat af Wissowa, Religion und Kultus der Römer 103 f.).

86-100. Fremmede verdensdele.

86. **Lilleasien.** Den tyrkiske bondebefolkning kalder stenøerne for tordenstene (yildirim tachi) og bruger dem til værn mod lynnedslag og til tryllekure: Martin, *Revue archéol.* 1877 II 164. — Om lyntilbedelsen i oldtiden se s. 20, 29 og 51 f.

87. **Babylonien og Assyrien.** a. Om den sædvanlige billedlige gengivelse af lynet, se foran s. 45. Forestillingen om lynet som en pil [jfr. 101], der forekommer flere steder i det vestlige Asien, findes også overført til det babylonisk-assyriske tordenvåben; således afbildes Assur stundom udskydende lynet med sin bue: Menant, *Cylindres* II fig. 2 og 24 (jfr. Perrot-Chipiez II 89; Lajard, *Culte de Mithra* pl. 25, 5; 54 C, 1).

b. De assyriske konger bærer stundom blandt amuletterne, der er anbragte på deres halskæde, også små lynbilleder, dels i den tvedelte form, hvori det gengives på kongestelerne fra 9. årh. f. Chr. (Assurnasirpals stele: British Mus. fotogr. [Mansell] nr 353; Maspéro III 45), dels i den tregrenede form, som forekommer på kongestelerne fra slutningen af 8. årh. f. Chr. og senere (Perrot III 763 fig. 429). — På et halsbånd af ukendt alder fra Mugheir findes små gen-

givelser af øxer, der måske kunde have samme betydning (British Mus. photogr. nr. 352 a).

c. Om fetischdyrkelse af kølle, spyd og andre våben og redskaber se: A. de Longpérier, *Oeuvres complètes* I 170; samme, *Congrès préhistor. de Paris 1867*, s. 37; Heuzey, *Revue archéol.* 1887 II 259 ff.; samme, *Catalogue des antiquités chaldéennes* s. 78; Heuzey og Sarzec, *Découvertes en Chaldée* pl. 30 bis nr. 13 b = *Rev. archéol.* 1887 II 273 = Maspéro I 642; Scheil, *Recueil de travaux* XVI 176 f. (Jfr. s. 41 ovenfor).

d. Om den babylonisk-assyriske tordengud (Adad) se s. 27 og 45 f.

88. Indien (med Baktrien, Ariana m. m.).

a. Efter Rig-Veda er tordenkilen (*vajra*) Indras sædvanlige våben i kampen mod hans fjender; han har selv dannet den (I 121, 3), eller den er dannet af Tvashtar (VI 17, 10); den har 1000 spidser og 100 ægge osv. (stederne af Rig-Veda til dels aftrykte hos Roscher, *Die Gorgonen* s. 66—67). Den kaldes *vajras āyasaḥ* ᵛ: af jærn eller kobber, en enkelt gang *ācman* (ᵛ: sten, græ. *ἀζμων*, jfr. Perkuno akmu 68) *āyasaḥ*, eller *v. hiranyayas* ᵛ: gylden, alm. tilnavn til gudernes sager (se Grassmann, *Wörterbuch zum Rig-Veda*). Roden i navnet *vajra* betyder hård, stærk; *vajra* = diamant, men ogsaa navn på planter med mælkesaft (*euphorbia*).

b. I en yngre præstemythe, Mahabharata IX 51, fortælles om den store bodsøver, vismanden (*rshī*) Dadhīca, at Indra blev bange for hans askese og søgte at friste ham, men forgæves. Under en krig med dæmonerne (Asuraerne) vidste Indra ikke råd; hans eneste udvej var at danne et våben af Dadhīcas knokler. På gudernes bøn opgav Dadhīca livet, og af hans ben lavede Indra tordenkiler, kasteskiver og køller af forskellige slags til kampen. Dadhīca nævnes i Rig-Veda I 84, 13 under formen Dadhyañc: »Indra slog med D.s knokler 99 Vritraer (ᵛ: uhyrer)«; men her siges ikke, at der er dannet en tordenkile af knoklerne. Dadhīca betyder »stænkende mælk«; Indra giver ham (ifølge Rig-Veda X 48, 2, der dog er vanskeligt at tyde) »kuhreiche Ställe«. [Ved tilvejebringelsen og tydningen af stoffet fra Sanskrit-litteraturen har professor Dines Andersen ydet mig godhedsfuld hjælp.] — Mærkelig er den forbindelse mellem tordenvåbenet og mælk, der på forskellig måde ytrer sig i de ældre indiske kilder: den minder om forbindelsen mellem

tordenstenen og mælk, malkning, mælkegivende køers sygdomme o. s. v. i Nord-Europa; men den mulige sammenhæng er hidtil ikke tydet med nogen sikkerhed (jfr. Mannhardts tydningsforsøg, *Die Götterwelt* I 194: regnen = den himmelske mælk).

e. Den græske *keraunos* forekommer jævnlig på mønter, hvad der i alt fald delvis har sin grund i kultus. Som hovedtyp på mønter fra Demetrios, konge i Indien, Euthydemos I's efterfølger, c. 200 f. Chr.: Brit. Mus. Catal. p. 163 pl. 30, 3 (med græsk og indisk omskrift). Ofte i Zeus's eller Athenas hånd: mønter fra Baktrien og Indien fra kongerne Diodotos, Agathokles, Heliokles, Archebios, Azes, Vonones, Spalirises [Zeus] og Apollodotos II, Straton I, Menandros, Dionysios, Zoilos, Apollofanes, Amyntas, Azes [Athena]. På noget yngre mønter, fra kong Hooerkes (OOHPKE, Huvishka: 111—129 e. Chr.), findes *keraunos* tillige med treforken og andre attributer tildelt den firearmede Siva: det græske tordenvåbens overførelse til den national-indiske forestillingskreds er her fuldbyrdet: Brit. Mus. Catal. p. 147 pl. 28, 15 (jfr. introduction s. LI).

d. *Sivas våben* kaldes i de litterære kilder dels blot *çūla* (ç: spid, spyd), hvorefter guden fører tilnavnet *çūlin*, *çūlapāni* o. a., dels *triçūla* (ç: trefork). Professor Dines Andersen har godhedsfuldt meddelt mig følgende citater fra Mahabharata i oversættelse. XIII 860 ff. fortælles, at kong Mandhātara blev dræbt af jætten Lavana med Sivas sula, som han havde lånt; der fortsættes: »denne sula har overvættes skarpe spidser, er meget frygtelig og skrækindjagende, som een der står truende med panden trukken sammen i tre rynker^{*)}. Den er uden røg (ç: luende klar), flammende som den opgående dødssol (ç: solen ved verdens ende), ubeskrivelig, med slanger i hånden ligesom Antaka (ç: dødsguden, Yama) med sin snøre i hånden.« III 14551 hedder det i en beskrivelse af gudernes slagorden og deres våben: »og bag efter Yama kommer Rudras treoddede, skarpe, herligt prydede sula ved navn den sejrrige.« — På mønterne fra kongerne over Baktrien og Indien findes *trisula* og Siva selv oftere afbildet fra Kadfises II (OOHMO KAΔΦICHC) af: se H. H. Wilson, *Ariana antiqua*, London 1841; v. Sallet i *Zeitschrift für Numismatik* VI (1879) 165 ff. 271 ff. pl. IV—X;

^{*)} Der menes de tre lodrette rynker over næseroden, af denne form) | (.

British Mus. Catal. p. 124 ff. pl. 25 (Kadfises II; trisula som hovedtyp på en lille guldmønt pl. 25, 10), 129 ff. pl. 26 (Kanerkes), 159 ff. pl. 29 (Bazodeo).

e. Moderne dyrkelse af stenøxer i Syd-Indien; jfr. s. 15 ff. I den ethnografiske samling i Nationalmuseet findes bl. a. følgende herhen hørende sager: OB c I 27—30: en række stenøxer fra Malayalerne på Shevaroybjærgene, indsamlede ved missionær Løventhal (brev fra L. af $\frac{6}{10}$ 1893 s. 9—10); OBcI 31: 7 stenøxer fra samme egn, indsamlede ved missionær Berg; Da 601—603: fuldstændigt sæt af sagerne fra et Paria-alter i egnen ved Vellore, oversendt af missionær Løventhal (brev fra L. af $\frac{10}{4}$ 1895 s. 14—15); Da 604: sæt af 3 stene fra et andet Paria-alter, ligeledes fra L. (brev af $\frac{10}{4}$ 1895 s. 16—20). Ifølge L.s brev repræsenterede stenene Da 601 Mari-Attal (kolera- og koppe-gudinden), hvad der sædvanlig var tilfældet; i et par enkelte byer (samme brev s. 18) skulde de tilsvarende stene repræsentere Ganesa og i nogle egne længere syd på (samme brev s. 14) forfædrenes ånder. Deraf slutter Løventhal (s. 18), at stentilbedelsen er ældre end Mari-Attal-dyrkelsen og mere tilfældigt er sammenknyttet med denne. Se iøvrigt teksten s. 15 ff., hvor det væsentlige af Løventhals fortrinlige oplysninger om de af ham tilvejebragte sager er aftrykt. — Mulig uden forbindelse med tordenstensforestillingen er det, at Badagaerne i Syd-Indien anser stenøxerne (der kaldes svayamphu ས: selvfødte) for middel mod barnløshed: ZfE 8 (199) f.; exemplarer i Museum für Völkerkunde i Berlin (lc 5171. 5173—79).

89. Assam. Stenøxer = tordenstene: Journ. anthrop. inst. I s. LXII.

90. Birma. Stenøxer = tordenkiler (mo-gio): ZfE 23 (695); 26 (589). Proc. Asiat. soc. of Bengal 1869, 182 ff: Stenøxer kaldes tordenkiler; synker dybt i jorden, men kommer efter omtrent et års forløb af sig selv op til overfladen; forskellige ægthedsprøver (træ afhugget med stenøxen spirer ikke mer; modstår bøsseskud o. a.); værner huse mod ild; tages pulveriseret mod indvendige sygdomme. — Stenøxer farer ved lynnedslaget ned i jorden; kommer op igen og kan findes ved gravning 3 år senere; pulveriserede småstykker deraf læger øjensygdom: Proc. soc. antiqu. 2. ser. III 97. Jfr. Matériaux pour l'hist. primitive de l'homme XXII (1888) 35.

91. **Kambodja.** Forhistoriske stenredskaber anses for tordenstene: Noulet, *L'âge de la pierre polie et du bronze au Cambodge* (Toulouse 1879) 10.

92. **Malakka, Sumatra, Java m. fl. øer.** — Hos Malajerne på Celebes, Malakka m. m., hos Batakterne og andre stammer gælder præhistoriske stensager for tordenstene. Man siger, at de altid træffes i nærheden af træer, som er ramte af lynet. For at frembringe regn omvikler man stenen med blade og lader den om natten ligge i et kar med vand: G. A. Wilken, *Handleiding v. d. volkenkunde van Nederlandsch-Indië*, Leiden 1893, 85 f. (her citeres Wilken, *Het animisme bij de volken v. d. Ind. Archipel* I 134—137; Pleyte, *De præhistor. steenen wapenen uit den oostindischen Archipel*, *Bijdr. t. d. taal-, land- en volkenkunde van Nederl. Indië*, 5 volgr. II 586 ff.). — Malajerne på Sumatra og Malakka kalder stenøxerne tordenstene: *Matériaux pour l'hist. de l'homme* 1885, 484; *ZfE* 1879 (300); *Nature* 34, 52. — Java: *Archæol. journ.* XI 121; C. Leemans, i *Tijdschrift voor de wis- en natuurkund. wetensch.* V 112. — Java: Stenredskaberne kaldes »tordentænder«; lynet slår ofte ned i palmetræer, især når de står alene, adskilte fra andre, og kløver dem undertiden på samme måde, som et kraftigt øxeslag vilde gøre; de indfødte tror, at træet virkelig er blevet ramt af en kile, og påstår, at en sådan ofte er funden i nærheden af det ramte træ, når man har gravet dybt nok ned i jorden: Roulin, *Compte rendu de l'acad. des sciences* 67 (1868), 1326 efter meddelelse af Van de Poel, resident for Cheribon. — Stenredskaber og forskellige andre stene opfattes som tordenstene, der farer ned med lynet; de borer sig dybt i træer, der rammes af lynet; ægthedsprøve: tøj, der vikles om stenen, brænder ikke, når stenen lægges på ild; våben, hvæssede på tordenstenen, gennemborer alt; tordenstenen værner mod sår; den lægges i vand, der drikkes, eller bruges udvendigt mod sygdom (feber, øjenbetændelse): G. E. Rumphius, *De amboinsche Rariteit-Kamer* (1741) 207 ff. — Amboina: Almindelig bliver stenøxerne af befolkningen antagne for tordenstene, hvorfra også deres navn »bidji goentoer« eller efter deres form »gigik goentoer« (o: tordentænder) stammer. De holdes i høj ære som talismaner, idet der tillægges dem en særegen helbredelseskraft. Som sådanne vare nogle alt i umindelige tider blevne opbevarede i familierne som arve-

stykker: brev (i Etnografisk Samlings arkiv) fra van Deintze' resident for Amboina, af 4/9 1876.

93. **Filippinerne.** Andree II 38.

94. **Kina.** Stenredskaber omtales allerede i 8. årh. under navnet p'i-li = tordenkile: ZfE 21 (493); ligeledes i kejser Kanghis encyklopædi (cit. af Tylor, *Early history* p. 207; *Matériaux pour l'hist. de l'homme* 1870, 544, etc.). — Stenøxer = tordenkiler; farer dybt ned i jorden, kommer op til overfladen i løbet af 9 år; små stykker pulveriseres og tages som medicin: J. Anderson, *The stone implements of Yunan* s. 1—2.

95. **Japan.** Stenøxer = tordenkiler: ZfE 10 (430)—(431). 18 (217). Stenøxer = tordenkiler; både øxer og pilespidser falder ned fra himmelen i uvejr: Franks (og Engelhardt) i *Congress of prehist. archæol. at Norwich* (1868) 260 ff. — Kô, de buddhistiske præsters tordenvåben (se s. 48), findes afbildet Rockhill, *Ethnology of Tibet* pl. 41; *Guide illustré au Musée Guimet* (1905) s. 263; sslds. s. 153 er en japansk »gokô« urigtig gengivet som et tibetansk tordenvåben.

96. **Sibirien.** Stenredskaber gælder for tordenstene hos Giljakerne og Golderne: Aarb. f. nord. Oldk. 1887, 257. Flintpilespidser regnes for tordenstene; de kommer tre år efter nedslaget op til overfladen; som middel mod lændesmærter drikkes brændevin, hvori tordenstenen har ligget: Gmelin, *Voyage en Sibérie* II (Paris 1767) 118—119.

97. **Guineakysten.** Monrad, *Skildring af Guineakysten* (Kbh. 1822) 115 (se foranst. s. 14). — I Tschaudyo (Togo) er der fundet mange tordenstene (= stenøxer); i Tim-distriktet ofres der til dem: ZfE 31 (188). — I den etnografiske samling i Nationalmuseet findes tre små øxer (nr. OC I b 1—3) fra Guld-kysten, hvor Akranegrene kalder dem jongmar limbe ɔ: gud-øxe (eller øxe-gud?); jfr. *Journal of the anthrop. inst.* XII 449 med afbildn. s. 451. — Stenøxer som attributer på bronzefigurer fra Benin: ZfE 30 (154). — Stenøxe opstillet på et Ashanti-alter; ophængt i snor foran døren; pulveriseret og brugt som lægemiddel mod rheumatisme; synker dybt i jorden og kommer op igen efter flere års forløb: *Journ. anthrop. inst.* XII, 450. — Tordenguden Sango kaldes også Dzakuta »stenkasteren«, fordi han kaster de stenøxer ned, som findes på jorden: Yoruba: Bowen, *The Yoruba language* s. XVI (i *Smithsonian contribut. to knowledge* X 1858), jfr. Evans, *Stone implements* 260.

98. Andre steder i Afrika. Stenøxer som amuletter: Tschitimbe (Tanganjikasøen): Andree, Parallelen II 40 (citerer Livingstones rejser). — Hos Monbuttuerne (Central-Afrika) gælder forhistoriske stenøxer for tordenstene; »ofte findes sådanne øxer i træstammerne, hvor de er slået ned«; de går som talismaner i arv fra slægt til slægt: ZFE 16 (294). — Hos Niam-Niam-folket antages stenøxer for nedfaldne fra himmelen og er genstand for kultus: Bull. de l'institut égyptien 1886 nr. 14 (ifølge de Nadaillac, Moeurs et monuments des peuples préhistoriques s. 13).

99. Nord-Amerika. Almindelig udbredt både i Nord- og Syd-Amerika er den forestilling, at torden skyldes en stor fugl: se f. ex. Tylor, Primitive culture II 237 f. (En eskimoisk afbildning af tordenfuglen hos Hoffman, Graphic art of the Eskimos, pl. 72). Der foreligger vel enkelte notitser om, at stenredskaber opfattes som tordenstene, dog, så vidt skønnes, altid under sådanne forhold, at sandsynligheden for, at det er importerede europæiske forestillinger, ligger ret nær: se Tylor, anf. st.; A. Lang, Myth, ritual and religion II (1887) 61.

100. Syd-Amerika. Om »tordenfuglen« se 99. Fra flere steder optegnelser om tordenstene = stenredskaber, dog altid kun anførte med europæisk navn (portugisisk, hollandsk o. a.); vistnok med rette er det antaget af flere, at forestillingen er indført af Europæerne (jfr. Montelius, Sveriges forntid I 160). — Hollandsk Guyana: En vis art hvæssestene kaldes dondersteen: Leemans, Notes and queries 2. ser. VIII 92. — Venezuela: Stenøxe i Nationalmuseets etnografiske samling (OD I e 113), funden ved Varinas, »kaldes af de indfødte piedra de rayo«. — Brasilien: Stenøxer kaldes »corisco«: lynstråle; når de findes, kastes de langt bort for ikke at tiltrække lynstrålen, som »søger sin broder«: P. W. Lund, Ann. f. nord. Oldk. 1838—39, 159 f.; Aarb. f. nord. Oldk. 1887, 223. — Paraguay: Journal of american folk-lore XVII (1904) 203. — Andre notitser anførte af Andree II 40.

101—111. Nogle henvisninger.

101. Tordenvåbenets art; jfr. s. 40. — Stenøxe: alm. — Metaløxe: 80a. 81b; jfr. s. 24ff., 51 og 58. — Pil: 30. 52. 64e. 66a. 72. 73. 74. 76. 80a. 83. 85b. 87a. 95. 96. — Kugleformet sten: 54. 57. 58. 64d. 68. 70. 77. — Echinit: 32—45. 54. 64c. 80a. — Belemnit: 4. 26—31. 52. 64b. 66a. 68. 77. 79. 80a. — Granat: 76. — Bjærgkrystal: 52. 66a. 67. 82. — Meteorsten: 77. 78; jfr. s. 19.

102. Fysiske forhold og egenskaber. — Tordenstenen funden, hvor lynet er slået ned: 10. 13. 54. 79. (85 a). 92. 98. — Synker dybt i jorden (og kommer senere op til overfladen igen): 53 b—c. 64 g. 66 a. 68. 71. 80 a. 82. 83. 85 c. 90. 94. 96. 97. — Bliver rød mod uvejr: 53 m. — Sveder: 44. 64 h. — Bevæger sig: 64 h. — Fremkalder uvejr: 83. 100. — Ægthedsprøve: 64 l. 83. 90. 92.

103. Tordenstenens dræbende kraft: 61. 71. (76). (82). 90. 92; jfr. s. 34.

104. Frygt for tordenstenen, lynramte steds hellighed (tabu): 72. 80 a. 83. 85 d—e.

105. Gemmested. — Afsides sted i huset 11. 33. 35. — Under taget: 9. 11. 13. 20 a. 44. 64 k. 70. 80 a. — Indmuret i huset: 10. 11. 12. 53 f. 64 k. 66 a. 79. — Under gulvet: 11. 14. — Under tærskelen: 73. 80 a. — Oven på himmelsengen: 10. 13. — På stueuret: 44. — På hylden under bjælkerne (mælkehylden): 19. 36. 40. — På arnen 23. — I sengen: 17. — I kistelæddiken (eller chatollet): 38. 39. 41. — Under sengen eller under en kiste: 11. 20 b. 35.

106. Tordenstenen (lynbilledet) båren som amulet: 37. 41. 42. 51. 53 k. 66 a. 69. 80 a. 83. 84. 85 b. 87 b. 92. 98.

107. Tordenstenens anvendelse. — Værner mod lyn: alm. — Mod trolde: 26. 29. 46. 53 g. 64 m. — Mod mareridt: 7. 27. 53 l. 54. — Til forskellig lægedom: alm. — Pulveriseret, til lægedom: 24. 53 d. 53 k. 64 r. 71. 90. 94. 97. — Læger kvæg: 53 d. 64 p. 71. 77. 78. 80 a. — Ved mælk: 19. 36. 44. 45. 54. 64 o. 68. 88 b. — Ved korn: 53 e. 64 s. — Almindeligt lykkemiddel: 22. 53 i. 72. 77.

108. Stenøxer med senere indridsede figurer eller indskrifter: 48—50. 55—56. 65. 85 b.

109. Tordenstenen udkastet af en personlig gud: 52. 68? 97.

110. Fordobling eller gentagelse af lynbilledet: 51. 80 b. 85 e—f. 87 b. 88 e; jfr. s. 25 og 31.

111. Ed svoren ved tordenstenen: 64 t. 83. 85 e—f; jfr. s. 14 og 32.

X. Tilbagesyn.

Vejen, der måtte tilbagelægges, har været lang, og indtrykkene fra vandringerne kan synes brogede og mangfoldige. Det vil da være naturligt ved dens ende i et kort tilbagesyn at fastholde hovedlinierne i de stier og veje, ad hvilke undersøgelsens gang har ført os.

I fjævn fortid er hos folkene i den gamle verden den tanke bleven til, at lyn og torden frembringes af en sten, der fra himmelen farer ned til jorden. Den har sin oprindelse fra en simpel tydning af naturfænomenet, som man iagttog: når lynet dræbte et menneske, kløvede et træ eller borede et hul i jorden, måtte det skyldes et slag af lignende art, som mennesket frembragte med sit værktøj, kun ført med langt større magt. Selve stenen, der for ned fra himmelen, indesluttende i sig den overmenneskelige kraft, som lynets virkning bar vidne om: tordenstenen var et guddommeligt væsen, farligt og skrækkeligt, genstand både for tilbedelse og for frygt. Den selv og alt, hvad der røstes af lynet, var tabu. Meget tidlig, utvivlsomt allerede i stenalderen, knyttede denne tro sig til tildannede stenredskaber af forskellig art, mest øxer, men også pilespidser og kastekugler, som kunde findes på jorden, uden at nogen vidste, hvorfra de stammede, stundom vel også på steder, hvor uvejr havde raset.

Hvor de religiøse forestillinger antog fast form, opkom heraf en dyrkelse af stenøxer som tordenguder. I bronzealderen afløstes disse øxer i den religiøse kultus, ligesom i det virkelige liv, flere steder af metaløxerne. Da religionen nåede til udformning af guder i menne-

skeskikkelse, blev bronzeøxen tordengudens våben. Denne udvikling kan tydelig spores i egnene om den østlige del af Middelhavet: fra de græske øer i bronzealderen kendes dyrkelse af bronzeøxer opstillede på et alter, fra øerne og Lilleasien i historisk tid tilbedelse af en personlig gud, der fører dobbeltøxen som våben, fra Assyriernes og Hettiternes lande en gud, som er væbnet med den enæggede metaløxe. Ad veje, der ikke længer i det enkelte kan følges, er dyrkelsen af denne tordengud, ligesom andre tanker fra det samme kulturcentrum, ført til forskellige folk i Europa. Her afløstes dobbeitøxen flere steder af hammeren eller den enæggede øxe: ætlinge af Middelhavslandenes gamle tordengud træffer vi hos Kelterne som Sucellus, hos Litauerne som Perkun, hos Nordboerne som Thor og som den yngste dennes descendent, den lappiske hammervæbnede tordengud.

Ægypten, som ellers er den kilde, hvorfra så mange tanker og fremskridt er strømmet ud til alle egne af den gamle verden, er uden lod i denne udvikling, af den simple grund, at det så at sige aldrig tordner der. Torden og lyn, det naturfænomen, som mægtigst griber det primitive menneskes sjæl, har derfor hos det ægyptiske folk ikke udløst nogen religiøs forestilling. I vor kulturs andet gamle arnested, ved Eufrats og Tigris's nedre løb, er tidlig en anden tanke udformet: lynet opfattes her som den himmelske ild. Om den rækker tilbage til en alder jævnbyrdig med tordenstenstroen, eller om den er yngre og har afløst denne, er uvist. I den gamle babyloniske kunst og billedskrift gengaves ilden ved siksaklinier. Et fast lynbillede skabtes heraf i form af to eller tre sådanne linier, forneden forbundne med hinanden. I denne form blev lynilden genstand for tilbedelse og lagdes som våben i den tidlig udviklede tordenguds, Adads, hånd. Som kultusgenstand forme-

des lynbilledet af fast stof, vel hyppigst metal, og førtes i denne skikkelse både mod øst og vest til de folk, som kom under den overlegne babyloniske kulturs påvirkning. Hos nogle folkestammer i For-Asien, som Hettiterne, væbnedes tordenguden både med øxen og med det tregrenede babyloniske lyn. Hos Grækerne genfindes dette i treforken, der som Poseidons våben efterhånden omtydedes i anden retning, hos Inderne i trisulaen, der i Sivas hånd aldrig mistede sit oprindelige præg af tordenvåben. Ved en fordobling af den virksomme del af det tregrenede lynbillede skabte Assyryerne en anden form af tordenvåbenet, der overførtes til Grækerne og her modtog sin rigeste udvikling som Zeus's keraunos. Væsentlig afsluttet i sin udformning med den hellenistiske tid bevaredes dette lynbillede hos de europæiske folk og i de græske riger i det indre Asien, så vidt og så længe den klassiske kultur herskede.

Uanfægtet af al senere udvikling har dog den gamle tordenstenstro, der tilfredsstillede den folkelige trang til forklaring af naturfænomenet, levet videre hos den gamle verdens folk lige til vore dage, i ældre tid til dels krydsende de videre fremskredne religiøse forestillinger og forbindende sig med dem (således hos Romerne), senere efterhånden under de højere religioners indflydelse berøvet det religiøse moment, som fra først af hørte den til. Kun hos enkelte religiøst lavtstående folk kan endnu træffes en ligefrem dyrkelse af tordenstenene, som det er skik i Syd-Indien og på Guinea-kysten. Yderst mod nord i vor verdensdel, på Island, hvor torden er en sjælden begivenhed, er tordenstens-troen, som landnamsmændene havde medbragt, sygnet hen, fordi naturforholdene ikke bød den næring. Omvendt er den med den europæiske kolonisation i nyere tid ført til fremmede verdensdele, hvor landenes egne

folk havde dannet sig helt andre forestillinger om tordenen og dens årsag.

Vor undersøgelse af de mange folks og tiders „tordenvåben“ har ført os over et område, der synes fjærnt fra virkelighedens faste form og tvang, og hvor menneskeånden skulde siges uhæmmet af praktiske hensyn at kunne vælge det ene udtryk for sine ideer lige så vel som det andet. Men selv her får vi en stærk følelse af den nøje sammenhæng i al menneskelig udvikling og af den store økonomi, som råder derfor. Den tanke, der een gang er formet og funden brugbar, kastes ikke let-sindigt bort igen. Den lever længe og sejt, omend stundom omdannet og dulgt, og den føres viden om. Af selvstændigt nyt skabes lidet: den ene slægt lever videre på den andens tanker; tanken selv og dens udtryk går fra folk til folk, tit kun lidet tillæmpet efter det enkeltes særlige behov. Det kunstfærdige tordenvåben, som den frodige græske ånd havde formet af det assyriske forbillede og givet Zeus til væрге, hører med Zeus og Juppiter på europæisk grund en svunden oldtid til; men i det fjærne Tibet svinger lamaen det endnu daglig i sin højre hånd ved de foreskrevne ceremonier og besværgelser. Lynbilledet, som den oldchaldæiske kunst skabte, er forlængst forsvundet fra det frugtbare flodland og ligeså dets nærmeste arvtagere hos nabofolkene; men endnu planter den sydindiske Paria det på sit tarvelige jordalter. Og tanker fra en langt fjærnere fortid levede endnu i vor barndom et ubevidst liv hos bonden i den afsides jyske hedeegn, når han til værn for sit hus omhyggelig gemte tordenstenen på et sted, „hvor ingen kunde sætte sine fødder.“

Tillæg til s. 22.

Næst efter alteret i Knossos bringer de omtrent samtidige billedlige fremstillinger på den malede sarkofag fra Hagia Triada på Kreta det fyldigste og betydeligste vidnesbyrd om tilbedelsen af dobbeltøxerne i den mykeniske tid. Afbildningerne af sarkofagen (se *Paribeni, Monumenti antichi dell' accademia dei Lincei* XIX punt. 1 pl. 1—3; v. Duhn, *Archiv für Religionswissenschaft* XII 161 ff. pl. 2—4) har først været forf. tilgængelige, da skriftet var færdigt til rentrykning; tidligere forelå kun beskrivelser, som, hvor omhyggelig de end var udarbejdede, dog vanskelig tillod at danne sig en selvstændig opfattelse deraf. Da en behandling af sarkofagbilledet således ikke kunde finde plads foran i afhandlingens text, benytttes et tomt blad ved dens slutning til at fremsætte nogle bemærkninger om den kultusscene deri, der særlig berører det her undersøgte æmne, oplyst ved en gengivelse af en del af tavle 1 i det anførte bind af *Monumenti antichi*. Zinkætsningen giver intet indtryk af originalens farverigdom;*) både derom, om den gengivne scenes sammenhæng med de øvrige fremstillinger på sarkofagen og om enkelthederne

*) For dog at give nogen forestilling om polychromien hidsættes følgende oplysninger. Dobbeltøxerne er gule med sorte striber, fuglene gule med sorte pletter (oprindelig helt sorte?), pillerne grønne, deres fodstykker røde og hvide med mørkerøde skråstriber; den stående vase blå med smalle gule bånd, vassen, hvoraf drikofferet (en rødlig stribe: vin eller blod?) hældes op deri, blå med røde striber. Den forreste kvindes dragt væsentlig hvid med blå seler og bånd, den spandbærende kvindes kjole blå med sorte, røde og gule striber. Lyrespilleren, hvis rødbrune hudfarve viser, at det er en mand, har en rødlig dragt med sorte og hvide striber; lyren er gul, dens strænge røde.

deri må oplysning søges i originalpublikationen med dens fortrinlige gengivelse af Stefanis akvareller.

Dobbeltøxerne, til hvilke der bringes offer under ledsagelse af lyrespil, er anbragte på en slags piller, omvundne med grønt, sandsynligvis en sakral fremstilling af de træer, der som oftest ramtes af lynet [92 o. a.], o: hvori lynguden steg ned. På øxerne sidder der fugle; den tanke, at også de har med lynet at gøre (jfr. s. 63 ovenfor), tør næppe afvises; en zoologisk bestemmelse af fuglene, der allerede fra forskellig side er blevne opfattede som ørne, duer, spætter eller ravne (se Paribeni s. 31, v. Duhn s. 166), lader sig næppe give med fuld sikkerhed og tør derfor ikke benyttes som udgangspunkt for videre gående slutninger. Øxerne har til begge sider fordoblet æg, en ejendommelighed, de har til fælles med mange fremstillinger af hellige øxer (jfr. fig. 5), men som selvfølgelig aldrig findes på øxer til virkelig brug. Paribeni (s. 31) opfatter disse øxebilleder som en slags perspektivisk gengivelse af korsvis stillede øxeblade, med ægge til alle fire verdenshjørner. At de mange ægge i ethvert fald stemmer godt med tydningen af øxerne som tordenvåben, turde være klart.*) Det samme gælder om de ornamentale skrålinier på øxebladene, der ofte forekommer på hellige øxer, aldrig på virkelige arbejdsøxer (se Evans, *Palace of Knossos* 1901 s. 52f.). De er næppe en betydningsløs dekoration, men kan vel antages at skulle antyde lynstrålen; på et enkelt, særlig omhyggelig udført billede af en sådan dobbeltøxe findes der en siksaklinie mellem skrålinierne

*) Tilsvarende udviklinger er foregået mange steder: det assyriske tordenvåben dannes ved en fordobling af ægpartiet i det babyloniske, så at våbenet bliver virksomt til begge sider: den klassiske keraunos's kraft udvikles yderligere ved tilføjelse af flere odde, pilespidser o. a.; Indras vajra får 1000 spidser og 100 ægge [88 a].

(anf. sted fig. 15 a ; jfr. Evans, *Palace of Knossos* 1902 s. 107 fig. 65).

På det knossiske alter dyrkedes dobbeltøxerne (= lynguderne) som husets værneguder, hvad tordenstenen er overalt i verden, og hvad lynguden også i alt fald visse steder var endnu i det historiske Grækenland (jfr. Martin P. Nilsson, *Hermes* 1908, 315 f.). Kultus-scenen på sarkofagen antages vel med rette at stå i forbindelse med dødningsdyrkelsen. Hvad der foregår, er mulig kun en påkaldelse af lynguden som den stærkeste gud til værn for graven og den dodes fred, hvortil sidestykker kendes fra forskellige steder (Thor vier ligbålet ; Thors hammer på gravstenene o. a.) ; men muligt er det også, at lynguden, som farer ned i jorden, tillige har udviklet sig til de i jorden boende dødnings særlige værnegud, hvortil paralleler også foreligger (jfr. Usener, *Rhein. Mus.* 1905, 12 og i det hele : Zeus Katakthonios).

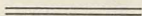
Afbildninger.

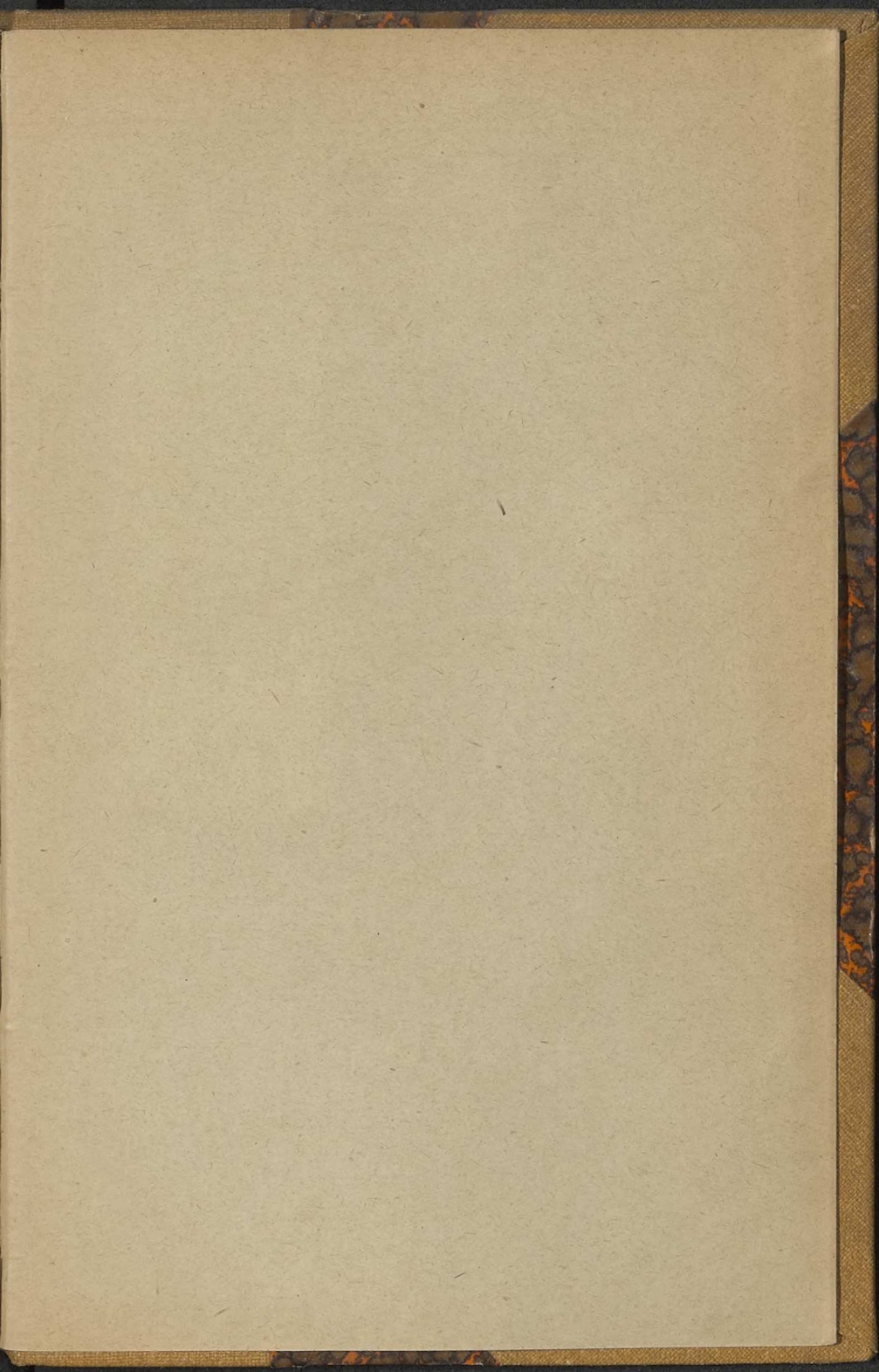
Fig. 1. Kultusgenstande opstillede således, som de var anbragte på et jordalter i egnen ved Vellore; efter originalerne i Nationalmuseet.

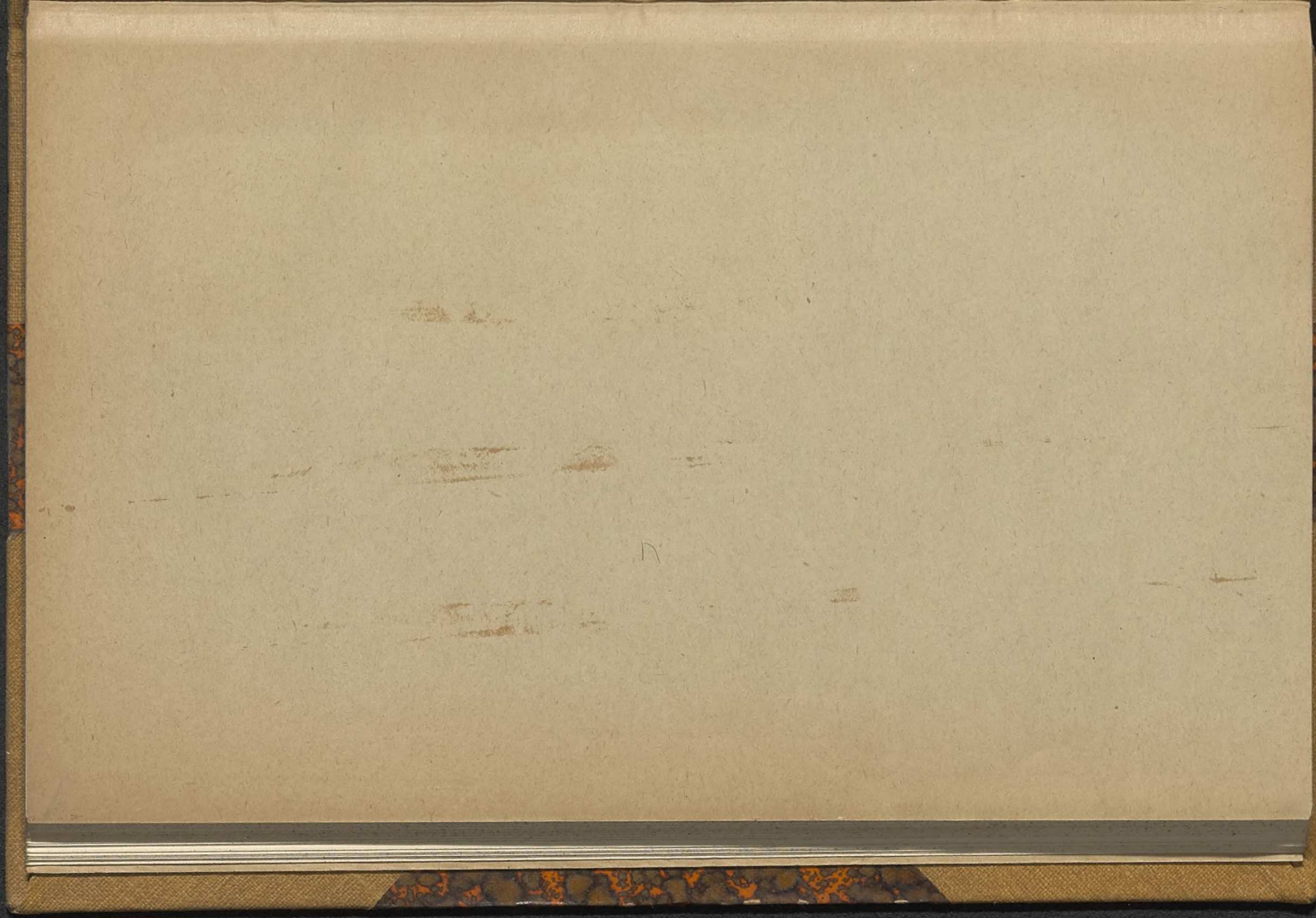
- » 2. Tre stene fra et jordalter i egnen ved Vellore; i Nationalmuseet.
- » 3. Sølv mønt fra Seleukeia Pieria, i den kgl. Mønt- og Medaillesamling i Nationalmuseet. Jfr. Brit. Mus. Catal. s. 271 nr. 21 pl. 32, 8.
- » 4. Alter i Knossos, snit og grundplan; efter Archiv für Religionswissenschaft VII s. 128.
- » 5. Indgraveret billede på en guldring fra Mykenai, gengivet i det dobbelte af naturlig størrelse; efter Revue archéol. 1900 II pl. 8.
- » 6. Stenøxe, gennemboret for at bæres som amulet, fra et mykenisk gravfund ved Faistos; med professor Savignonis godhedsfulde tilladelse gengivet efter originalfotografiet til fig. 75 i Monumenti antichi XIV s. 606.
- » 7. Den assyriske tordenguds statue, båren af soldater; relief fra Nimrud, gengivet efter Layard, Monuments of Nineveh (1849) pl. 65.
- » 8. Den hettitiske tordengud, relief fra Sendschirli: Ausgrabungen in Sendschirli III pl. 41; med forlagets tilladelse gengivet efter fig. 12 i Verdenskulturen I s. 168.
- » 9. Aftryk af en babylonisk cylinder af grønligsort sten i Nationalmuseet, 0.025 l.
- » 10. Aftryk af en babylonisk cylinder af hæmatit i Nationalmuseet, 0.019 l.
- » 11. Tibetansk tordenvåben (»dorje«) af bronze i Nationalmuseet, 0.16 l.
- » 12. Japansk statuette i Nationalmuseet, med fodstykke 0.45 h.; figuren af træ, attributterne af metal.
- » 13. Klassisk-græsk tordenvåben (»keraunos«) på alterrelieffet fra Pergamon; fotograferet efter afstøbningen i den kgl. Afstøbningssamling.
- » 14—15. Bronzemønt fra Mylasa, advers og revers; i Møntsamlingen i Nationalmuseet. Jfr. Brit. Mus. Catal. s. 129 nr. 14 ff. pl. 21, 16.

- Fig. 16. Bronzemønt fra Mylasa, revers; i Møntsamlingen i Nationalmuseet. Jfr. Brit. Mus. Catal. s. 132 nr. 30 pl. 22, 3.
- » 17. Sølv mønt fra Troizen, revers; i Møntsamlingen i Nationalmuseet. Jfr. I. II. *Λόμπρος, Πελοπόννησος* (1891) s. 106 pl. 13, 4.
 - » 18. Poseidonbillede på en votivtavle fra Pente Skufia; efter Antike Denkmäler II pl. 23 nr. 15 a.
 - » 19. Sølv mønt fra Poseidonia, aduers; i Møntsamlingen i Nationalmuseet. Jfr. B. V. Head, Guide to the coins of the ancients (in the British Museum, 1881) s. 14 nr. 12 pl. 7, 12.
 - » 20. Bronzemønt fra Messenien (med navnet *Αεζίας*); i Møntsamlingen i Nationalmuseet. Jfr. Brit. Mus. Catal. s. 111 nr. 32 pl. 22, 10.
 - » 21. Bronzemønt fra Kadfishes II, aduers; i Møntsamlingen i Nationalmuseet. Jfr. Brit. Mus. Catal. s. 128 nr. 28 pl. 25, 14.
 - » 22—23. Guldmonter fra »Bazodeo«, aduers; i Møntsamlingen i Nationalmuseet. Jfr. Brit. Mus. Catal. s. 159 ff.
 - » 24. Thorshammer, 0.036 h., 0.032 br., båren i en halskæde; hørende til et sølvfund fra Sejerø i Nationalmuseet.
 - » 25. Stenøxe med indridsede figurer (se teksten i afsnit IX nr. 65).
 - » 26 (s. 106 forneden). Kultusscene på en malet sarkofag fra Hagia Triada, Kreta; efter Monumenti antichi XIX punt. 1 pl. 1.

Klicheerne er (med undtagelse af fig. 8) udførte af Pacht & Crone. Ved udvalget af de afbildede mønter og tilvejebringelsen af de afformninger, hvorefter billederne er fremstillede, har museumsinspektør dr. C. Jørgensen ydet forf. velvillig hjælp.

95

41

